

Verantwoordingsdocument

Zorg meets Erfgoed

Een afstudeeronderzoek naar de toekomstbestendigheid van zorglocatie NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam, Zuid-Holland.

ipse
de bruggen

Verantwoordingsdocument

Zorg meets Erfgoed

Een afstudeeronderzoek naar de toekomstbestendigheid van zorglocatie NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam, Zuid-Holland.

Auteur: B.J. Werink

Studentnummer: 447104

E-mailadres: bartwerink@gmail.com

Opleiding: hbo Archeologie

Organisatie: hogeschool Saxion Deventer

Begeleider: Margje Vermeulen

Opdrachtgever: Ipse de Bruggen

Begeleider: Leen van Zwieten

Onderzoeksperiode: 8 februari t/m 16 juli 2021

Deventer, 8 december 2021.

Afbeelding op de kaft: Figuur 1 Wisselexpositiekast in Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM, Zwammerdam (B. Werink, 2021).

Voorwoord

Het afstudeeronderzoek was niet mogelijk geweest zonder hulp van een aantal partijen. Uiteraard zijn de bijdragen van Ipse de Bruggen en hogeschool Saxion groot geweest, en dan met name Leen van Zwieten (Ipse de Bruggen) en Margje Vermeulen (Saxion). Als begeleider op locatie heeft Leen mij erg veel geholpen om de gang van zaken op de zorginstelling in Zwammerdam te leren begrijpen. Onderzoekstechnisch was het de begeleiding van Margje waardoor ik op momenten dat het tegenzat altijd om hulp kon vragen om zo het onderzoek gaande te houden. Daarnaast kan de persoonlijke en inhoudelijke hulp van de erfgoedarcheoloog Tom Hazenberg niet vergeten worden. En de rol van Patricia Pol als controleur van de berichten voor nigrumpullum.nl kan ook niet worden onderschat. Het was een leerzaam onderzoek met een directe impact op de werkzaamheden van Ipse de Bruggen, iets wat ik graag wilde bereiken in de afstudeerperiode. Tot slot wil ik de dames van het Grand Café op de zorglocatie nog bedanken voor de vriendelijkheid en het heerlijke eten waar ik elke keer op kon rekenen.

Bart Werink

Deventer, 8 december 2021.

Samenvatting

Van februari tot september 2021 is een onderzoek uitgevoerd als afstudeeropdracht voor de opleiding Archeologie aan de hogeschool Saxion te Deventer. Het doel van dit onderzoek was het opstellen van een adviesrapport om zorginstelling Ipse de Bruggen te assisteren bij het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM te Zwammerdam.

Dit bezoekerscentrum is in 2014 veranderd van een ruimte om samen te komen voor de cliënten (een dorps huis) tot een volwaardig Grand Café. Vanwege de toegenomen vraag naar interactie tussen cliënten en bezoekers is in 2014 besloten om het dorps huis te renoveren, en daarnaast de Romeinse *Limes* op te nemen in het landgoed. De basis voor het afstudeeronderzoek was een analyse en evaluatie van de renovatie, en de daardoor veranderde functie van het gebouw. Vervolgens is vanuit die basis een advies opgesteld om de locatie in Zuid-Holland relevant te houden in de Nederlandse Archeologie. Met behulp van de verschillende te ondernemen acties uit het adviesrapport kan bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM namelijk actief blijven in de omgeving, en zo interessant blijven voor verschillende bezoekers. Naast het adviesrapport is een inhoudelijke bijdrage geleverd aan een onderdeel van de tentoonstelling in het bezoekerscentrum en is de website nigrumpullum.nl voorzien van meerdere berichten. Het onderzoek is uitgevoerd op basis van de volgende hoofdvraag:

“ Op welke manier dragen de door zorginstelling Ipse de Bruggen, Limesnetwerk ZH, het Genootschap NIGRVM PVLLVM en Hazenberg Archeologie, genomen stappen bij aan het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM en daarmee aan een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland?”

Onderbouwd door de resultaten van het onderzoek is het adviesrapport gemaakt voor Ipse de Bruggen en Saxion. In het adviesrapport is verwoord dat Ipse de Bruggen vooral door moet gaan op de ingeslagen weg. Onder begeleiding van Leen van Zwieten wordt al veel ondernomen om NIGRVM PVLLVM en het landgoed mee te nemen in de verschillende kringen rondom de Romeinse *Limes*. Echter valt wel op te merken dat de huidige werkzaamheden van Leen van Zwieten, met betrekking tot de Romeinse archeologie, vanwege de drukte een op zichzelf staande functie verdienen. Naast zijn werk als projectcoördinator van een aantal horecagelegenheden is hij op dit moment ook de verbindende factor tussen een aantal locaties van Ipse de Bruggen. Zo is hij bijvoorbeeld ook bezig met een ‘*Limeslus*’, een wandelroute die NIGRVM PVLLVM zou verbinden met andere zorglocaties aan de rand van Zwammerdam. Met een nieuwe functie zou er meer aandacht voor de cliënten en hun belangen ontstaan, en zou de communicatie zowel binnen als buiten Ipse de Bruggen verbeteren. Tevens zou dit bevorderend zijn voor verder onderzoek naar de unieke combinatie van zorg en erfgoed zoals deze zichtbaar is in Zwammerdam. Het zou goed zijn om expliciet onderzoek te doen naar de toepassing van erfgoed in de gehandicaptenzorg, zodat de manier waarop dit nu plaatsvindt een inhoudelijke onderbouwing krijgt en waar nodig nog verbeterd kan worden.

Naast het adviesrapport is dit verantwoordingsdocument voor Saxion opgesteld, om de gemaakte keuzes te verantwoorden. Zoals aangegeven is ook een bijdrage geleverd aan een onderdeel van de huidige tentoonstelling, de eerste invulling van de wisselexpositie. Op eigen initiatief is een verband gelegd tussen de cliënten van Ipse de Bruggen en de Romeinse geschiedenis, door een aantal cliënten in Romeinse kledij te fotograferen en op te nemen in de tentoonstelling. In combinatie met een stukje tekst en enkele archeologische vondsten wordt de combinatie van zorg en erfgoed letterlijk verbeeld. Als laatste is de website nigrumpullum.nl gedurende de onderzoeksperiode voorzien van berichten die interessant zijn voor bezoekers van NIGRVM PVLLVM, om zo bij te dragen aan de online aanwezigheid van NIGRVM PVLLVM.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
1. Inleiding	6
1.1. Aanleiding.....	6
1.2. Achtergrond.....	6
1.3. Doelstelling.....	8
1.4. Probleemstelling.....	8
2. Leeswijzer	10
3. Romeinen in Nederland.....	11
3.1. <i>Limes ad Germaniam inferiorem</i>	11
3.2. Zwammerdam	12
3.2.1. Het <i>castellum</i>	12
3.2.2. Archeologische resten	13
3.3. Museumpark Archeon	14
4. Methoden en verantwoording	15
4.1. Onderzoeksmethoden	15
4.1.1. Literatuuronderzoek.....	15
4.1.2. Vraaggesprekken	22
4.1.3. Persoonlijke communicatie	23
5. Resultaten.....	24
5.1. Terugkoppeling PvA.....	24
5.2. Producten	24
5.2.1. Adviesrapport	24
5.2.2. Verantwoordingsdocument	30
5.2.3. Website.....	30
5.2.4. Wisselexpositie	30
6. Conclusie en aanbevelingen	32
6.1. Deelvragen.....	32
6.2. Hoofdvraag	34
6.3. Aanbevelingen voor de opdrachtgever	34
6.3.1. Communicatie binnen Ipse de Bruggen	34
6.3.2. Vergelijkbare situatie.....	35
6.3.3. Toerisme	35
6.3.4. Cliënten.....	35
6.3.5. Compleet advies	36

6.4.	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	36
6.4.1.	Erfgoed in de gehandicaptenzorg.....	36
6.4.2.	Inventarisatie opgravingen jaren '70.....	37
7.	Reflectie.....	38
7.1.	Terugkoppeling PvA.....	38
7.2.	Coronapandemie.....	38
7.3.	Onderzoeksmethoden.....	39
7.3.1.	Literatuuronderzoek.....	39
7.3.2.	Vraaggesprekken.....	40
7.3.3.	Persoonlijke communicatie.....	40
7.4.	Resultaten.....	41
7.4.1.	Adviesrapport.....	41
7.4.2.	Verantwoordingsdocument.....	41
7.4.3.	Website.....	41
7.4.4.	Wisselexpositie.....	42
7.4.5.	Advies.....	42
7.5.	Ontwikkelingen inclusiviteit.....	42
8.	Bronnen.....	43
8.1.	Literatuur.....	43
8.2.	Internetbronnen.....	45
8.3.	Persoonlijke communicatie.....	45
	Bijlage 1: Adviesrapport.....	46
	Bijlage 2: Verklarende woordenlijst.....	74
	Bijlage 3: Teksten nigrumpullum.nl.....	77
	Bijlage 4: Vraaggesprekken.....	91
	Gesprek 1, Frank van Leeuwen.....	91
	Gesprek 2, Jan Verwoerd.....	93
	Gesprek 3, Afra van Riet.....	95
	Gesprek 4, Leen van Zwieten.....	97
	Gesprek 5, Klazien Kroon.....	99

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

Dit document betreft het verantwoordingsdocument voor het adviesrapport 'Zorg meets Erfgoed' en dient ter verantwoording voor de verschillende deelproducten die ik tijdens mijn afstuderen heb gemaakt of waaraan ik een bijdrage heb geleverd. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Ipse de Bruggen, met inhoudelijke ondersteuning van Hazenberg Archeologie, voor de opleiding Archeologie aan de hogeschool Saxion te Deventer.

In Zwammerdam bevindt zich een locatie waar zorg en erfgoed bij elkaar komen. In Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM wordt het verhaal verteld over de locatie van zorginstelling Ipse de Bruggen op het landgoed De Hooge Burch. In de Romeinse tijd lag hier een fort langs de grens van het Romeinse Rijk. Het was een zogenaamd *castellum* (zie bijlage 2 'Verklarende woordenlijst' voor deze en meer definities) waar circa 500 soldaten gelegerd waren. Verschillende resten van dat fort zijn in de twintigste eeuw opgegraven, waaronder de fundering van de *principia*, ofwel het hoofdgebouw. Daarnaast zijn hier ook de Zwammerdamschepen aangetroffen, een Romeins boottype vernoemd naar de eerste vindplaats van dit type. Op het terrein zijn enkele restanten van het fort gevisualiseerd, zodat dit een blijvende herinnering is aan het Romeinse verleden. Daarnaast heeft zorginstelling Ipse de Bruggen met Hazenberg Archeologie in 2014 actie ondernomen om de aanwezige erfgoedwaarden te gebruiken om de cliënten meer te betrekken in de samenleving. Via de Businesscase van Hazenberg Archeologie uit 2014 is er gekeken naar mogelijkheden om onderdelen van de zorglocatie te vernieuwen ten behoeve van de cliënten en de archeologie.

Het afstudeeronderzoek bestond uit vier onderdelen; een analyse en evaluatie van de vernieuwde tentoonstelling in bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM op locatie De Hooge Burch, een advies op basis van eerdergenoemde analyse en evaluatie, een inhoudelijke bijdrage aan de tentoonstelling op locatie en het verzorgen van teksten voor de website nigrumpullum.nl. Het onderzoek werd uitgevoerd bij en voor zorginstelling Ipse de Bruggen in Zwammerdam, waar deze tentoonstelling staat. De begeleider vanuit Ipse de Bruggen was Leen van Zwieten, en hij is tijdens de begeleiding bijgestaan door erfgoedarcheoloog Tom Hazenberg van Hazenberg Archeologie. Vanuit Saxion trad Margje Vermeulen op als afstudeerbegeleider. In de periode van 8 februari t/m 16 juli 2021 heb ik mijn onderzoek uitgevoerd op locatie De Hooge Burch van zorginstelling Ipse de Bruggen in Zwammerdam, Zuid-Holland.

1.2. Achtergrond

Voorafgaand aan de bouw van de zorginstelling voor verstandelijke beperkte mensen in 1968 op 'de Hooge Burch', later het Landgoed de Hooge Burch, waren vanaf de 17de eeuw al enkele vondsten gedaan met Romeinse kenmerken. Deze losse vondsten werden echter niet gekoppeld aan een mogelijke archeologische site, die hier wel bleek te liggen (Hazenberg, 2014, p.9). Kort na de start van de bouw van de zorginstelling ontdekte men resten van het *castellum* Nigrum Pullum, Latijns voor donkere aarde. Voor het onderzoek werd de hulp van het instituut voor Prae- en Protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam ingeschakeld en na afloop van de opgraving bleek dat bijna het gehele *castellum* in kaart gebracht kon worden. Toen men in 1971 de opgraving officieel afsloot voltrokken zich de plannen voor de bouw weer, totdat een maand later opnieuw hulp nodig was van de archeologen. Bij graafwerkzaamheden stuitte men namelijk op een holle boom, die later bekend zou komen te staan als de boomstamkano Zwammerdam 1. Dit schip zou de eerste van zes vaartuigen zijn, die binnen drie jaar op hetzelfde terrein opgegraven werden (Hazenberg, 2014, pp. 10,11). De schepen werden direct naar de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in Lelystad verplaatst voor conservering en

behoud, waar een deel van de resten nu nog steeds ligt opgeslagen. Bij de verdergaande bouw in 1972 werd een visueel onderdeel toegevoegd aan de zorginstelling in de vorm van de fundering van de *principia*, het hoofdgebouw van het *castellum*. Middels gegoten cement, zie figuur 2 hiernaast, kan men op het terrein de fundering van het Romeinse hoofdgebouw bewonderen (Glasbergen, W., van Lith, S.M.E., 1977).

Figuur 2: Fundering van de Principia, in cement gegoten, op het terrein van Ipse de Bruggen (Parklaan Landschapsarchitecten, 2009).

Toen Ipse de Bruggen in 2014 een samenwerking aanging met Hazenberg Archeologie werd met NIGRVM PVLLVM een Limesbezoekerscentrum gerealiseerd. Bij deze ontwikkeling speelde de bijdrage van erfgoed aan de zorg (inclusiviteit) een grote rol. Zo ontstond een combinatie van zorg, erfgoed en toerisme. Met deze ontwikkeling werd ook "Het Genootschap" opgericht. Dit is een organisatievorm van vrijwilligers en professionals om NIGRVM PVLLVM en de *Limes* tot leven te laten komen. Deze groep verzorgt rondleidingen op het terrein en biedt inspiratie voor ontwikkelingen binnen NIGRVM PVLLVM. Als *limes*-presentatie unit is Het Genootschap de groep waar je wordt gehoord als je iets met NIGRVM PVLLVM wilt ondernemen. Als connectie met de locatie, Ipse de Bruggen, is Leen van Zwieten de coördinerende rol toevertrouwd. Daarnaast wordt de connectie met het archeologische werkveld in deze groep door Tom Hazenberg verzorgd.

De werkwijze van zorginstelling Ipse de Bruggen in Zwammerdam is innovatief in de benutting van erfgoed in de zorgsector. Met name als het gaat om het betrekken van mensen met een verstandelijke beperking bij dat erfgoed. Binnen de zorglocatie van Ipse de Bruggen in Zwammerdam bestaan er verschillende niveaus van beperking van de cliënten. Het gaat hier van licht verstandelijk beperkt tot zwaar verstandelijk beperkt. Zie bijlage 2 'Verklarende woordenlijst' voor de definitie van de verschillende niveaus. De verdeling van de niveaus is op het moment van schrijven als volgt:

- Licht verstandelijk beperkt: 25%
- Gemiddeld verstandelijk beperkt: 35%
- Zwaar beperkt: 40%

Niet alleen in Nederland, maar ook internationaal gezien, is NIGRVM PVLLVM waarschijnlijk één van weinigen. Steeds meer initiatieven worden opgezet om iedereen te betrekken bij archeologie en alles wat daarbij hoort. Het doel hiervan is het voorkomen van sociale uitsluiting, door meer mogelijkheden te bieden voor mensen die een bijdrage willen leveren aan de archeologie (Philips & Gilchrist, 2012, p. 676). Binnen de discipline archeologie was het voorheen de norm om de kennis die opgedaan was vooral te delen met de mensen van die discipline, maar het idee dat het verhaal van erfgoed niet beperkt hoort te blijven tot deze selecte groep groeit. Het moet ook beschikbaar worden voor het 'gewone' publiek, om op die manier zo veel mogelijk mensen te betrekken bij de archeologie (Agbe-Davies, 2010, p. 374). Theresa O'Mahoney (2015, pp. 2-10) heeft al laten zien dat dit kan. Vanuit haar plannen om archeologische bedrijven te assisteren bij het verbeteren van de mogelijkheden voor mensen met een beperking is *Enabled Archeology* ontstaan. Dit houdt in dat archeologie beschikbaar wordt voor iedereen om te beoefenen en van te leren. Helaas is het idee verder dan de realiteit, in de zin dat deze ontwikkeling in de archeologische sector nog in de vroege fase is.

Het gebruik van erfgoed in de zorg zoals dit toegepast wordt bij NIGRVM PVLLVM is zeldzaam. Dit komt vooral omdat nog niet veel bekend is over de werking van deze combinatie. In het Verenigd Koninkrijk is men al een paar stappen verder. Daar wordt het onderwerp erfgoed steeds vaker gecombineerd met

de term *Wellbeing*: de invloed van erfgoed op het welzijn van het individu en de samenleving. Hoewel hiermee niet concreet wordt gekeken naar de invloed van erfgoed in de zorg zoals in Zwammerdam het geval is, wordt wel onderzoek gedaan naar de invloed van deelname in de erfgoedsector door verschillende bevolkingsgroepen. Uit onderzoek van Fujiwara, Cornwall en Dolan (2014, pp. 25-27) komt naar voren dat het bezoeken van erfgoedlocaties een positief effect heeft op het welzijn van iedereen in de samenleving. Een opvallende conclusie uit het onderzoek is dat mensen met een beperking deel uitmaken van de groep die het meeste profijt heeft bij het bezoeken van erfgoedlocaties, zoals archeologische sites (p. 26).

Een vergelijkbaar project is het *Nightingale Programme*, opgezet door Wessex Archaeology en de Defense Archaeology Group in 2013. Het doel van dit project was om het herstel van soldaten uit Afghanistan te bevorderen met behulp van de technische en sociale aspecten van archeologische werkzaamheden. In 2013 wordt op basis van de resultaten geconcludeerd dat de groepsactiviteiten bijdragen aan het verminderen van een aantal negatieve gevolgen van de militaire campagnes. Naast de vermindering in angstaantallen, depressie en isolatie werden ook psychologische trauma's deels verholpen. Als gevolg hiervan stonden de deelnemers sterker in hun schoenen en konden ze sneller weer terug aan het werk (Nimenko & Simpson, 2013 pp. 295-297). In 2015 werd er als onderdeel van het *Nightingale Programme* een ander project uitgevoerd met een groep verwondde veteranen. De activiteiten bleken in een later onderzoek een positieve invloed te hebben op vier verschillende onderdelen: motivatie, geestelijke gezondheid, werken in teamverband en leiderschapskwaliteiten (Finnegan, 2016, pp. 15-22).

Een concrete link tussen archeologie en de geestelijke gehandicaptenzorg is in de literatuur voorafgaand aan dit onderzoek niet aangetroffen. Dit betekent dat nog niet kan worden geconcludeerd dat de cliënten van Ipse de Bruggen per definitie profijt zullen hebben bij een intensieve erfgoedbeleving, maar bovenstaande onderzoeken geven wel hoop voor een dergelijke conclusie.

1.3. Doelstelling

Ruim vijf jaar na de verbouwing van het dorpshuis van zorginstelling Ipse de Bruggen zal er gekeken worden in hoeverre de oorspronkelijke ambities zijn behaald (analyse en evaluatie). Daarnaast wordt onderzocht wat gedaan kan worden om dit specifieke project toekomstbestendig te maken (advies) en daarmee de band tussen de erfgoedsector en zorginstelling Ipse de Bruggen te versterken en eventueel uit te breiden.

1.4. Probleemstelling

In februari 2021 ben ik in opdracht voor Ipse de Bruggen een onderzoek begonnen naar de genomen stappen door verschillende betrokken partijen om Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM toekomstbestendig te maken. Vervolgens is een adviesrapport opgesteld met als doel Ipse de Bruggen te assisteren bij het maken van toekomstige keuzes. Het onderzoek is uitgevoerd op basis van de volgende hoofdvraag:

“Op welke manier dragen de, door zorginstelling Ipse de Bruggen, Limesnetwerk ZH, het Genootschap, NIGRVM PVLLVM en Hazenberg Archeologie genomen stappen bij aan het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM en daarmee aan een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland?”

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende acht deelvragen opgesteld. Deze deelvragen zijn onderling verdeeld in twee schaalniveaus; micro- en macroniveau. Vragen op microniveau zijn enkel gericht op het bezoekerscentrum. Vragen op macroniveau zijn gericht op nationaal en internationaal niveau.

- 1. Wat is bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)*
- 2. Wat is de motivatie om het genootschap NIGRVM PVLLVM op te zetten? (micro)*
- 3. Wat waren de originele doelstellingen voor het project NIGRVM PVLLVM? (micro)*
- 4. Welke partijen waren betrokken bij het project NIGRVM PVLLVM? (micro)*
- 5. Hoe draagt NIGRVM PVLLVM bij aan de inclusiviteit van de erfgoedsector? (macro)*
- 6. Wat is tot nu toe bereikt van de originele doelstellingen van NIGRVM PVLLVM? (micro)*
- 7. Wat zijn de toekomstplannen voor de Zorg-Erfgoed-Toerisme combinatie NIGRVM PVLLVM? (micro)*
- 8. Wat ontbreekt er bij NIGRVM PVLLVM om de stappen te kunnen zetten om het toekomstbestendig te maken? (micro)*

Het beantwoorden van de eerste vier deelvragen is voornamelijk gedaan op basis van literatuuronderzoek, en dan met name de originele plannen die gemaakt zijn voor de vernieuwing van het dorpshuis. De vijfde deelvraag is beantwoord met behulp van grotendeels internationale literatuur met het oog op de jonge tak van erfgoedmanagement, de inclusieve erfgoedsector. De laatste drie deelvragen zijn beantwoord op basis van literatuuronderzoek en gevoerde vraaggesprekken met verschillende personen betrokken bij het bezoekerscentrum.

Op basis van het literatuuronderzoek is het adviesrapport tot stand gekomen. Ten eerste is de opgraving uit de jaren '70 van de twintigste eeuw geanalyseerd, om daarnaast te kijken naar de huidige stand van zaken tijdens het schrijven van dit rapport. Vervolgens zijn de toekomstplannen van NIGRVM PVLLVM geëvalueerd. Tijdens dit onderdeel van het onderzoek heb ik me ook bezig gehouden met het verbeelden van de combinatie van zorg en erfgoed op de locatie van Ipse de Bruggen. Deze verbeelding uitte zich in een project om de cliënten deel uit te laten maken van de aanwezige tentoonstelling. Als laatste is dit verantwoordingsdocument tot stand gekomen, om het hele onderzoek te onderbouwen en de gemaakte keuzes te verantwoorden. Naast het beantwoorden van de deelvragen heb ik nog werk verricht voor de website van het bezoekerscentrum, nigrumpullum.nl, waar ik met enige regelmaat relevante berichten voor deze website heb verzorgd. Deze werkzaamheden stonden los van het directe onderzoek, maar hebben mij wel betrokken bij de werkzaamheden van NIGRVM PVLLVM.

Middels het adviesrapport (bijlage 1) kan de opdrachtgever, Ipse de Bruggen, een besluit nemen over de te ondernemen stappen om NIGRVM PVLLVM relevant te houden in een inclusieve erfgoedbeleving. Ik hoop dan ook met dit onderzoek mijn opdrachtgever goed op weg te helpen en daarnaast betrokken te blijven bij de toekomstige projecten van NIGRVM PVLLVM.

2. Leeswijzer

Dit verantwoordingsdocument is opgedeeld in verschillende hoofdstukken, per hoofdstuk wordt een onderdeel van het onderzoek behandeld.

Allereerst wordt in hoofdstuk 3 'Romeinen in Nederland' de relevante geschiedenis van de Romeinen in Nederland uitgelegd. Vervolgens wordt er ingezoomd op de afstudeerlocatie en haar archeologische geschiedenis. In hoofdstuk 4 'Methoden en verantwoording' worden de toegepaste onderzoeksmethoden van het onderzoek uitgelegd en verantwoord. In hoofdstuk 5 'Resultaten' wordt eerst een terugkoppeling gemaakt naar het Plan van Aanpak, om vervolgens per product de onderzoeksvragen te beantwoorden. Per product worden ook de eventuele aanvullingen na het afronden van het adviesrapport toegevoegd en verantwoord. In hoofdstuk 6 'Conclusie' worden de deelvragen kort beschreven om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden. Vervolgens worden aanbevelingen voor de opdrachtgever en eventueel vervolgonderzoek behandeld. In hoofdstuk 7 'Reflectie' wordt allereerst de invloed van het Plan van Aanpak en de coronapandemie op het onderzoek beschreven. Vervolgens wordt inhoudelijk gereflecteerd op de toegepaste onderzoeksmethoden en de resultaten van het onderzoek. Als laatste wordt kort gereflecteerd op de ontwikkelingen die de (publieks)archeologie op dit moment doormaakt. Afsluitend staan de verschillende geraadpleegde bronnen in hoofdstuk 8 'Bronnen' vermeld.

Dit verantwoordingsdocument bevat vier bijlagen, toegevoegd na hoofdstuk 8 'Bronnen'. In bijlage 1 staat het beroepsproduct, het adviesrapport, volledig weergegeven. Bijlage 2 bevat de verklarende woordenlijst, waar verschillende begrippen worden uitgelegd. Bijlage 3 bevat de berichten die ik heb gemaakt voor op de website nigrumpullum.nl. Bijlage 4 bevat de getranscribeerde vraaggesprekken.

3. Romeinen in Nederland

De Romeinse aanwezigheid in Nederland begon rond het begin van de jaartelling, waarna hun invloed vier eeuwen lang te merken was. De drang van Romeinse keizers om het *Imperium Romanum*, ofwel Romeinse Rijk, uit te breiden kreeg voor het eerst vorm in Nederland met de aanleg van een legerkamp in het huidige Nijmegen. In Nijmegen was zowel een legioensplaats als een bestuurlijk centrum gevestigd (Hazenberg, 2016, pp. 5-7). Vanuit deze en andere uitvalbases probeerden de Romeinen zich te vestigen in Nederland. Uiteindelijk werd de grens van het Romeinse Rijk vanaf 47 na Chr. vastgelegd langs de loop van een aantal rivieren (Vos, Blom, Hazenberg, 2010, pp. 37-39). De Rijn, Nederrijn, Kromme Rijn en Oude Rijn vormden de noordgrens. Vanaf dat moment, en zeker na 70 na Chr., maakte het zuidelijke deel van Nederland deel uit van het Romeinse Rijk. In deze periode was er sprake van vrede en welvarendheid. Deze zogenaamde *Pax Romana* kwam tot een halt rond het einde van de tweede eeuw, met steeds meer opstandige Germaanse stammen. Zij zorgden met veelvuldige aanvallen ervoor dat tussen 270 en 275 na Chr. de verdediging van de grens veranderde (Vos, Blom, Hazenberg, 2010, p. 40). De verdedigingswerken werden niet volledig verlaten, maar de bezetting ervan werd verminderd. Hoewel een deel van de verdedigingswerken tegen deze tijd dus verlaten leek, waren er nog steeds forten aan de grens in gebruik. Een voorbeeld hiervan was het tegenwoordige Valkenburg (vlak bij Zwammerdam), waar rond de vierde eeuw na Chr. opnieuw Romeinse aanwezigheid was (Hazenberg, 2010, p. 40). Tot omstreeks het jaar 400 na Chr. is de Rijn waarschijnlijk nog wel de officiële grens van het Romeinse Rijk geweest, om vervolgens onder de druk van de verschillende Germaanse stammen toch te vallen (Vos, Blom, Hazenberg, 2010, p. 40).

3.1. *Limes ad Germaniam inferiorem*

Zoals hierboven al is aangegeven, werd in 47 na Chr. besloten om de Rijn als noordgrens van dit deel van het Romeinse Rijk in Nederland te gebruiken. Deze grens kreeg de naam *Limes ad Germaniam inferiorem*, ofwel Neder-Germaanse *Limes*. De Romeinse grens bestond uit verschillende onderdelen zoals muren, forten, wachttorens en burgerlijke nederzettingen en stond bekend als de *Limes*. Hoewel de term *Limes* de volledige noordelijke grens van het Romeinse Rijk betrof, wordt er met deze term in dit document en het adviesrapport de Neder-Germaanse *Limes* bedoeld.

Vanaf de Bataafse Opstand (69/70 na Chr.) werd besloten om de grens te versterken. Na de verwoesting van vele forten tijdens deze opstand werden extra *castella*, meervoud van *castellum* ofwel Romeinse forten, op verschillende locaties langs de grens gevestigd. Langs deze forten werd de *Limes*-weg uitgebreid en versterkt met extra wachttorens. Deze torens lagen dicht op elkaar, om zo met behulp van vuursignalen elkaar te kunnen waarschuwen voor gevaren (Hazenberg, 2017, p. 35).

De opbouw van deze *castella* was nagenoeg overal in het Romeinse Rijk hetzelfde. Het fort in Zwammerdam was een klein beetje aangepast wat betreft de ligging op een smalle oeverwal, maar de standaardopbouw van een *castellum* is wel herkenbaar (zie figuur 3). De basis van het fort bestond uit een rechthoek met twee wegen die elkaar in het midden van het fort kruisten; de *via principalis* (weg parallel aan de rivier in figuur 3) en de *via praetoria* (weg loodrecht op de rivier in figuur 3). De *via principalis* lag voor de *principia*, het hoofdgebouw van het kamp. De *via praetoria* liep vanuit het hoofdgebouw naar de aanvalspoort toe, en lag loodrecht op de *via principalis*. Aan de andere kant van het hoofdgebouw liep ook een weg naar de achterkant van het *castellum*, de *via decumana*. Binnen het *castellum* waren naast het hoofdgebouw ook andere standaardgebouwen aanwezig, zoals de barakken voor de soldaten en werkplaatsen. Net als de opbouw van de *castella* was de aanliggende nederzetting ernaast zoals te zien in figuur 3 ook nagenoeg standaard. Deze *vicus*, ofwel handelsnederzetting, was het onderkomen voor bewoners uit de omgeving, de familie van de soldaten en ambachtslieden en handelaren. De forten dienden overigens niet alleen als verdediging van de

grens, maar ook als beveiliging voor het transport via de Rijn. De Rijn werd namelijk ook gebruikt als transportroute om de forten te bevoorraden (Breeze, Jilek, 2018, p. 21).

Figuur 3 Vogelvluchttekening van het castellum Nigrum Pullum, in Zwammerdam, en de aanliggende vicus aan de oever van de Oude Rijn. Uit Hingh, A.E. de/ W.K/ Vos, 2005 Romeinen in Valkenburg. Getekend door Ulco Glimmerveen.

3.2. Zwammerdam

Eén van de Romeinse tussenstops langs de Rijn ligt in het huidige Zwammerdam, in Zuid-Holland. Hier hadden de Romeinen een fort gevestigd, wat men van 47 na Chr. tot aan 275 na Chr. Nigrum Pullum noemde. Net zoals de andere locaties langs de Rijn was in Zwammerdam een haven aanwezig, om de drukke Romeinse scheepvaart te faciliteren. Hoewel de Romeinen bekend staan om hun infrastructuur in de vorm van wegen, alle wegen leiden immers naar Rome, was in het begin van de Romeinse tijd nog geen sprake van een uitgebreid wegennetwerk in het gebied langs de *Limes*. Dit betekende dat de Romeinen veel belang hechtten aan de scheepvaart, omdat de inhoud van de vrachtschepen belangrijk was voor alle bewoners aan de grens van het Rijk. Het ging niet alleen om het vervoer van eten, bouw materiaal en andere levensmiddelen, maar ook om soldaten die langs de grens werden vervoerd. Met 15 tot 20 forten waarin per locatie 500 tot 1000 man aanwezig waren was de *Limes* voor haar tijd druk bevolkt. Ook het gebied om de forten heen zorgde voor een extra vraag naar goederen, waardoor de toestroom hiervan via de Rijn erg groot was (Hazenberg, 2016, pp. 22-25).

3.2.1. Het castellum

Het castellum in Zwammerdam heeft drie bewoningsfasen gekend tijdens de gehele bestaansperiode van 47 na Chr. tot 275 na Chr. In fase 1 (47-69/70 na Chr.) was het vermoedelijk een kleine militaire post, waarvan vrij weinig over is gebleven na de Bataafse Opstand (69/70 na Chr.). In fase 2 (80-175 na Chr.) stond er een klein castellum, met een wal van aarde en hout. Binnenin stonden enkele houten gebouwen, en iets zuidelijker lag een kleine vicus. In fase 3 (180-275 na Chr.) stond er een nieuw castellum, groter dan zijn voorganger en grotendeels van steen gemaakt. Het fort lag dicht op de

toenmalige rivier de Rijn, en werd hiermee via de zuidelijke rivieroever verbonden door een grote houten aanlegsteiger. Deze fase is in figuur 3 verbeeld. Rond 275 na Chr. is het hele *castellum* vergaan in een brand, en daarna lijkt het gebied verlaten (Hazenbergh, 2014, p. 10).

3.2.2. Archeologische resten

Eén van de weinige geschiedschrijvers met een uitgebreide vondstbeschrijving van onder andere 'de Hoge Burch', tegenwoordig bekend als De Hooze Burch, is P. Plemper. Hij berichtte in 1714 over een breed scala aan Romeinse vondsten in het gebied, met de mogelijkheid van een Romeins verdedigingswerk. Daarnaast schatte Plemper het *castellum* op iets meer dan één morgen, ongeveer één hectare, wat in de buurt kwam van de daadwerkelijke 1,2 hectare. Toen aan het begin van de 20ste eeuw een deel van de landerijen om De Hooze Burch heen werd afgegraven voor kleiwinst, concludeerde J.H. Holwerda ondanks de veelal Romeinse vondsten dat het hier eerder om een "Batavennederzetting" ging dan een Romeins *castellum* (Holwerda, 1925, p. 187). Met het onderzoek van H.K. De Raaf in 1957-1958 kwam men tot de conclusie dat het wel degelijk een Romeins fort betrof. Door het verzamelen, organisatorisch verwerken en publiceren van een groot aantal vondsten werd de datering en de militaire aard van de locatie duidelijk. Desondanks heeft De Raaf nooit de exacte locatie van de vesting kunnen achterhalen. De vondst van resten van de Romeinse weg *Lugdum-Noviomagus* (Katwijk-Nijmegen) ver buiten het *castellum* in 1965 bevestigde de conclusie van De Raaf (Bogaers, 1965, p. 14). In 1967 kocht de Vereniging Johannesstichting een gebied van 45 hectare voor de bouw van een zorginstelling. Binnen dit gebied bevond zich het Landgoed De Hooze Burch, met de uiteindelijk hoge archeologische waarde. Tijdens het voorbereidende werk trof men al gauw resten van het *castellum* aan, waarna J.K. Haalebos in het voorjaar van 1967 begon met een proefonderzoek van het gebied. Dit onderzoek groeide uit tot een vierdelige campagne van 1968 tot en met 1971, met als resultaat het blootleggen van het *castellum* en delen van de bijbehorende *vicus*.

Op 9 november 1971 werd het opgravingsonderzoek als gesloten gezien, en konden de grondwerkzaamheden voor de bouw van de zorginstelling vervolgd worden (Haalebos, 1973, pp. 10-16). Slechts een maand na deze afsluiting was er wederom assistentie van de archeologen nodig, toen men bij het graven van een tunnelsleuf een holle boom aantrof. Op 10 december werd geconcludeerd dat het een boot betrof. Dit bleek één van in totaal zes vaartuigen die aangetroffen werden in het gebied. Aan het einde bleek het te gaan om drie boomstamkano's en drie vrachtschepen. Deze schepen zijn gepubliceerd door M.D. De Weerd in 1988. Hieronder volgt een korte beschrijving van de zes vaartuigen, samengevat uit bovengenoemde publicatie.

De Zwammerdam 1 is een eikenhouten kano, van 7 meter lang en een vermoedelijke breedte van iets meer dan een meter. Tijdens het afgraven is een deel van het midden weggehaald door de graafmachine, waardoor de breedte niet zeker is. Deze boot werd na zijn origineel gebruik als visbun ingezet: een houten kooi in het water met gaten erin om gevangen vissen levend in te bewaren. Op basis van de datering van aangetroffen aardewerk wordt de kano gedateerd in het laatste kwart van de tweede eeuw na Chr. (De Weerd, 1988, pp. 55-58).

De Zwammerdam 2 is een platbodeme, met een lengte van bijna 23 meter en een breedte van bijna 3 meter. Deze "platte bak" ofwel platbodeme is de naamgever van het boottype Zwammerdam, en was het eerste grote schip wat aangetroffen werd. Op basis van jaarringenonderzoek is het schip waarschijnlijk gebouwd rond het jaar 205 na Chr. (De Weerd, 1988, pp. 93-95).

De Zwammerdam 3 is een opgeboeide boomstamboot, van 10.40 meter lang en 1.40 meter breed. De romp van dit vaartuig bestaat uit één eikenstam en is later in zijn leven verhoogd (opgeboeid) met een plank van zilverspar. De exacte datering van dit schip is onbekend, wel is bekend dat het in de Romeinse tijd is gebouwd (De Weerd, 1988, pp. 69-73).

De Zwammerdam 4 is de grootste van de vrachtschepen, met een lengte van 34 meter en een breedte van 4.40 meter. Vanwege de diepe ligging van dit schip, ruim zes meter onder maaiveld, was een inzamelingsactie nodig voor de financiering van het wegpompen van het grondwater. Door de nationale actie 'Redt het Romeinse Schip' kon een stalen damwand geslagen worden om het schip op te graven. Het schip is rond het jaar 97 na Chr. gebouwd (De Weerd, 1988, pp. 148-151).

De Zwammerdam 5 is de laatste aangetroffen boomstamkano in het gebied, en heeft een lengte van 5.50 meter en een breedte van 0.75 meter. Bij het onderzoek naar de Zwammerdam 4 "vormde boot 5 een obstakel", met als gevolg dat het in slechts één week is opgemeten en weggevoerd waardoor niet veel details bekend zijn. Wel is bekend dat het net zoals de Zwammerdam 1 een visbun betreft, en het wordt vermoed dat het vaartuig groter was voordat het tot visbun werd omgetoverd. De exacte datering van dit schip is onbekend, wel is bekend dat het in de Romeinse tijd is gebouwd (De Weerd, 1988, pp. 83-85).

De Zwammerdam 6 is het laatste aangetroffen vrachtschip, met een lengte van 20.30 meter en een breedte van 3.40 meter. Bij het plaatsen van de damwand voor de opgraving van de Zwammerdam 4 trof men de Zwammerdam 6 aan. Het schip is ergens in de tweede eeuw na Chr. gebouwd (De Weerd, 1988, p. 155).

3.3. Museumpark Archeon

De scheepsresten konden na de opgraving niet meteen tentoongesteld worden op de originele opgravingslocatie. Na verschillende haalbaarheidsonderzoeken met betrekking tot de eventuele tentoonstellingen is een manier gevonden om de Zwammerdamschepen aan het publiek te laten zien. Gemeente Alphen aan den Rijn en Museumpark Archeon hebben een plan ontwikkeld om de restauratie en presentatie van de schepen te verzorgen op het terrein van Museumpark Archeon. De werkplaats waar de schepen gerestaureerd worden is toegankelijk voor het publiek, en aan de hand van een presentatie over de schepen en de opgraving ervan leren bezoekers het verhaal. In de toekomst is het de bedoeling om een Nationaal Romeins Scheepvaartmuseum op te richten (Museumpark Archeon, 2021).

4. Methoden en verantwoording

In dit hoofdstuk worden de toegepaste onderzoeksmethoden beschreven en verantwoord. In het adviesrapport worden deze onderzoeksmethoden slechts kort beschreven, hier worden ze uitgebreider uitgelegd en verantwoord. Voor het onderzoek zijn drie onderzoeksmethoden gebruikt: literatuuronderzoek, vraaggesprekken en persoonlijke communicatie.

4.1. Onderzoeksmethoden

Met literatuuronderzoek wordt onderzoek op basis van goed onderbouwde en onderzoekstechnisch sterke literatuur bedoeld. Met vraaggesprekken worden geplande gesprekken met een voorbereide vragenlijst bedoeld, die gevoerd zijn met mensen van verschillende disciplines binnen NIGRVM PVLLVM. Met persoonlijke communicatie worden ongeplande gesprekken met verschillende werknemers bedoeld.

4.1.1. Literatuuronderzoek

Het gebruik van onderzoekstechnisch sterke literatuur is gegarandeerd door waar mogelijk de actualiteit van de literatuur in acht te nemen. Bij de opgravingen uit de jaren '70 van de twintigste eeuw was dit in mindere mate mogelijk dan bij de kennis over de Romeinen in Nederland. Daarnaast is er gekeken naar de wetenschappelijke kwaliteit van de literatuur door te kijken of het document peer-reviewed is. Dit betekent dat een stuk van een auteur in essentie nagekeken wordt door andere mensen uit dezelfde discipline.

Inclusiviteit

-Agbe-Davies, A. (2010) *Concepts of community in the pursuit of an inclusive archaeology*.

Agbe-Davies geeft in 2010 aan dat de archeologische kennis met zo veel mogelijk mensen gedeeld moet worden, om zo iedereen te betrekken bij de archeologie. Deze literatuur heeft bijgedragen aan de kennis over de huidige stand van zaken met betrekking tot inclusiviteit in het archeologische werkveld en is terug te vinden in paragraaf 1.2. 'Achtergrond' van het verantwoordingsdocument.

-O'Mahoney, T. (2015) *Enabled Archaeology – Working with Disability – BAJR Guide*

Met haar rapport in 2015 heeft O'Mahoney mogelijkheden geboden voor archeologische bedrijven om mensen met een beperking te betrekken bij archeologische opgravingen. Hoewel deze literatuur inzicht heeft geboden in de mogelijkheden, wordt ook duidelijk dat er nog heel veel te doen is om de archeologische sector voor iedereen gebruikersvriendelijk te maken. Dit is terug te vinden in paragraaf 1.2. 'Achtergrond' van het verantwoordingsdocument.

-Philips, T., Gilchrist, R. (2012) *Inclusive, Accessible, Archaeology*.

In 2012 leggen Philips en Gilchrist uit wat er nodig is om iedereen te kunnen betrekken bij archeologie. Het doel hiervan is het voorkomen van sociale uitsluiting. Hiermee heeft deze literatuur bijgedragen aan de kennis over het onderwerp inclusiviteit. Dit is terug te vinden in paragraaf 1.2. 'Achtergrond' van het verantwoordingsdocument.

-Schatgravers van Dalfsen (2017) *Nieuw archeologisch onderzoek Dalfsen en publiek graaft mee*.

Het artikel over de schatgravers van Dalfsen uit 2017 laat zien dat er in Nederland grootschalige initiatieven zijn om het publiek te betrekken bij verschillende archeologische werkzaamheden. Daarmee draagt het artikel bij aan de kennis over de Nederlandse publieksarcheologie, en het begrip publieksarcheologie. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Steinebauch, C. (2014) *Nijmegenaren kunnen zelf graven naar verleden*.

Net zoals het artikel over de schatgravers in Dalfsen laat het bericht *Nijmegenaren kunnen zelf graven naar verleden* zien dat er in Nederland meerdere initiatieven zijn vanuit het archeologische werkveld om archeologie beschikbaar te maken voor iedereen. Zowel het begrip publieksarcheologie als de stand van zaken van publieksarcheologie in Nederland worden met dit artikel verduidelijkt. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Zagkotsis, A. (2021) *Inclusieve archeologie: Modewoord of streekproduct?*

In zijn artikel legt Zagkotsis aan de hand van een aantal Groningse voorbeelden zijn idee van inclusiviteit in de archeologie uit. Met drie verschillende deelonderwerpen omvat hij inclusiviteit in de archeologische wereld. Daarmee heeft deze literatuur bijgedragen aan de vaktermkennis van de Nederlandse archeologie. Dit is terug te vinden in Bijlage 2: 'Verklarende woordenlijst'.

Erfgoed in de zorgsector

-Chatterjee, H., Vreeland, S., & Noble, G. (2015) *Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects*.

In *Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects* worden archeologische artefacten gebruikt om het welzijn van ziekenhuispatiënten te bevorderen. Het onderzoek van Chatterjee laat zien dat archeologie gebruikt kan worden in de gezondheidszorg om verschillende mensen te helpen met herstel. Deze literatuur heeft hiermee bijgedragen aan het in beeld krijgen van de mogelijkheden voor erfgoed in de zorgsector. Ook het begrip *wellbeing* wordt verduidelijkt door het gebruik van deze literatuur. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Darvill, T., Barras, K., Drysdale, L., Heaslip, V., Staelens, Y. (2019) *Introduction: Heritage and well-being*.

In *Introduction: Heritage and well-being* worden de effecten van erfgoed op de mentale gezondheid van mensen onderzocht. Net zoals de resultaten van Chatterjee in 2015 heeft dit onderzoek bijgedragen aan kennis over het gebruik van erfgoed in de gehandicaptenzorg. Daarnaast biedt dit werk uitleg over het begrip *wellbeing*. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Fujiwara, D., Cornwall, T., Dolan, P. (2014) *Heritage and Wellbeing*.

Uit het onderzoek van Fujiwara, Cornwall en Dolan in 2014 kwam naar voren dat het bezoeken van erfgoedlocaties (waaronder archeologische sites) een positief effect heeft op het welzijn van iedereen in de samenleving, en met name mensen met een beperking. Deze kennis heeft bijgedragen aan het onderzoek over de werking van erfgoed in de zorgsector, en specifiek de invloed op mensen met een beperking. Dit is terug te vinden in paragraaf 1.2. 'Achtergrond' van het verantwoordingsdocument.

-Thorpe, V. (2019) *Heritage healing: why historic houses improve wellbeing*.

Middels het *Human Henge Project* geeft Thorpe in *Heritage healing: why historic house improve wellbeing* in 2019 aan dat historische plekken zoals bijvoorbeeld Stonehenge kunnen bijdragen aan het welzijn van mensen. De combinatie van zorg en erfgoed wordt hier gebruikt om mensen dichter bij zichzelf te laten komen, wat voor dit onderzoek bijgedragen heeft aan de kennis over deze combinatie. Daarnaast is het begrip *wellbeing* middels dit stuk duidelijker geworden. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Chaterjee, H. (2014) *Healing Heritage: The impact of museums on health and wellbeing*.

In 2014 laat het Chaterjee zien dat interactie met museumstukken voor mensen in het ziekenhuis een therapeutisch effect kan hebben. De verschillende manieren van onderzoek en de positieve effecten op de deelnemers hebben inspiratie geboden voor eventuele mogelijkheden in de gehandicaptenzorg, en hebben daarmee bijgedragen aan het adviesrapport en ideeën voor vervolgonderzoek. Ook heeft deze literatuur bijgedragen aan de kennis van het begrip *wellbeing*. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Van der Sommen, M. (2016) *Archeologie en kwaliteit van leven: tijd als vluchtig gegeven*.

Dat er in Nederland steeds meer aandacht komt voor de toepassing van archeologie voor het welzijn van mensen wordt in *Archeologie en kwaliteit van leven: tijd als vluchtig gegeven* duidelijk. Van der Sommen geeft in 2016 aan dat archeologie als gereedschap kan dienen bij sociaal maatschappelijke vraagstukken zoals bijvoorbeeld in de gezondheidszorg. Deze kennis heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de toepassing van erfgoed in de zorgsector, en de mogelijkheden die daar bij horen. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Vonk, L. (2016) *Archaeology's Potential for Active Engagement in Dementia Care*.

In 2016 heeft Vonk in het kader van haar scriptie gekeken naar de effecten van archeologie en erfgoed bij de behandeling van dementie. Aanvullend op Van der Sommen geeft Vonk aan dat archeologie een ontwikkeling doormaakt waarbij het steeds minder een wetenschappelijk onderwerp is en vaker gezien moet worden als onderdeel van het dagelijkse leven. Haar onderzoek heeft daarmee bijgedragen aan het zichtbaar maken van de ontwikkeling van inclusiviteit in de archeologische sector. Dit is terug te vinden in de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

Zorginstelling Ipse de Bruggen

Voor de werking van Ipse de Bruggen als zorginstelling en de geschiedenis van de zorginstelling is er op basis van online literatuur onderzoek verricht. Het overgrote deel van de informatie is afkomstig van de website van Ipse de Bruggen. Naast informatie over de verschillende dagbestedingslocaties op Landgoed de Hooze Burch zijn de normen en waarden van Ipse de Bruggen met behulp van het *Manifest in beeld* beschreven. Als laatste is het ontstaan van de zorginstelling in het geheel kort uitgelegd. Deze informatie heeft bijgedragen aan het hoofdstuk 'Ipse de Bruggen' op bladzijde 9 van het adviesrapport.

NIGRVM PVLLVM

-De Bruin, J. (2009). Secretariële ondersteuning gevraagd. *Cultuurhistorisch magazine voor Delft*.

Op pagina drie van het cultuurhistorische magazine voor Delft wordt een andere locatie van Ipse de Bruggen kort beschreven. Hoewel de situatie bij de hofjes van Pauw niet volledig gelijk staat aan NIGRVM PVLLVM is er toch sprake van een paar overeenkomsten. Daarmee heeft deze literatuur bijgedragen aan de paragraaf 'Vergelijkbare situatie' op bladzijde 24 van het adviesrapport.

-Hazenberg, T. (2014) *Businesscase Romeinse limes – Ipse de Bruggen 2013-2014. Visualiseren en ontwikkelen castellum Nigrum Pullum (fase 1) op het terrein van Ipse de Bruggen te Zwammerdam (gem. Alphen a/d Rijn).*

De businesscase van Hazenberg uit 2014 is voor een groot deel de basis geweest voor het adviesrapport. In dit document wordt kort een achtergrondbeeld geschetst, worden initiële plannen geanalyseerd en vervolgens worden de uitgevoerde plannen geëvalueerd. Deze businesscase wordt ook uitgebreid behandeld in het adviesrapport, in de paragrafen 'Businesscase Hazenberg 2014' op bladzijde 14, 'Toekomstplannen NIGRVM PVLLVM' op bladzijde 16 en 'Evaluatie van de huidige situatie' op bladzijde 17 van het adviesrapport.

-Hazenberg, T. et al, (2014) *De terugkeer van de Romeinse Zwammerdamschepen. Een studie naar mogelijkheden en ambities.*

Als vervolgonderzoek op de Businesscase heeft Hazenberg in 2014 gekeken naar de mogelijkheden om de Zwammerdamschepen terug te halen naar de opgravingslocatie. Dit document heeft bijgedragen aan het algemene idee over de toekomstmogelijkheden voor NIGRVM PVLLVM, maar hieruit is niks concreets verwerkt in het gehele afstudeerproject.

-Ipse de Bruggen en Het Genootschap NIGRVM PVLLVM (2021) *Projectplan Erfgoedlijn Limes Zuid-Holland Beleef Unesco, ervaar de Hollandse Limes.*

Bovenstaand projectplan van Ipse de Bruggen en Het Genootschap volgde op de opname van de Neder-Germaanse *Limes* in de Werelderfgoedlijst van UNESCO. In dit plan worden ideeën behandeld over de manieren waarmee NIGRVM PVLLVM haar toerisme zou kunnen uitbreiden via de Neder-Germaanse *Limes*. Gezien de datum van de opname, 27 juli 2021, ging het vooral om mogelijkheden en stond er nog niks vast. Dit document heeft daarom wel bijgedragen aan het algemene idee over de toekomst, maar heeft niets concreets kunnen toevoegen aan het adviesrapport.

-Parklaan Landschapsarchitecten (2009) *Sensus Zwammerdam. Definitief ontwerp Nigrum pullum*

Het bovenstaande plan van Parklaan Landschapsarchitecten kwam voort uit een initiatief van Ipse de Bruggen en de provincie Zuid-Holland, en bevatte ideeën omtrent de verbeelding van het Romeinse *castellum* op Landgoed De Hooie Burch. In het plan kwam ook aandacht voor de verbetering van de beleefbaarheid van de Romeinse geschiedenis voor de cliënten van Ipse de Bruggen in de vorm van een definitief ontwerp. Hoewel slechts een klein onderdeel van dit plan is gerealiseerd, een tijdelijk kunstwerk in de vorm van een belevingspoort, heeft dit plan bijgedragen aan de ontwikkelingen op het terrein van Ipse de Bruggen. Deze kennis heeft bijgedragen aan de paragraaf 'Evaluatie van de huidige situatie' op bladzijde 17 van het adviesrapport.

-Platform Recreatie en Toerisme (PReT), <https://www.alphenlinkt.nl/recreatie-en-toerisme-pret.html>

Platform Recreatie en Toerisme is een organisatie die zich inzet voor recreatie en toerisme in Alphen aan den Rijn en omgeving. Via dit platform kunnen ondernemers verbinding zoeken met locaties zoals NIGRVM PVLLVM. Vanwege de locatie van de zorginstelling van Ipse de Bruggen in Zwammerdam is PReT een verbindende factor voor NIGRVM PVLLVM. Met het oog op de toekomstplannen van NIGRVM PVLLVM was PReT een partij die beschreven moest worden in het hoofdstuk 'Toerisme' op bladzijde 19 van het adviesrapport.

-Ruimtelijke Structuurplan IAA Architecten (2013) *Ipse de Bruggen Landgoed de Hooge Burch*.

Als vervolg op het plan van Parklaan Landschapsarchitecten heeft het Ruimtelijke Structuurplan van IAA Architecten gekeken naar de verschillende mogelijkheden om de verbeelding van het *castellum* in Zwammerdam te verbeteren. In het document staat echter geen relevante informatie, waardoor deze literatuur inhoudelijk niet heeft bijgedragen aan het onderzoek. Dit plan heeft wel toegevoegd aan de kennis over de stand van zaken voordat Hazenberg begon met zijn onderzoek om NIGRVM PVLLVM te vernieuwen.

-Van den Dries, M., (2017) *Romeinen in de zorg*.

Hoewel *Romeinen in de zorg* een ongepubliceerde factsheet is heeft de informatie goed geholpen bij het opstellen van de vraaggesprekken, zowel inhoudelijk als bij het vormen van de kandidatenlijst. In haar factsheet behandelt Van den Dries namelijk de ervaring van zorgmedewerkers van Ipse de Bruggen omtrent de werking van erfgoed in de zorg. De informatie afkomstig uit haar onderzoek heeft ervoor gezorgd dat de geplande vraaggesprekken juist met mensen uit een andere discipline werden gevoerd, en haar vraagstelling heeft bijgedragen aan het opstellen van de vragenlijst voor de gesprekken.

Neder-Germaanse Limes als UNESCO Werelderfgoed

-Polak, M. et.al (2021) *Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes Nomination File for Inscription on the UNESCO World Heritage List Part I – Nomination file*.

In het document van Polak et al. wordt de aanvraag voor de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed uit 2020 behandeld. Deze informatie heeft bijgedragen aan de paragraaf 'UNESCO' op bladzijde 19 van het adviesrapport.

-The Lower German Limes (2021) *Interim report and additional information request Frontiers of the Roman Empire', ICOMOS World Heritage List 2021 The Lower German Limes*.

Als reactie op de aanvraag van de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed in 2020 heeft het bestuursorgaan ICOMOS begin 2021 een tussentijdse beoordeling gedaan. Hierin wordt aangegeven dat men verwacht in de loop van 2021 de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed te kunnen bestempelen. Deze informatie heeft bijgedragen aan de paragraaf 'UNESCO' op bladzijde 19 van het adviesrapport.

-Van Eck, M. (2021) *Neder-Germaanse Limes*.

In het artikel van Van Eck wordt de erkenning van de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed behandeld. Deze informatie heeft bijgedragen aan de paragraaf 'UNESCO' op bladzijde 19 van het adviesrapport.

Opgraving '70

-Bogaers, J.E. (1965) *De bezettingstroepen van de Nijmeegse legioensvesting in de tweede eeuw na Chr.*

In *De bezettingstroepen van de Nijmeegse legioensvesting in de tweede eeuw na Chr.* wordt de vondst van de Romeinse weg *Lugdum-Noviomagus* (Katwijk-Nijmegen) beschreven. Langs de route zou op de locatie van Zwammerdam een *castellum* moeten liggen met de naam *Nigrum Pullum*, die nog geen tien jaar later werd opgegraven. Met deze informatie heeft dit document bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70, wat terug te vinden is in sub-paragraaf 3.2.2. 'Archeologische resten' van het verantwoordingsdocument.

-De Raaf, H. K. (1957-58) *De Romeinse nederzetting bij Zwammerdam en het probleem van Nigropullo*.

Middels zijn onderzoek in 1957-58 concludeerde De Raaf dat de archeologische resten in het gebied van Zwammerdam van militaire aard moest zijn. Hoewel hij het *castellum* nooit precies heeft kunnen plaatsen werd wel duidelijk dat het hier om een militair fort ging. Met deze informatie heeft dit document bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70. Dit komt terug in sub-paragraaf 3.2.2. 'Archeologische resten' van het verantwoordingsdocument.

-De Weerd, M.D. (1988) *Schepen voor Zwammerdam*.

In *Schepen voor Zwammerdam* beschrijft De Weerd elk onderdeel van de Zwammerdamschepen tot in detail. Dit uitgebreide document heeft daarmee vooral bijgedragen aan de specificaties van de schepen in paragraaf 3.2. 'Zwammerdam' van het verantwoordingsdocument. Daarnaast is er aan de hand van de beschrijving ook algemene kennis over de opgraving uit de jaren '70 van de twintigste eeuw opgedaan.

-Glasbergen, W., van Lith. S.M.E. (1977) *Gids voor de expositie in het Raadhuis van de Hooge Burch*.

Terwijl de opgraving van enkele van de Zwammerdamschepen nog moest plaatsvinden werd er tijdens de bouw van de zorginstelling in 1972 een visuele herinnering aan het Romeinse *castellum* aangebracht op het terrein in Zwammerdam. In het document van Glasbergen wordt beschreven hoe de fundering van de *principia*, het hoofdgebouw van het *castellum*, in beton wordt aangebracht. Hiermee wordt bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70 van de twintigste eeuw. Deze herinnering is nog steeds aanwezig op het landgoed, en heeft bijgedragen aan paragraaf 1.2. 'Achtergrond' van het verantwoordingsdocument.

-Haalebos, J.K. (1973) *De Romeinse castella te Zwammerdam Z.H.*

In het proefschrift van Haalebos uit 1973 wordt de opgraving van het Romeinse *castellum* in Zwammerdam uitgebreid beschreven. Dit document heeft daarmee bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70 van de twintigste eeuw. Dit komt terug in sub-paragraaf 3.2.2. 'Archeologische resten' van het verantwoordingsdocument.

-Holwerda, J.H. (1925) *Nederland's vroegste geschiedenis*.

In *Nederland's vroegste geschiedenis* van Holwerda wordt kort aandacht geschonken aan een aantal Romeinse vondsten die gedaan zijn tijdens een afgraving voor kleiwinst. De conclusie op dat moment luidt: het ging hier om een Batavennederzetting die via handel aan Romeinse voorwerpen was gekomen. Deze korte beschrijving heeft bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70 van de twintigste eeuw. Dit komt terug in sub-paragraaf 3.2.2. 'Archeologische resten' van het verantwoordingsdocument.

-Plempers, P. (1714) *Oudheden van de heerlijkheid en het dorp Alphen aan den Rijn*.

Het eerste concrete bericht over de Romeinse geschiedenis van het landgoed in Zwammerdam komt van Plempers. Hoewel in *Oudheden van de heerlijkheid en het dorp Alphen aan den Rijn* de focus niet ligt op Zwammerdam wordt wel duidelijk dat het om hetzelfde gebied gaat wanneer hij schrijft over "de Hoge Burgt". Dit document heeft bijgedragen aan de kennis over de gebeurtenissen die leidden tot de archeologische opgraving in de jaren '70 van de twintigste eeuw, en komt voorbij in sub-paragraaf 3.2.2. 'Archeologische resten' van het verantwoordingsdocument.

Romeinse geschiedenis

-Archeon (2021) *De missie en visie van Museumpark Archeon*.

De bovenstaande internetbron is geraadpleegd om in beeld te brengen wat er op dit moment met de Zwammerdamschepen gebeurt en wat er gepland staat in de toekomst. Deze informatie is opgenomen in paragraaf 3.3. 'Museumpark Archeon' van het verantwoordingsdocument.

-Breeze, D.J., Jilek, S. (2018) *De Grenzen van het Romeinse Rijk*.

In *De Grenzen van het Romeinse Rijk* wordt de Romeinse grensbezetting uitgebreid uitgelegd, met daarbij de indeling van een doorsnee *castellum*. Naast algemene kennis over de Romeinen in Nederland heeft deze literatuur dus ook bijgedragen aan de Romeinse vaktermkennis met betrekking tot verdedigingswerken. Dit komt terug in paragraaf 3.1. '*Limes ad Germaniam Inferiorem*' van het verantwoordingsdocument.

-Hazenberg, T. (2016) *Varen op de Romeinse Rijn, De schepen van Zwammerdam en de Limes*.

Met het boek *Varen op de Romeinse Rijn, De schepen van Zwammerdam en de Limes* illustreert Hazenberg het belang van de Rijn voor de Romeinen. De Romeinse haven in Zwammerdam dient als goed voorbeeld van een standaard haven aan de *Limes*. Hierdoor heeft deze literatuur niet alleen bijgedragen aan de algemene kennis over de Romeinen in Nederland maar ook aan de werking van het *castellum* in Zwammerdam. Dit komt terug in de introductie van hoofdstuk 3 'Romeinen in Nederland' van het verantwoordingsdocument.

-Hazenberg, T., van der Zon, T. (2017) *Romeinse Kust*.

In 2017 legt Hazenberg de verdedigende werking van de *Limes* uit in *Romeinse Kunst*. Met gedetailleerde uitleg worden verschillende onderdelen van de grensbewaking behandeld, waarmee is bijgedragen aan paragraaf 3.1. '*Limes ad Germaniam Inferiorem*' van het verantwoordingsdocument.

-Vos, W.K., Blom, E., Hazenberg, T. (2010) *Romeinen in Woerden, het archeologische onderzoek naar de militaire bezetting en de scheepvaart van Laurium*.

In dit boek wordt de Rijn als Noordgrens van het Romeinse Rijk beschreven. Deze literatuur heeft bijgedragen aan de algemene kennis over de Romeinen en hun grens in de introductie van hoofdstuk 3 'Romeinen in Nederland' van het verantwoordingsdocument.

Overige literatuur

-Wettenbank Overheid (onbekend) *Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien)*, Valletta.

Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien) is online geraadpleegd om het begrip 'publieksarcheologie' te definiëren. Dit was nodig voor Bijlage 2: 'Verklarende woordenlijst'.

- *The Antonine Wall. Papers in honour of Professor Lawrence Keppie* en *ANALECTA PRAEHISTORICA LEIDENSIA 45 / 2015, hoofdstuk Discarded shoes from a Roman fort*.

Voor één bericht op de website nigrumpullum.nl is een hoofdstuk uit bovenstaand paper gebruikt. Hierin wordt het Zwammerdamtype Romeinse sandaal beschreven. Dit is terug te vinden in Bijlage 3: 'Berichten voor nigrumpullum.nl', bericht 7.

4.1.2. Vraaggesprekken

Naast het literatuuronderzoek is er ook gekozen voor een vorm van interviewen om een beter begrip te krijgen van de ervaring van de werknemers van Ipse de Bruggen. Vanwege de vorm van de vragen en de groep geïnterviewden kan er officieel gezien niet worden gesproken over interviews, waardoor de term 'vraaggesprekken' gebruikt wordt.

Op Landgoed De Hooge Burch zijn verschillende partijen betrokken bij de combinatie van zorg en erfgoed. Hoewel de gedachte al snel uitgaat naar de zorgmedewerkers staan werknemers uit een andere discipline ook in contact met de cliënten en erfgoedwaarden. Deze groep mensen heeft een andere positie dan de zorgmedewerkers, en kan daarom ook een ander beeld hebben van de situatie in NIGRVM PVLLVM. Voor deze vraaggesprekken is juist gekeken naar werknemers die niet primair als zorgmedewerker in contact staan met NIGRVM PVLLVM, zie tabel 1 voor de deelnemers en hun functie.

Naam	Functie
Leen van Zwieten	Projectcoördinator facilitaire horeca Ipse de Bruggen
Frank van Leeuwen	Zorgmanager Ipse de Bruggen
Jan Verwoerd	Coördinator groenvoorziening De Hooge Burch
Afra van Riet	Docent Educatief Centrum Ipse de Bruggen
Klazien Kroon	Facilitair medewerker Grand Café De Haven

Tabel 1 – De deelnemers van de vraaggesprekken met bijbehorende functieomschrijving

De selectie van te bevragen medewerkers is gemaakt op basis van overleg met de opdrachtgever Leen van Zwieten. De keuze om werknemers te bevragen die niet primair als zorgmedewerker in contact staan met NIGRVM PVLLVM is voortgekomen uit de factsheet van Monique van den Dries uit 2017. In *Romeinen in de zorg* heeft van den Dries zorgmedewerkers en hun cliënten geïnterviewd over de werking van erfgoed in de zorg in NIGRVM PVLLVM. Bij het selecteren van de personen voor de vraaggesprekken was het de insteek om mensen vanuit diverse disciplines te benaderen. Met behulp van een vraaggesprek is deze werknemers gevraagd naar hun ervaringen met erfgoed in de zorgsector. Voor de vraaggesprekken is onderstaand vijftal vragen opgesteld, die vooral dienen om een dialoog te starten over wat de werknemers zelf vinden van de huidige situatie. Deze vragen zijn gemaakt om onderzoeksvraag acht: *Wat ontbreekt er bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM om de stappen te kunnen zetten om het toekomstbestendig te maken?* te kunnen beantwoorden en zijn gecontroleerd door Leen van Zwieten. Ze zijn opgesteld om na een korte introductie uit te komen bij de werking van het bezoekerscentrum en wat er eventueel nodig is voor verbetering. De gesprekken zijn opgenomen en getranscribeerd, om deze voor eventueel vervolgonderzoek beschikbaar te maken. Zie bijlage 4 voor de volledige gesprekken en bijlage 1 (het adviesrapport) voor een analyse daarvan.

1. Wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?
2. Hoe bent u verbonden aan bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM?
3. Hebben de bewoners van de Hooge Burch volgens u baat bij NIGRVM PVLLVM? Die invloed kan zowel direct als indirect worden geobserveerd, hoe ziet u beiden?
4. Wat gaat volgens u goed bij het bezoekerscentrum?
5. Wat zou u anders willen zien?

4.1.3. Persoonlijke communicatie

Gedurende de onderzoeksperiode is er vaak ongepland overlegd tussen de verschillende partijen. Deze persoonlijke communicatie vond plaats tijdens wandelingen over het Landgoed, tussen projecten door, tijdens de pauzes of online. Voor verschillende onderwerpen zijn de desbetreffende experts benaderd, wat bijvoorbeeld betekent dat een vraag over de archeologie gesteld werd aan de archeoloog Tom Hazenberg.

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek behandeld. Hier wordt ook een terugkoppeling gemaakt naar het Plan van Aanpak, met een korte beschrijving van relevante aanpassingen. De resultaten van het onderzoek zijn verwerkt in verschillende producten die in dit hoofdstuk behandeld worden.

5.1. Terugkoppeling PvA

Hoewel de uitvoering van het onderzoek niet geheel ging zoals in het Plan van Aanpak stond aangegeven, is dit niet ten koste gegaan van het eindresultaat. De voornaamste reden hiervoor is zonder twijfel de communicatie tussen de verschillende partijen. Als iets onduidelijk was, wanneer achteraf bleek dat een onderdeel verkeerd was uitgevoerd en toen bleek dat het Plan van Aanpak niet helemaal meer klopte is daarover gesproken. Zowel met begeleider Margje Vermeulen, als met opdrachtgever Leen van Zwieten was de communicatie goed.

Het originele plan was een viertal producten voor de opdrachtgever: een evaluatierapport, een adviesrapport, een bijdrage aan een videopresentatie met bewoners van Ipse de Bruggen en het onderhouden van de website nigrumpullum.nl. Uiteindelijk is ervoor gekozen om de analyse, evaluatie en het advies in één rapport op te nemen. Dit adviesrapport zou het afstudeerproduct worden. Vanwege drukte binnen Hazenberg Archeologie is de videopresentatie nooit van de grond gekomen. Om de cliënten toch nog te betrekken in het onderzoek is daarom vroeg in het afstudeerproces gekozen om een inhoudelijke bijdrage te leveren aan de tentoonstelling. Dit resulteerde in de invulling van de wisselexpositiekast in de tentoonstelling in bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM.

5.2. Producten

Voor de verschillende producten worden de resultaten hieronder gepresenteerd. Per product wordt een korte samenvatting en indien mogelijk een verwijzing naar het product gegeven. Dit gebeurt voor het adviesrapport aan de hand van de onderzoeksvragen. Ook wordt er, indien relevant, bij het onderdeel 'Aanvullingen' aanvullende kennis en/of inzicht gepresenteerd. Het gaat hier om nieuwe kennis die sinds het verschijnen van het adviesrapport is opgedaan. Het rapport kan echter niet meer worden veranderd, dus is ervoor gekozen om deze informatie op deze manier op te nemen in het verantwoordingsdocument.

5.2.1. Adviesrapport

Het adviesrapport is opgesteld in opdracht voor Ipse de Bruggen om bij te dragen aan het toekomstbestendig maken van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam. Dit rapport is gevormd aan de hand van acht deelvragen en hieronder wordt elke deelvraag beantwoord. Ook wordt er per vraag een verwijzing gegeven naar het onderdeel van het adviesrapport waar deze vraag is behandeld. In hoofdstuk 6. 'Conclusie en aanbevelingen' komen deze vragen samen tot een antwoord op de hoofdvraag van het onderzoek.

1. Wat is bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)

Bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM is het hart van Landgoed De Hooge Burch. Hier kunnen mensen van binnen en buiten het landgoed langskomen voor een hapje en drankje. In het bezoekerscentrum is ook een permanente museumwaardige tentoonstelling aanwezig met betrekking tot het Romeinse verleden van de locatie. Naast een aantal archeologische vondsten is het verhaal van de opgravingen uit de jaren '70 van de twintigste eeuw audiovisueel opgenomen in de tentoonstelling.

Voor een uitgebreider antwoord zie sub-paragraaf 'Bezoekerscentrum', op bladzijde 9 van het adviesrapport.

2. Wat was de motivatie om het genootschap NIGRVM PVLLVM op te zetten? (micro)

Voor alle ideeën en uitleg binnen NIGRVM PVLLVM is Het Genootschap opgericht. Dit is een organisatievorm om NIGRVM PVLLVM en de *Limes* tot leven te laten komen met hulp van vrijwilligers en professionals. NIGRVM PVLLVM is een *Limes*-presentatie unit. Dit betekent dat als je iets met NIGRVM PVLLVM wilt ondernemen, je via Het Genootschap gehoord wordt. Als connectie met de zorglocatie Ipse de Bruggen, is Leen van Zwieten de coördinerende rol toevertrouwd. Beroepsarcheoloog Tom Hazenberg vormt de verbinding tussen Het Genootschap en de archeologie. De vrijwilligers van Het Genootschap verzorgen rondleidingen op het terrein en bieden inspiratie voor ontwikkelingen binnen NIGRVM PVLLVM.

Voor een uitgebreider antwoord zie paragraaf 'Het Genootschap', op bladzijde 18 van het adviesrapport.

3. Wat waren de originele doelstellingen voor de vernieuwing van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in 2014? (micro)

De vernieuwing van het bezoekerscentrum begon als een haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd door Hazenberg Archeologie in 2014. Tijdens dit onderzoek werd gekeken naar de mogelijkheden om enkele onderdelen van Landgoed De Hooge Burch aan te passen aan de moderne eisen van de zorg. Tegelijkertijd werd vanwege de hoge archeologische waarde van de locatie een mogelijkheid gezien om het landgoed mee te nemen in de Erfgoedlijn *Limes* Zuid-Holland. Toen het onderzoek transformeerde in een uit te voeren opdracht ontstond het volgende concrete doel:

“De unieke locatie van zorginstelling Ipse de Bruggen te Zwammerdam voor inwoners en toeristen beleefbaar te maken en te ontwikkelen tot een volwaardig bezoekerscentrum langs de Romeinse limes, zonder dat hierbij wordt voorbijgegaan aan de kerntaak van de instelling.” (Hazenberg 2014, p.17).

Dit doel werd vervolgens uitgeschreven in de volgende vijf deelopdrachten:

1. Het verbeteren van de ruimtelijke verbeelding van het *castellum* Nigrum Pullum.
2. Onderzoeken in hoeverre de functie van een Romeins bezoekerscentrum bij zou kunnen dragen aan het besluit om het dorps huis te renoveren naar een dergelijk Limesbezoekerscentrum.
3. Een concreet haalbaarheidsonderzoek naar de draagkracht voor het idee om één of meer van de Zwammerdamschepen te laten restaureren en opnemen in de tentoonstelling.
4. Een serie concrete maatregelen om de toenmalige tentoonstelling van de Romeinse vondsten te verbeteren.
5. Een serie concrete maatregelen ten aanzien van verbindingen tussen het terrein van Ipse de Bruggen in Zwammerdam en de gemeente Alphen aan den Rijn.

Voor een uitgebreider antwoord zie paragraaf 'Businesscase Hazenberg, 2014', op bladzijde 13 van het adviesrapport.

4. Welke partijen waren betrokken bij de ontwikkeling en uitbreiding van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)

Bij de ontwikkeling en uitbreiding van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM waren de volgende partijen betrokken:

- Ipse de Bruggen via zorglocatie De Hooge Burch.
- Hazenbergh Archeologie, als initiator en organisatorische partij van de herziening.
- Archeon, als locatie waar de Zwammerdamschepen worden gerestaureerd en tentoongesteld.
- Gemeente Alphen, als onderdeel van de verschillende *limes*-knooppunten in Zuid-Holland.
- De provincie Zuid-Holland, met financiële ondersteuning via de subsidieregeling erfgoedlijnen Zuid-Holland.
- De Nederlandse Limes Samenwerking (NLS): de combinatie van het Rijk en de drie *limes*-provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland. Samen met Duitsland heeft deze partij de nominatie voor de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed voorbereid.
- Stichting Romeinse Limes NL als verbindende partij voor NIGRVM PVLLVM met de Nationale Romeinenweek.

Voor een uitgebreider antwoord zie hoofdstuk 'Toerisme', op bladzijde 18 van het adviesrapport.

5. Hoe draagt bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM bij aan de inclusiviteit van de erfgoedsector? (macro)

Bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM draagt, als onderdeel van de erfgoedsector, op dit moment op twee manieren bij aan de inclusiviteit in de erfgoedsector. Ten eerste beleven mensen uit twee verschillende onderdelen van de samenleving elkaanders wereld, los van de aanwezige erfgoedwaarden. Ten tweede worden deze groepen betrokken bij de erfgoedwaarden waardoor de erfgoedsector beleefbaar wordt voor meer mensen.

Via het bezoekerscentrum maken de cliënten van Ipse de Bruggen deel uit van de samenleving, omdat mensen van buiten het terrein op bezoek komen. Door mensen van verschillende leefwerelden, de cliënten en bezoekers, samen te laten komen ontstaat een locatie waar iedereen van profiteert. De bewoners van het landgoed leren omgaan met mensen van buitenaf en kunnen zich daardoor betrokken voelen bij de samenleving. Tegelijkertijd ervaren de bezoekers hoe het is om te wonen en werken in een zorginstelling als Ipse de Bruggen. Beide groepen krijgen een beter idee van het leven van de andere kant, en trekken dus naar elkaar toe.

De aanwezigheid van archeologie maakt dat beide partijen een reden hebben om elkaar te ontmoeten. Met deze vorm van toerisme wordt het voor de archeologen mogelijk om hun verhaal te vertellen, en vanwege de functie als zorginstelling wordt een minder bereikbare groep mensen betrokken bij de samenleving. Er ontstaat dus een inclusievere erfgoedbeleving.

Voor een uitgebreider antwoord zie hoofdstuk 'Vroeger, nu en later', op bladzijde 13 van het adviesrapport.

6. Wat is tot nu toe bereikt van de originele doelstellingen van NIGRVM PVLLVM? (micro)

De originele doelstellingen (verwoord in het antwoord op deelvraag 3) zijn niet volledig behaald. Hoewel een aantal punten compleet zijn uitgevoerd zijn sommige doelen deels of helemaal niet behaald. Ook is een enkele keer een andere invulling gegeven aan één van de doelen uit de Businesscase van Hazenberg uit 2014.

1. Het verbeteren van de ruimtelijke verbeelding van het *castellum* Nigrum Pullum.

Het resultaat van deze opdracht is een combinatie van functies op de originele locatie van de *principia*. Deze plek vormt het centrale punt voor de bezoeker, waar informatie over het *castellum* en het leven van haar bewoners gegeven wordt. Met ondersteuning van een informatief bord waant de bezoeker zich even in het Romeinse verleden. Verder maakt de bezoeker vanaf dit punt langs de wandelroute een tocht door de *vicus*, de handelsnederzetting naast een *castellum*, waar men meer kan leren over het leven nabij een Romeinse nederzetting. Ook is de *principia* een plek waar de organisatie van NIGRVM PVLLVM een evenement direct naast de fundering kan organiseren, zoals bijvoorbeeld een voorstelling in de open lucht.

2. Onderzoeken in hoeverre de functie van een Romeins bezoekerscentrum bij zou kunnen dragen aan het besluit om het dorpshuis te renoveren naar een dergelijk Limesbezoekerscentrum.

Het oorspronkelijke doel van de tweede opdracht in de Businesscase van Hazenberg (2014) was om te onderzoeken tot in hoeverre het nieuwe Grand Café gecombineerd kon worden met bestaand Limes-erfgoed op een winstgevende manier. Tijdens het onderzoek van Hazenberg (2014) is echter gebleken dat onvoldoende data aanwezig was om hier een conclusie uit te trekken. De opdracht veranderde daarom in een inventarisatie en uitwerking van de vernieuwing van het dorpshuis en de dagbestedingslocaties. Het “actief open te stellen” van de aangetroffen archeologische resten of vondsten door ze een plek te geven in het Grand Café behoorde tot één van de mogelijkheden. Ook is ervoor gekozen om de Limes definitief op te nemen in het landgoed, waarmee Ipse de Bruggen de deur opent voor het Romeinse verleden en voor bezoekers die dit willen ervaren.

3. Een concreet haalbaarheidsonderzoek naar de draagkracht voor het idee om één of meer van de Zwammerdamschepen te laten restaureren en opnemen in de tentoonstelling.

De derde deelopdracht had als doel de oorspronkelijke Zwammerdamschepen een plek te geven op het landgoed. De keuze om de verzameling van archeologische vondsten open te stellen voor het publiek heeft de noodzaak van de visualisering van de schepen verminderd. Deze aanpassing zorgde al voor meer aandacht voor de Romeinse geschiedenis. Hoewel er op dit moment geen plek is voor de verbeelding van de originele Zwammerdamschepen op het landgoed, blijven ze voor altijd gebonden aan de locatie. Wel is een plan met betrekking tot de originele vindplaats van de schepen in ontwikkeling, om vervolgens die locatie kenbaar te maken langs de wandelroute over het landgoed. In Museumpark Archeon wordt op dit moment wel gewerkt aan de restauratie van de Zwammerdamschepen (zie eerder hoofdstuk ‘Museumpark Archeon’).

4. Een serie concrete maatregelen om de toenmalige tentoonstelling van de Romeinse vondsten te verbeteren.

Het doel van de vierde deelopdracht was het verbeteren van het tentoonstellen van de Romeinse vondsten. Voorafgaand aan de verandering in 2014 werden de vondsten op de eerste verdieping van het Raadhuis tentoongesteld, maar dit was bij weinig cliënten en werknemers bekend. De archeologische vondsten waren origineel eigendom van Ipse de Bruggen. Om de kwaliteit van het vondstmateriaal te waarborgen is het eigendom toegekend aan de provincie Zuid-Holland. Vervolgens heeft de provincie het erfgoed via een langdurige bruikleen terug laten keren naar Zwammerdam. Na de plannen uit 2014 was al sprake van een tentoonstelling van een groot aantal vondsten en zelfs een onderdeel van één van de schepen was te bewonderen in een vitrine. Naast de tentoonstelling was men ook bezig met de verkoop van verschillende Romeins-gerelateerde objecten geproduceerd bij de dagbesteding. Tijdens het afstudeeronderzoek is de tentoonstelling vernieuwd, met meer ruimte voor verschillende thema's en een onderdeel wisselexpositie. Uiteindelijk hebben de Romeinse vondsten meer aandacht gekregen door ze centraler op het landgoed te presenteren in een uitgebreide tentoonstelling.

5. Een serie concrete maatregelen ten aanzien van verbindingen tussen het terrein van Ipse de Bruggen in Zwammerdam en de gemeente Alphen aan den Rijn.

Het laatste onderdeel van de Businesscase Romeinse *Limes* betrof de deelname van NIGRVM PVLLVM aan het grotere *Limes*netwerk. Met name de gemeente Alphen aan den Rijn en Museumpark Archeon zouden hierbij grote belanghebbenden kunnen zijn. De ontwikkeling van de Rijn tot 'Romeinse Waterbaan' is nog niet zo ver als gepland vanwege de Coronasituatie, maar in het voorjaar van 2022 zou de aanlegsteiger langs de Oude Rijn klaar moeten zijn. Hiermee worden Zwammerdam en NIGRVM PVLLVM opgenomen in het *Limes*netwerk in Zuid-Holland, en wordt ook een verbinding gemaakt met Toeristische Overstap Punten (TOP's). Deze TOP's verbinden de vaarroutes met de wandel- en fietsroutes in het achterland. Zoals verwacht is ook de samenwerking met Museumpark Archeon goed uitpakend, met name wat betreft de Zwammerdamschepen. Door de originele opgravingsplaatsen van het *castellum* en de schepen te bezoeken bij Ipse de Bruggen, kan de bezoeker ervaren hoe de ontdekkers in de jaren '70 van de twintigste eeuw zich voelden tijdens het opgraven. Vervolgens kan men in het Archeon de gerestaureerde schepen bewonderen, om zo een totaalbeeld te krijgen van de opgravingen en de resultaten daarvan. Als laatste is de dagbesteding op het landgoed ook van belang voor deelname aan het *Limes*netwerk, met name middels de cursus Romeinen (Marcus Cresto) in het Educatief Centrum. Het lespakket voor de cursus verbindt de cliënten met de archeologie en vormt een andere vorm van dagbesteding. De kennis die de cliënten opdoen tijdens de cursus kunnen ze tijdens open dagen op het landgoed overbrengen op de bezoekers door deel te nemen aan bijvoorbeeld de rondleiding over het landgoed. Daarnaast bieden veel dagbestedingslocaties Romeins-gerelateerde producten en diensten aan, zoals bijvoorbeeld de productie van banieren voor de omranding van het *castellum*. Met deze activiteiten raken de cliënten van Ipse de Bruggen meer betrokken bij de Romeinse geschiedenis, en kunnen ze de betrokken archeologen ondersteunen op het landgoed. Als gevolg van die betrokkenheid krijgt NIGRVM PVLLVM een sterkere positie in het *Limes*netwerk.

Voor een uitgebreider antwoord zie paragraaf 'Evaluatie van de huidige situatie', op bladzijde 16 van het adviesrapport.

7. Wat zijn de toekomstplannen voor de Zorg-Erfgoed-Toerisme combinatie binnen bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)

Zoals beschreven in het hoofdstuk 'Toekomstplannen voor het gebied' van het adviesrapport is een aantal concrete toekomstplannen rondom bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. Hieronder volgt een beknopte versie van deze lijst.

- de aanleg van een steiger net buiten het landgoed, als onderdeel van een vaararrangement, zoals verwoord in het antwoord van deelvraag 6.
- de verbeelding van de originele locatie van de Zwammerdamschepen.
- de jaarlijks terugkerende Hollandse Limes Classic: een jaarlijkse fietstocht langs de *Limes* in Nederland.
- het uitbreiden van de informatie in de castellumtuin op het landgoed.
- het creëren van een '*Limeslus*', door meerdere Romeins-gerelateerde locaties van Zwammerdam te verbinden met NIGRVM PVLLVM.

Voor een uitgebreider antwoord zie paragraaf 'Toekomstplannen NIGRVM PVLLVM', op bladzijde 15 van het adviesrapport.

8. Wat ontbreekt er bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM om de stappen te kunnen zetten om het toekomstbestendig te maken? (micro)

Om het bezoekerscentrum toekomstbestendig te maken is inhoudelijk niet veel meer nodig.

Er zijn verschillende toekomstplannen om NIGRVM PVLLVM relevant te houden, zoals bijvoorbeeld de aanlegsteiger. Hierdoor zal het landgoed deel uitmaken van een groter netwerk in de provincie, wat positief is voor de toekomst. Bovendien zorgt het hoogstwaarschijnlijk voor extra en andere bezoekers in het bezoekerscentrum. Voor de toekomstbestendigheid van het bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM is het verstandig om deze plannen ook door te zetten.

Een andere manier om specifiek het bezoekerscentrum interessant te houden is het (regelmatig) veranderen van de tentoonstelling, iets wat door middel van de wisselexpositie mogelijk is. Naast de recente algemene herziening maakt de wisselexpositie het mogelijk om in te spelen op onderwerpen die op dat moment relevant zijn. Binnen NIGRVM PVLLVM zal dus met enige regelmaat aandacht moeten worden besteed aan de afwisseling van de inhoud van de wisselkast. Hierdoor zal het interessant blijven voor bezoekers om langs te komen.

Wat betreft de organisatie bestaat het idee om een duidelijkere taakverdeling op te stellen voor activiteiten rondom NIGRVM PVLLVM. Het overgrote deel van deze zaken worden op dit moment door Leen van Zwieten gerealiseerd, terwijl hij het als projectcoördinator van meerdere horecagelegenheden al druk genoeg heeft. Dit zou verholpen kunnen worden door een nieuwe functie te introduceren voor de communicatie tussen NIGRVM PVLLVM en de andere betrokken locaties. Middels deze op zichzelf staande functie zou één aanspreekpunt voor bestaande en nieuwe samenwerkingen ontstaan, waardoor het bezoekerscentrum stabiel de toekomst tegemoet kan gaan.

Voor een uitgebreider antwoord zie hoofdstuk 'Advies', op bladzijde 23 van het adviesrapport.

Aanvullingen adviesrapport

Het behalen van de status Werelderfgoed van de Neder-Germaanse *Limes* is na het opstellen van het adviesrapport veranderd. Op het moment van publiceren (10 juli 2021) had UNESCO de status nog niet toegekend, maar tijdens het schrijven van dit verantwoordingsdocument is de status wel toegekend. Op 27 juli 2021 heeft de jury van UNESCO de Neder-Germaanse *Limes* op de UNESCO-Werelderfgoedlijst geplaatst (van Eck, 2021). De benoeming heeft verder geen invloed gehad op het onderzoek, maar was wel van dermate belang dat het benoemd moest worden.

5.2.2. Verantwoordingsdocument

Dit deel van het onderzoek betreft het verantwoordingsdocument voor de opleiding Archeologie aan Saxion. Het afstudeerproces heeft tot een beroepsproduct geleid, het adviesrapport, en moet daarom worden ondersteund door een verantwoordingsdocument. In dit document worden de gemaakte keuzes tijdens het onderzoek beschreven en verantwoord.

5.2.3. Website

Voor aanvang van het onderzoek was afgesproken dat met enige regelmaat berichten gerelateerd aan NIGRVM PVLLVM geplaatst zouden worden op de website nigrumpullum.nl. Hierbij werkte ik samen met Patricia Pol (ondersteuning publiciteit en communicatie bij Hazenberg Archeologie) en Tom Hazenberg, de beheerder van de website. Gedurende de afstudeerperiode zijn in totaal dertien berichten voor de website verzorgd. Hoewel de berichten geen directe relevantie hadden voor het onderzoek heeft deze bezigheid mij wel betrokken bij de dagelijkse bezigheden van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM.

Het proces begon met een algemene omschrijving vanuit Tom Hazenberg over het onderwerp en een deadline van het bericht. Vervolgens werd een ruwe versie van het bericht gemaakt, door te kijken naar de doelgroep voor het bericht. Vervolgens werd voornamelijk op basis van gesprekken met Patricia Pol, Leen van Zwieten en Tom Hazenberg informatie vergaard voor de inhoud. Een enkele keer betrof het informatie verkregen door eigen onderzoek, zoals in het bericht 'Schoenen type Zwammerdam' (zie bijlage 3, bericht 7). De gebruikte bronnen zijn telkens vermeld onderaan elk artikel. Als laatste zijn de berichten over mij als student en mijn onderzoek op basis van persoonlijke input geformuleerd.

De eerste versie van het bericht werd naar Patricia Pol gestuurd voor een ronde feedback. Deze feedback werd verwerkt en het definitieve bericht werd op de website geplaatst. Hoewel Patricia Pol geen gecertificeerde archeoloog is, heeft zij een aantal jaren ervaring als vrijwilliger bij Hazenberg Archeologie en Ipse de Bruggen. Steekproefsgewijs werd de kwaliteit van de berichten in het begin nog gecontroleerd door Tom Hazenberg, maar dat was na een aantal weken niet meer nodig.

Alle berichten voor de website staan vermeld in bijlage 3, en op de website <https://nigrumpullum.nl/>

Aanvullingen website

Na afronding van de oorspronkelijke opdracht voor Ipse de Bruggen (het adviesrapport) zijn nog enkele berichten opgeleverd voor de website. Deze werkzaamheid loopt nog door tot het einde van 2021.

5.2.4. Wisselexpositie

Tijdens één van de gesprekken met de opdrachtgever (Leen van Zwieten) is het idee ontstaan om de cliënten letterlijk deel uit te laten maken van de tentoonstelling. Ik kreeg de vrijheid om de inhoud van de wisselexpositiekast vorm te geven. De plek van de wisselexpositie in het geheel was bekend, maar de invulling van de kast was nog onbekend. Vanuit het bestaan van de cursus Romeinen (Marcus Cresto) in het Educatief Centrum bleken die cliënten perfect voor de deelname aan de wisselexpositie (zie bijlage 1, het Adviesrapport, paragraaf Educatief Centrum, blz. 11).

Na mijn herhaaldelijke deelname aan de cursus ontstond het idee om de cliënten in replica's van Romeinse wapenuitrusting te fotograferen en in de tentoonstelling te plaatsen. Het resultaat is een collectie van foto's van cliënten in Romeinse wapenuitrusting ondersteund door een korte tekst en enkele archeologische vondsten (zie figuur 4).

Na akkoord van de cliënten en de docent op het Educatief Centrum, Just Benckhuijsen, met name vanwege de Privacywetgeving, werd de Audio Visuele Afdeling (AVA) van Ipse de Bruggen ingelicht. Vervolgens werd tussen Jasper Davidson (AVA), Just Benckhuijsen en mij afgesproken om de eerstvolgende cursusdag foto's te maken van de cliënten in de Romeinse wapenuitrusting. De foto's werden die middag gemaakt op het gras met een achtergrond van bosjes, om het zo authentiek mogelijk te maken.

Vanuit een grote hoeveelheid foto's is een selectie gemaakt door de AVA en mij, en zijn de afmetingen van de foto's opgenomen. Met goedkeuring van opdrachtgever Leen van Zwieten zijn de foto's vervolgens geleverd aan de partijen die dit onderdeel van de tentoonstelling moesten opleveren. Tom Hazenberg van Hazenberg Archeologie was in samenwerking met Tino Lammers van Echo Information Design aangewezen om de tentoonstelling te vernieuwen. De foto's zijn door deze partijen geprint en in de kast geplaatst. Als laatste heb ik een stukje tekst geschreven als ondersteuning van de foto's in de expositiekast. De foto's en tekst worden vergezeld door enkele archeologische vondsten, uitgekozen door Tom Hazenberg en Tino Lammers. Tijdens de Hollandse Limes Classic (jaarlijkse fietstocht) op 10 juli werd de tentoonstelling officieel geopend. Enkele dagen voor de officiële opening is docent Just Benckhuijsen aan het einde van zijn les met de groep cliënten langs de kast geweest om zichzelf te kunnen bewonderen. De heren vroegen nog om een kleine rondleiding, en vertrokken met een grote glimlach het gebouw. Dit is naar mijn mening de perfecte visualisatie van hoe mooi Erfgoed en Zorg samen kunnen komen.

Figuur 4 Wisselexpositiekast in Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM, Zwammerdam (B. Werink, 2021).

Wat betreft de afwisseling van de inhoud van de wisselexpositie is niks concreet afgesproken. De aanvulling van de AVA was voor deze invulling nuttig, maar ligt niet vast voor volgende invullingen van de wisselexpositie. De regelmaat van afwisseling staat ook niet vast.

6. Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt op basis van de antwoorden van de deelvragen een antwoord gegeven op de hoofdvraag. Aan de hand van deze antwoorden wordt het advies geformuleerd en daaruit volgen aanbevelingen voor de opdrachtgever en het archeologische werkveld.

6.1. Deelvragen

De deelvragen zijn in paragraaf 5.2.1 uitgebreid besproken. Om een duidelijk antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag worden hieronder de deelvragen kort beantwoord.

1. *Wat is bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)*

NIGRVM PVLLVM is het Limesbezoekerscentrum in Zwammerdam. Op deze locatie komt erfoegd in de vorm van een tentoonstelling samen met zorg in de vorm van een ontmoetingsplaats voor cliënten.

2. *Wat was de motivatie om het genootschap NIGRVM PVLLVM op te zetten? (micro)*

Het Genootschap is een groep vrijwilligers die zich bezig houdt met het beleven van de Romeinse archeologie in en om het Limesbezoekerscentrum. Geleid door Beroepsarcheoloog Tom Hazenberg en zorgmanager Leen van Zwieten geven deze mensen bijvoorbeeld rondleidingen over het landgoed om de beleefbaarheid van het gebied te verbeteren.

3. *Wat waren de originele doelstellingen voor de vernieuwing van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in 2014? (micro)*

Aan de basis van de vernieuwing in 2014 lag een haalbaarheidsonderzoek bestaande uit vijf doelstellingen/deelopdrachten: Het verbeteren van de ruimtelijke verbeelding van het castellum op het landgoed; Het kijken naar financiële redenen en kansen om het dorps huis om te bouwen tot een bezoekerscentrum; Het kijken naar de draagkracht om één of meer Zwammerdamschepen op te nemen in de tentoonstelling van het bezoekerscentrum; Het opstellen van maatregelen om de toenmalige tentoonstelling van Romeinse vondsten te verbeteren; Het opstellen van maatregelen om het bezoekerscentrum te verbinden met andere locaties in de gemeente.

4. *Welke partijen waren betrokken bij de ontwikkeling en uitbreiding van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)*

Naast Hazenberg Archeologie en Ipse de Bruggen waren een aantal andere partijen op verschillende niveaus betrokken bij de vernieuwing van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. Op lokaal niveau was Museum park Archeon betrokken vanwege de restauratie van de Zwammerdamschepen. Op regionaal niveau waren de gemeente Alphen aan den Rijn en de provincie Zuid-Holland betrokken. Op nationaal niveau waren de Stichting Romeinse Limes NL en de Nederlandse Limes Samenwerking (NLS) betrokken.

5. Hoe draagt bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM bij aan de inclusiviteit van de erfgoedsector? (macro)

Door middel van de aanwezige erfgoedwaarden op het terrein van NIGRVM PVLLVM worden mensen uit verschillende onderdelen van de samenleving samengebracht. De cliënten van Ipse de Bruggen en de bezoekers van NIGRVM PVLLVM leren van elkaar, en dragen daarmee bij aan een inclusievere erfgoedbeleving en -samenleving. Tegelijkertijd worden de mensen betrokken bij de aanwezige erfgoedwaarden, waardoor de erfgoedsector beleefbaarder wordt voor meer mensen.

6. Wat is tot nu toe bereikt van de originele doelstellingen van NIGRVM PVLLVM? (micro)

De originele doelstellingen (verwoord in het antwoord op deelvraag 3) zijn niet volledig behaald.

Allereerst is de verbeelding van het *castellum* verbeterd door de toevoeging van een informatief bord en de verbinding met de rest van het landgoed door middel van een wandelroute. Ten tweede is het onderzoek naar financiële redenen en kansen om het dorps huis te renoveren gedurende het haalbaarheidsonderzoek bijgesteld vanwege onvoldoende beschikbare data. In plaats daarvan is gekeken naar concrete mogelijkheden om het dorps huis te verbinden met andere zorglocaties, en tegelijkertijd de *Limes* definitief op te nemen in het landgoed. Ten derde is het idee om één of meer Zwammerdamschepen op te nemen in het landgoed weggefallen. Dit komt als gevolg van de keuze om de tentoonstelling actief open te stellen voor bezoeker en cliënt, waardoor meer aandacht is ontstaan voor de Romeinse geschiedenis. Een plan om de opgravingslocatie van de schepen te visualiseren is echter wel in ontwikkeling op dit moment. De vierde doelstelling om de Romeinse vondsten beter beschikbaar te maken voor het publiek heeft geresulteerd in een volwaardige tentoonstelling van een groot aantal artefacten. Niet alleen het formaat maar ook de locatie van de vondsten is aangepast en daarmee verbeterd. Als laatste is de deelname van NIGRVM PVLLVM in het grotere *Limes* netwerk in de gemeente Alphen aan den Rijn verbeterd en nog steeds in ontwikkeling. De Toeristische Overstap Punten zijn een goed voorbeeld van de verbeterde verbinding van NIGRVM PVLLVM met het omliggende gebied.

7. Wat zijn de toekomstplannen voor de Zorg-Erfgoed-Toerisme combinatie binnen bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM? (micro)

Vanuit het bezoekerscentrum zijn er op dit moment vijf concrete projecten om de Zorg-Erfgoed-Toerisme combinatie verder te ontwikkelen:

- De opgravingslocatie van de Zwammerdamschepen op het landgoed verbeelden
- De informatievoorziening in de *castellum*tuin uitbreiden.
- De Hollandse Limes Classic op landelijk niveau organiseren.
- Een aanlegsteiger net buiten het landgoed realiseren.
- Door middel van een 'Limeslus' verschillende locaties van Ipse de Bruggen verbinden met NIGRVM PVLLVM.

8. Wat ontbreekt er bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM om de stappen te kunnen zetten om het toekomstbestendig te maken? (micro)

Uit het onderzoek is gebleken dat binnen NIGRVM PVLLVM weinig hoeft te veranderen om relevant te blijven in de toekomst. Met name de toekomstplannen zoals bij deelvraag zeven opgesomd garanderen een relevant en actief bestaan van het bezoekerscentrum in de provincie. De wisselexpositie is nog wel een punt van aandacht. Door deze regelmatig een andere invulling te geven zorgt men ervoor dat een bezoek interessant blijft. Organisatorisch gezien is er ook een mogelijkheid voor verbetering, door de druk op Leen van Zwieten te verminderen middels een nieuwe op zichzelf staande functie. Dit zou niet alleen de aandacht voor de cliënten verbeteren maar ook een betere verbinding tussen de locaties van Ipse de Bruggen garanderen.

6.2. Hoofdvraag

Op welke manier dragen de, door zorginstelling Ipse de Bruggen, Limesnetwerk ZH, het Genootschap NIGRVM PVLLVM en Hazenberg Archeologie genomen stappen bij aan het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM en daarmee aan een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland?

Door de verschillende projecten die ondernomen zijn en gepland staan zorgt Ipse de Bruggen ervoor dat Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM relevant blijft in de zorgsector en in de archeologische wereld. Hiermee worden de werelden van de cliënten en bezoekers met elkaar verweven, waardoor een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland een stapje dichterbij komt. Hoewel er zeker ruimte is voor verbetering, kan niet ontkend worden dat Ipse de Bruggen goed op weg is om steeds meer aanwezig te zijn en blijven binnen het Nederlandse Limesnetwerk.

6.3. Aanbevelingen voor de opdrachtgever

In Bijlage 1 bevindt zich het adviesrapport. Het adviesrapport omvat in feite het onderzoek naar de deelvragen, zoals die hierboven beantwoord zijn. Voor de opdrachtgever was het daarbij noodzakelijk om een concreet advies te formuleren op basis van het uitgevoerde onderzoek. Hieronder staat het advies zoals het in het adviesrapport is geformuleerd. Verdeeld in vier onderdelen met afsluitend een samenvattende verwoording ervan.

6.3.1. Communicatie binnen Ipse de Bruggen

Binnen Ipse de Bruggen bestaan al een aantal initiatieven om verschillende locaties met elkaar te verbinden door middel van erfgoed. De Limes Classic is hier een mooi voorbeeld van. De fietsroute neemt mensen namelijk mee langs verschillende locaties van Ipse de Bruggen langs de *Limes* zoals bijvoorbeeld Atelier Verfstreken in de binnenstad van Alphen aan den Rijn. Soortgelijke acties bevorderen de onderlinge communicatie, en maken het daardoor makkelijker om samen te werken. Het helpt ook als iemand aanwezig is binnen Ipse de Bruggen (zoals Leen van Zwieten nu doet), via wie deze initiatieven uitsluitend lopen. Een persoon met een vriendelijke uitstraling die bekend is bij de verschillende afdelingen binnen Ipse de Bruggen maakt het makkelijk om de verbinding te leggen tussen de locaties. In de loop van dit onderzoek leek het alsof binnen Ipse de Bruggen te weinig werd gedaan om onderling contact op te bouwen, en vooral uit persoonlijke ervaring is gebleken dat het helaas ook niet gemakkelijk is. De grote hoeveelheid aan individuele locaties maakt het haast onmogelijk voor iemand die voornamelijk bezig is als projectcoördinator van een aantal horecagelegenheden om ook nog eens de verbindende factor te zijn tussen iedereen.

Daarom is het advies om een nieuwe/aangepaste functie te maken voor deze onderlinge communicatie. De persoon voor deze functie zou zich zowel intern als extern bezighouden met de communicatie om NIGRVM PVLLVM nog verder op te nemen in het *Limes*netwerk. Deze persoon zou de bestaande connecties moeten onderhouden, en het aanspreekpunt zijn voor nieuwe aanvragen van buitenaf. Nieuwe samenwerkingen zouden, zoals het nu plaatsvindt, per project behandeld moeten worden via een maatstaaf. Op deze manier zouden alle belangen telkens goed tegen elkaar afgewogen kunnen worden. Op dit moment ontbreekt een concrete lijst aan voorwaarden, enkel drie onderwerpen worden behandeld: Wat betekent de samenwerking voor Ipse de Bruggen?; Werkt de samenwerking voor de cliënten?; Hoe vertaalt de samenwerking zich tot het *Limes*netwerk?. De persoon zal aan de hand van de huidige drie onderwerpen elke keer kijken of de samenwerking zal plaatsvinden. Het proces van de behandeling per project is nog in ontwikkeling.

Voor deze invulling zou het nuttig zijn als de persoon interesse heeft in erfgoed, maar ook kan denken vanuit het standpunt van de zorg. Het blijft namelijk cruciaal dat de cliënten op nummer één staan als nieuwe plannen worden ontwikkeld rondom de archeologische waarden.

6.3.2. Vergelijkbare situatie

Vanwege de jeugdigheid van het onderzoeksthema erfgoed in de gehandicaptenzorg, zoals geobserveerd binnen NIGRVM PVLLVM, is het enige concrete advies dat er meer onderzoek nodig is naar deze combinatie. Resultaten uit andere specialistische richtingen, zoals erfgoed in ziekenhuizen om mensen met mentale gezondheidsproblemen te ondersteunen, bieden wel een veelbelovende toekomst. Met name voor dergelijke initiatieven die toegepast worden in de zorg van mensen met een verstandelijke beperking. Het onderzoek naar het gebruik van erfgoed bij de behandeling van mentale gezondheidsproblemen kan wellicht als voorbeeld dienen (Darvill et al, 2019, pp. 15-17).

Nader onderzoek zou zich dan specifiek kunnen richten op de werking van erfgoedwaarden op het welzijn van mensen met een beperking zoals dit bijvoorbeeld al plaatsvindt in de behandeling van dementie (Vonk, 2016).

6.3.3. Toerisme

Naast de vele vorderingen in de onderlinge communicatie binnen Ipse de Bruggen is op het gebied van toerisme ook een stroming aan plannen, zoals bijvoorbeeld de aanlegsteiger. Met de erkenning van UNESCO bij het benoemen van de Neder-Germaanse *Limes* als officieel Werelderfgoed komt NIGRVM PVLLVM meer in het oog van het publiek te staan. Online blijft NIGRVM PVLLVM ook zeer actief in het bereiken van buitenstaanders, via het online *Limes*netwerk op sociale media. Wat dat betreft is NIGRVM PVLLVM met al deze ondernemingen erg actief in het bereiken van toeristen, om zo verder te groeien als onderdeel van de Neder-Germaanse *Limes*. Daarom is het advies rondom toerisme dat het huidige beleid doorgezet moet worden.

6.3.4. Cliënten

Zoals in de verschillende vraaggesprekken duidelijk aan bod is gekomen staan de cliënten hoe dan ook op nummer één. Het is hun omgeving en zij moeten zich los van alles veilig voelen in hun eigen dorp. De drang vanuit Ipse de Bruggen om steeds meer een extramurale instelling te worden, en daarmee de cliënten gaandeweg meer deel uit te laten maken van de samenleving, gebeurt op een gecontroleerde manier. Men is zich binnen NIGRVM PVLLVM bewust van de gevoeligheid van de cliënten, en dit is ook terug te zien in het beleid. Zoals Leen van Zwieten aangaf: “*Het maakt dat bijna ieder besluit dat je maakt, past binnen de regels die we gesteld hebben met elkaar.*” Met “de regels” wordt hier bedoeld op de afspraken die gemaakt zijn om de veiligheid van de cliënten te garanderen. Daarom is het advies rondom de cliënten dat het huidige beleid doorgezet moet worden.

6.3.5. Compleet advies

Concreet is het duidelijk dat Ipse de Bruggen door moet gaan met het huidige beleid. Onder begeleiding van Leen van Zwieten wordt al veel ondernomen om NIGRVM PVLLVM en het landgoed mee te nemen in de verschillende kringen rondom de *Limes*, met de positieve gevolgen van dien. Wat wel op te merken valt is dat de huidige werkzaamheden van Leen van Zwieten met betrekking tot de Romeinse archeologie een op zichzelf staande functie verdienen. Hiermee zou de onderlinge communicatie zowel binnen als buiten Ipse de Bruggen verbeterd worden. Bovendien zou het tegelijkertijd meer aandacht creëren voor de cliënten en hun belangen. Tevens zou dit bevorderend zijn voor verder onderzoek naar de unieke combinatie van zorg en erfgoed zoals deze is waargenomen in Zwammerdam. Het zou goed zijn om expliciet onderzoek uit te voeren naar de effecten van de combinatie van erfgoed en de gehandicaptenzorg, zodat de manier waarop dit nu plaatsvindt bij Ipse de Bruggen een inhoudelijke onderbouwing krijgt en waar nodig nog verbeterd kan worden.

6.4. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Voor eventuele vervolgonderzoeken staan in dit hoofdstuk aanbevelingen vermeld. De betreffende doelgroep wordt per aanbeveling genoemd.

6.4.1. Erfgoed in de gehandicaptenzorg

Vervolgonderzoek doen naar de combinatie van erfgoed en gehandicaptenzorg zoals het in Zwammerdam plaatsvindt kan van grote waarde zijn. Onderzoek naar de invloed in de algemene zorgsector wordt wel al gedaan, echter vooral in het Verenigd Koninkrijk. Ervan uitgaande dat de zorg anders is geregeld in Nederland kunnen de resultaten eventueel verschillen. Op het vlak van gehandicaptenzorg is helaas vrij weinig bekend. De positieve resultaten in de algemene zorg bieden wel positieve vooruitzichten voor de gehandicaptenzorg.

Dergelijk toekomstig onderzoek zou zich in ieder geval kunnen richten op de vragen:

- in welke mate de cliënten van de zorginstelling iets meekrijgen van de aanwezige erfgoedwaarden.
- wat de cliënten doen met de meegekregen informatie van de aanwezige erfgoedwaarden.
- wat het effect is van de aanwezigheid van bezoekers, die komen voor de erfgoedwaarden, op het leven van de bewoners.

Deze aanbeveling is al meegegeven aan de opdrachtgever (zie hierboven), maar geldt voor iedereen in het archeologische werkveld van Nederland die zich bezighoudt of bezig wil houden met een inclusieve erfgoedbeleving. Mensen uit de zorgsector die onderzoek zouden willen doen naar nieuwe of andere manieren om het welzijn van hun patiënten te bevorderen zouden zich ook hierin kunnen verdiepen.

6.4.2. Inventarisatie opgravingen jaren '70

Het uitgebreid inventariseren van de opgravingen uit de jaren '70 van de twintigste eeuw kan op meerdere manieren bijdragen aan de verbetering van de archeologische beleving van de locatie. Door de inventarisatie van de vondsten kan een selectie worden gemaakt van noemenswaardige vondsten. Deze kunnen via een plan van afwisseling in de wisselexpositie worden opgenomen, om de tentoonstelling interessant te houden voor het publiek.

Dergelijk toekomstig onderzoek zou zich in ieder geval kunnen richten op de vragen:

- of het vondstenbestand van de opgraving uit de jaren '70 van de twintigste eeuw compleet is.
- zo niet, wat er gebeurd is met de vermiste vondsten.
- welke vondsten interessant zijn voor het publiek.

Deze aanbeveling is voor iedereen in het archeologische werkveld van Nederland die zich bezighoudt of bezig wil houden met de Romeinse geschiedenis van Zwammerdam.

7. Reflectie

In dit hoofdstuk wordt inhoudelijk gereflecteerd op het onderzoek. Om te beginnen wordt er een terugkoppeling gemaakt naar het Plan van Aanpak. Vervolgens wordt de invloed van de coronapandemie kort behandeld. Daarna wordt op de onderzoeksmethoden en resultaten gereflecteerd, om af te ronden met een algemene reflectie en een toekomstbeeld.

7.1. Terugkoppeling PvA

Zoals vermeld in hoofdstuk 5 'Resultaten' is het Plan van Aanpak niet 100% leidend geweest in dit onderzoek. De reden hiervoor is enerzijds mijn onervarenheid als onderzoeker, ook bij het voorbereidend onderzoek, en anderzijds de opdracht. Het Plan van Aanpak heb ik achteraf gezien niet beschouwd als leidraad van het onderzoek, maar als een document die eventueel als houvast kon dienen. Hierdoor ben ik gemakkelijk afgeweken van bepaalde onderdelen in het onderzoek en heb ik niet altijd resultaatgericht gehandeld. De opdracht en de opdrachtgever hebben ook invloed gehad op de loop van het onderzoek. In Leen vond ik namelijk iemand die goed is in veel dingen, maar iets minder goed is in veel dingen tegelijk doen. Deze eigenschap heb ik zelf ook, waardoor het af en toe voelde alsof ik als kip zonder kop met een aantal onderdelen van het onderzoek bezig was.

De combinatie van een middelmatig Plan van Aanpak en de neiging om relatief veel tegelijk te willen doen heeft positieve en negatieve gevolgen gehad voor het onderzoek. Enerzijds hebben de extra opdrachten zoals de wisselexpositie en aanwezigheid bij uitjes naar verschillende locaties van Ipse de Bruggen ervoor gezorgd dat de specifieke onderzoeksvragen minder aandacht kregen. Als gevolg hiervan heeft het onderzoek langer geduurd, en hebben bepaalde onderwerpen minder aandacht gekregen dan nodig was. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de keuze van literatuur over de Romeinse geschiedenis, iets wat later in dit hoofdstuk uitgebreider wordt behandeld. Anderzijds heeft de manier van werken en de (extra) tijd ervoor gezorgd dat ik samen met de opdrachtgever terug kan kijken op een leuke tijd met mooie resultaten voor opdrachtgever en onderzoeker. De extra tijd die de invulling van de wisselexpositie bijvoorbeeld heeft gekost is iets wat alleen al met de reactie van de deelnemende cliënten het volledig waard was.

Voor het inhoudelijke onderzoek was het dus beter geweest om een sterker Plan van Aanpak te hebben, om zo een goed onderbouwde conclusie in de oorspronkelijk afgesproken tijd te formuleren. Daarnaast zou ik meer resultaatgericht kunnen werken, om zo minder afgeleid te raken tijdens het project. Dit betekent dat ik in het vervolg vaker de afweging zal moeten maken hoeveel en wat voor invloed bepaalde stappen in het onderzoek hebben op de uitkomst ervan.

7.2. Coronapandemie

De coronapandemie heeft voor, tijdens en na dit onderzoek invloed gehad op het verloop van de werkzaamheden. Hoewel via programma's als Microsoft Teams en Skype overlegd kon worden verliep dit niet zo soepel in vergelijking met een gesprek waarbij je met elkaar in dezelfde ruimte bent. Hierdoor werden vergaderingen regelmatig onduidelijk en was het lastiger om bijvoorbeeld samen te brainstormen voor nieuwe ideeën. Daarnaast hebben de beperkingen ervoor gezorgd dat het ruim een maand duurde voordat ik langs kon gaan bij het bezoekerscentrum, waardoor de basissituatie lastig in te schatten was. Toen eenmaal op locatie vergaderd kon worden was het bezoekerscentrum overigens nog steeds niet in haar volle glorie te bewonderen, er moest namelijk nog steeds rekening gehouden worden met de coronamaatregelen voor de cliënten. Hoewel er dus geen directe invloed was op de resultaten van het onderzoek heeft de pandemie wel bijgedragen aan de opgelopen vertraging van het onderzoek.

7.3. Onderzoeksmethoden

Tijdens het onderzoek zijn er meerdere onderzoeksmethoden toegepast met verschillende doeleinden, zie hoofdstuk 'Methoden en Verantwoording'. Hieronder wordt op deze methoden gereflecteerd.

7.3.1. Literatuuronderzoek

Het onderdeel literatuuronderzoek van dit afstudeerproject had beter moeten. Met name de verdieping in bepaalde onderwerpen, zoals *wellbeing*, ontbrak deels of volledig. Net zoals in het hoofdstuk 'Methoden en Verantwoording' is onderstaande reflectie op de literatuur onderverdeeld in onderwerpen, om zo een volledige maar toch compacte reflectie te kunnen geven.

Inclusiviteit

Het begrip inclusiviteit is op zich al een grote pil, en de jeugdigheid van dit onderwerp in de archeologische wereld maakt het lastig om te behandelen. In het Verenigd Koninkrijk is de erfgoedsector echter veel verder met dit onderwerp, wat terug is te zien in de geraadpleegde Engelse literatuur over dit onderwerp. Achteraf had ik hier veel meer mee kunnen en moeten doen. De ervaringen van onze westerburen zijn natuurlijk niet één-op-één te vergelijken met de situatie in Zwammerdam, maar er zijn ongetwijfeld tal van vergelijkbare situaties waar ik iets uit had kunnen halen. Hoewel ik hier onderzoekstechnisch niet goed voor de dag kwam biedt het eindgesprek nog een mogelijkheid voor verbetering. Tijdens de voorbereiding voor het gesprek heb ik voldoende tijd en ruimte om me extra te verdiepen in dit en andere onderwerpen.

Erfgoed in de zorgsector

Net zoals aangegeven bij het onderwerp inclusiviteit had ik met erfgoed in de zorgsector meer gebruik moeten maken van de kennis in het Verenigd Koninkrijk. Ook hier ging ik te veel op zoek naar situaties volledig vergelijkbaar met NIGRVM PVLLVM, waardoor ik niet heel ver kwam. Vanwege deze tekortkomingen mist dit onderwerp dieptegang, terwijl dit naar mijn mening juist het meest interessante onderdeel van het literatuuronderzoek was. Net als bij het onderwerp inclusiviteit is er tijdens het eindgesprek een mogelijkheid om meer diepgang te zoeken voor dit onderwerp.

Zorginstelling Ipse de Bruggen

Vanwege het minieme belang van dit onderwerp is er gekozen voor kort en oppervlakkig literatuuronderzoek. Net zoals bij het onderwerp 'Romeinse Geschiedenis' had hier meer aandacht besteed kunnen worden aan het uitbreiden van de auteurslijst. Met meer auteurs zou de betrouwbaarheid van dit onderwerp toenemen.

NIGRVM PVLLVM

NIGRVM PVLLVM was het hoofdonderwerp van dit afstudeeronderzoek, en de verbinding tussen alle andere onderwerpen. Logischerwijs begon het bij de businesscase van Hazenberg uit 2014 en werd de kennis aangevuld door andere literatuur met betrekking tot het bezoekerscentrum op Landgoed de Hooge Burch. Dit alles in combinatie met eigen ervaring door op de locatie zelf wekelijks te werken betekent dat ik met zekerheid kan zeggen dat ik dit onderwerp begrijp. Hierdoor heb ik goed kunnen assisteren bij de toekomstplannen tijdens en na de onderzoeksperiode.

UNESCO

Met het oog op de toekomst was de erkenning van de Neder-Germaanse *Limes* als UNESCO Werelderfgoed een interessante ontwikkeling. Hoewel de opname in de lijst pas na afloop van het oorspronkelijke onderzoek definitief werd gemaakt is het onderwerp wel kort beschreven. Op basis van drie documenten is de stand van zaken compact en voldoende uitgelegd.

Opgraving '70

Hoewel mijn onderzoek vooral gericht was op de toekomst van NIGRVM PVLLVM, kon ik niet voorbijgaan aan de rijke archeologische geschiedenis van het gebied. Met name de jaren '70 van de twintigste eeuw waren hier met de opgravingen van het *castellum* en de Zwammerdamschepen van groot belang. Op basis van de geraadpleegde literatuur omtrent dit onderwerp is een duidelijk beeld ontstaan van de gebeurtenissen die leidden tot de opgravingen.

Romeinse geschiedenis

Voor algemene informatie over de Romeinse aanwezigheid in Nederland is literatuur geraadpleegd van Hazenberg uit 2010, 2016 en 2017. Mijn onderzoek was vooral gericht op Zwammerdam en de geschiedenis van het gebied, maar hierin vergat ik de algemene geschiedenis van de Romeinen als introductie in het onderwerp. Wat volgde was een te laat begin aan dit onderdeel, opgelost door uitsluitend literatuur uit het kantoor van Tom Hazenberg te gebruiken. Dit onderwerp had uiteraard op basis van een bredere selectie auteurs moeten worden behandeld, om een evenwichtig onderbouwd verhaal te garanderen.

7.3.2. Vraaggesprekken

De resultaten van de gesprekken zijn voornamelijk gebruikt om het advies bruikbaar te maken voor NIGRVM PVLLVM. Op basis van de antwoorden van de deelnemers is er gekeken naar verschillende mogelijkheden om de gang van zaken in Zwammerdam te verbeteren. Het beste voorbeeld hiervan is de consensus die bestaat over de drukte van Leen van Zwieten als horecamanager en verbindende factor tussen een aantal locaties van Ipse de Bruggen. De gesprekken hebben ook bijgedragen aan de algemene kennis over de werkwijze van NIGRVM PVLLVM.

Hoewel deze onderzoeksmethode een redelijke vorm van betrouwbaarheid heeft gezien de voorbereiding met Leen van Zwieten, valt er wel degelijk iets op aan te merken. Ten eerste had er een grotere groep ondervraagden kunnen worden gevormd om de betrouwbaarheid te verhogen. Daarnaast hadden de vragen uitgebreider gekund, met name in het aanzwengelen van de discussie over het nut van archeologie voor de cliënten. Als laatste had de vragenlijst zelf groter gekund. Met meer vragen zouden verschillende onderwerpen zoals eerdergenoemde discussie meer aandacht krijgen. Kortgezegd hadden er in plaats van vraaggesprekken interviews gehouden kunnen worden, met als mogelijk gevolg een beter resultaat.

7.3.3. Persoonlijke communicatie

Hoewel het officieel gezien geen hele betrouwbare onderzoeksmethode is, heeft de persoonlijke communicatie wel positief bijgedragen aan het algehele onderzoek. De invloed op het onderzoek was op verschillende onderdelen te merken; van inhoudelijke ondersteuning met betrekking tot de opgravingen uit de jaren '70 van de twintigste eeuw tot informatie over de verschillende dagbestedingslocaties van NIGRVM PVLLVM. Deze onderzoeksmethode is een dermate subjectief en onbetrouwbare methode dat er geen concrete verbeterpunten zijn.

7.4. Resultaten

Zoals vermeld in het hoofdstuk 'Resultaten en Conclusie' zijn de geleverde producten het concrete resultaat van de afgelopen afstudeerperiode. Daarom wordt hieronder per product gereflecteerd op het onderzoek, afgerond met een reflectie op het geleverde advies.

7.4.1. Adviesrapport

Het grootste product van dit onderzoek was het adviesrapport, voortgekomen uit de onderzoeksvragen. Logischerwijs was dit rapport voor Leen van Zwieten en Ipse de Bruggen het belangrijkste onderdeel van de onderzoeksperiode. Vanwege de positieve feedback van Leen van Zwieten, en het feit dat een aantal van de onderdelen uit het adviesrapport op dit moment geïmplementeerd worden kan ik met trots terugkijken op een goed uitgevoerde opdracht.

De opbouw van het rapport, en dan met name de onderzoeksvragen had echter wel beter gekund. Om te beginnen had er meer aandacht moeten komen voor de verschillende schaalniveaus die nodig zijn voor een wetenschappelijk verantwoord onderzoek: micro- meso- en macroniveau. Hoewel er in de voorbereiding is uitgegaan van de drie niveaus bleek bij nader inzien dat slechts op twee niveaus een vraagstelling is geformuleerd. De simpele reden hiervoor is mijn onervarenheid als wetenschappelijk onderzoeker. Daarnaast zijn bij de opbouw van enkele deelvragen zelf ook een aantal verbeterpunten zichtbaar:

2. Wat is de motivatie om het genootschap NIGRVM PVLLVM op te zetten? (micro)

Het Genootschap is een belangrijke partij binnen bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. De tweede deelvraag behandelt echter enkel de motivatie van de groep. Als gevolg hiervan ontbrak een volledige uitleg, die later is toegevoegd in het onderdeel 'Achtergrond'. Deze onduidelijkheid had voorkomen kunnen worden door een scherpere vraagstelling, met meer aandacht voor Het Genootschap zelf.

5. Hoe draagt bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM bij aan de inclusiviteit van de erfgoedsector?

NIGRVM PVLLVM heeft al een aantal acties ondernomen en er staan nog verschillende toekomstplannen op de planning om relevant te blijven als erfgoedlocatie. Deze vraag is echter vanwege het begrip inclusiviteit lastig. Achteraf gezien was het verstandig geweest om het begrip inclusiviteit via een eerdere deelvraag uit te leggen, om zo een soepelere overgang te hebben naar de bijdrage van NIGRVM PVLLVM aan de erfgoedsector.

7.4.2. Verantwoordingsdocument

Het verantwoordingsdocument is het onderdeel waarmee ik de meeste moeite heb gehad tijdens en vooral na het schrijven van het adviesrapport. Met name het geordend noteren en verwoorden van mijn acties is iets waar ik moeite mee had. Het grootste struikelblok was het hoofdstuk 'Methoden en Verantwoording', waar de onderzoeker de opbouw van het onderzoek secuur behandelt, onderbouwd door een uitgebreide verantwoording. Vanwege mijn moeite met het onderdeel is dit ook het gebied waar ik het meeste van heb geleerd. Met name het ordenen van mijn ondervindingen en de correcte manier van noteren die daarbij hoort.

7.4.3. Website

Ik kijk met een positieve blik terug op de werkzaamheden die verricht zijn voor de website nigrumpullum.nl. Hoewel de opdracht in het begin groot en onhandig voelde is er met de juiste begeleiding een goede samenwerking ontstaan met mooie resultaten in de vorm van leuke berichten. Het onderlinge contact tussen Tom Hazenberg, Patricia Pol en mij heeft het makkelijk gemaakt om de kwaliteit van de berichten te garanderen en daarmee ook bij te dragen aan de online aanwezigheid van NIGRVM PVLLVM.

7.4.4. Wisselexpositie

Mijn aandeel in de wisselexpositie is het onderdeel waar ik het meest trots op ben. Hoewel de invulling van de wisselkast niet is voortgekomen uit één van de onderzoeksvragen voelt dit onderdeel wel als de perfecte verbeelding van het onderwerp erfgoed in de zorgsector. Ik wilde met mijn onderzoek iets bereiken wat directe invloed had op de omgeving waar ik mijn afstudeerperiode bezig was. De mogelijkheid om zelf iets op te zetten waarbij ik zowel de cliënten als erfgoedwaarden uit het gebied kon gebruiken heeft mij daarom ook veel plezier gegeven. De positieve reacties van verschillende mensen, zoals mijn opdrachtgever, de docent van de deelnemende cliënten en de cliënten zelf was voor mij de bevestiging dat ik iets moois heb mogen maken.

7.4.5. Advies

Hoewel het gegeven advies niet direct enorm veel nieuwe inzichten biedt voor NIGRVM PVLLVM wordt er wel veel bevestigd. Met name het succes van de huidige aanpak, waar men in Zwammerdam dus ook vooral mee door moet gaan. Een opmerking van Leen van Zwieten tijdens een los gesprek omvatte dit nieuwe inzicht mooi:

“Na al die losse projecten vergeet je hoeveel we eigenlijk al hebben gedaan voor en met deze plek (NIGRVM PVLLVM). Door jouw document kon ik even een stapje terug nemen en zag ik dat we al ongelooflijk veel moois hebben bereikt hier.”

7.5. Ontwikkelingen inclusiviteit

Zoals tijdens de voorbereiding al verwacht werd is er binnen de kaders van dit onderzoek geen 100% koppeling gevonden met de toepassing van erfgoed zoals die waar te nemen is bij NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam. Initiatieven zoals het *Nightingale Programme* en het *Human Heritage Project* bieden wel perspectief voor de toepassing van erfgoed bij het ondersteunen van mensen met verschillende beperkingen. Tegelijkertijd zijn de ontwikkelingen rondom het verbeteren van het welzijn (*wellbeing*) van mensen met behulp van erfgoedwaarden ook reden om positief naar de toekomst te kijken. Beide stromingen vallen samen in een groter proces rondom inclusiviteit in de archeologie en zelfs in de samenleving in het algemeen. Men staat waarschijnlijk positief achter ontwikkelingen om iedereen bij de verschillende onderdelen van de archeologie te betrekken, en in de samenleving zal hier waarschijnlijk niet heel anders over gedacht worden. De vraag of deze ontwikkeling overal een realistisch doel is, en hoe snel het doel te behalen is, moet echter wel gesteld worden. Open staan voor verandering in de verschillende sectoren zal vanwege de, niet alleen financiële, risico's een grote opgave zijn. Mocht men in welke sector dan ook een oplossing vinden voor het probleem inclusiviteit dan zal dit in andere onderdelen van de samenleving ook toegepast kunnen worden. Daarom zal vervolgonderzoek naar de toepassingen van erfgoed in de gehandicaptenzorg niet alleen op lokaal archeologisch niveau uitkomsten kunnen bieden, maar ook buiten de archeologische sector en op nationaal niveau kunnen helpen bij de ontwikkelingen van inclusiviteit.

8. Bronnen

8.1. Literatuur

Agbe-Davies, A. (2010) Concepts of community in the pursuit of an inclusive archaeology, *International Journal of Heritage Studies*, 16(6), pp. 373-385.

Bogaers, J.E. (1965) 'De bezettingstroepen van de Nijmeegse legioensvesting in de tweede eeuw na Chr.', *Romeins Nijmegen*, Numaga 12, pp 10-36.

Breeze, D.J., Jilek, S. (2018) 'De Grenzen van het Romeinse Rijk', *De Nedergermaanse Limes*, Sidestone Press, Leiden, pp. 11-41.

Darvill, T., Barras, K., Drysdale, L., Heaslip, V., Staelens, Y. (2019) 'Introduction: Heritage and well-being', *Historic Landscapes and Mental Well-being*, Summertown, Archaeopress Publishing, pp. 15-17.

De Raaf, H.K. (1957-58) 'De Romeinse nederzetting bij Zwammerdam en het probleem van Nigropullo', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, jaargang 8, Zuid-Holland, 31-81.

De Weerd, M.D. (1988) *Schepen voor Zwammerdam*, Amsterdam, pp. 21-42.

Finnegan, A. (2016) *The biopsychosocial benefits and shortfalls for armed forces veterans engaged in archaeological activities*, *Nurse Education Today*, pp. 15-22.

Fujiwara, D., Cornwall, T., Dolan, P. (2014) *Heritage and Wellbeing*, Londen, pp. 25-27.

Glasbergen, W., van Lith, S.M.E. (1977) *Gids voor de expositie in het Raadhuis van de Hooge Burch*, Zwammerdam, pp.

Haalebos, J.K. (1973) *De Romeinse castella te Zwammerdam Z.H.*, Nijmegen. Pp. 10-16.

Hazenbergh, T. (2016) *Varen op de Romeinse Rijn, De schepen van Zwammerdam en de Limes*, Leiden, pp. 1-43.

Hazenberg, T. e.a, (2014) *De terugkeer van de Romeinse Zwammerdamschepen. Een studie naar mogelijkheden en ambities*, Hazenberg AMZ publicaties 2014 – 01, Leiden.

Hazenberg, T., van der Zon, T. (2017) *Romeinse Kust*, Leiden. Pp. 10-19, 35-52.

Holwerda, J.H. (1925) *Nederland's vroegste geschiedenis*, Amsterdam, pp.187.

Iipse de Bruggen en Het Genootschap NIGRVM PVLLVM (2021) *Projectplan Erfgoedlijn Limes Zuid-Holland Beleef Unesco, ervaar de Hollandse Limes*.

Nimenko, W., Simpson, R. G. (2013) *Rear Operations Group medicine: a pilot study of psychological decompression in a Rear Operations Group during Operation HERRICK 14*, Journal of Royal Army Medical Corps, pp. 295–297.

O'Mahoney, T. (2015) *Enabled Archaeology – Working with Disability – BAJR Guide*, Enabled Archaeology Foundation, pp. 2-10.

Parklaan Landschapsarchitecten (2009) *Sensus Zwammerdam. Definitief ontwerp Nigrum Pullum*, Den Bosch.

Philips, T., Gilchrist, R. (2012) 'Inclusive, Accessible, Archaeology', *Inclusive, Accessible, Archaeology: Enabling Persons with Disabilities*, pp. 676-685.

Plempers, P. (1714) *Oudheden van de heerlijkheid en het dorp Alphen aan den Rijn*, Leiden, pp 108-116.

The Lower German Limes (2021) 'Interim report and additional information request Frontiers of the Roman Empire', *ICOMOS World Heritage List 2021 The Lower German Limes* (Germany, Netherlands) pp. 5-51.

Van den Dries, M., (2017) *Romeinen in de zorg*. (factsheet met resultaten).

Vonk, L. (2016) 'Archaeology's Potential for Active Engagement in Dementia Care', *International Journal of Student Research in Archaeology (IJSRA)*, 1(1) pp. 3-14.

Vos, W.K., Blom, E., Hazenberg, T. (2010) *Romeinen in Woerden, het archeologische onderzoek naar de militaire bezetting en de scheepvaart van Laurium*, Leiden, pp. 36-47.

Zagkotsis, A. (2021) Inclusieve archeologie: Modewoord of Streekproduct? *Vooruit roeien door achteruit te kijken*, Paleo-Aktueel 31, pp. 55-62.

8.2. Internetbronnen

Archeon (2021) *De missie en visie van Museumpark Archeon*, geraadpleegd via: <https://www.archeon.nl/nl/bezoek-archeon/onze-organisatie/onze-organisatie/museumpark-archeon.html> op 15-09-2021.

Van Eck, M. (2021) *Neder-Germaanse Limes*, geraadpleegd via: <https://www.unesco.nl/nl/artikel/ook-de-neder-germaanse-limes-op-werelderfgoedlijst-geplaatst> op 17-09-2021.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2016) *Integrale wet voor het cultureel erfgoed*, geraadpleegd via: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet-op-25-11-2021>.

8.3. Persoonlijke communicatie

Leen van Zwieten – projectcoördinator facilitaire horeca Ipse de Bruggen.

Tom Hazenberg – Eigenaar Archeologisch adviesbureau Hazenberg Archeologie

Monique van den Dries – Associate Professor Archaeological Heritage and Society, Faculty of Archaeology, Leiden University.

Patricia Pol – Vrijwillig medewerker bij Hazenberg Archeologie, ter ondersteuning van publiciteit en communicatie.

Just Benckhuijsen – Docent Educatief Centrum Ipse de Bruggen

Afra van Riet – Docent Educatief Centrum Ipse de Bruggen

Zorg meets Erfgoed

Een onderzoek naar de toekomstbestendigheid voor Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM

B. Werink

Zwammerdam, 10-07-2021

**ipse
de bruggen**

Samenvatting

In 2014 is het dorpshuis op De Hooge Burch in Zwammerdam verbouwd. In haar plaats is het Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM gekomen. De afgelopen maanden is er onderzoek verricht door student Bart Werink naar de mate van succes van de vernieuwing. Op basis van een analyse heeft de student een advies opgesteld voor opdrachtgever Ipse de Bruggen om bij te dragen aan de toekomstbestendigheid van het bezoekerscentrum. Het onderzoek is opgesteld op basis van de volgende hoofdvraag:

“Op welke manier dragen de, door zorginstelling Ipse de Bruggen, Limesnetwerk ZH, het Genootschap NIGRVM PVLLVM en Hazenberg Archeologie, tot nu toe genomen stappen bij aan het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM en daarmee aan een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland?”

Na de opgravingen van de jaren '70 werden de aangetroffen archeologische vondsten nog niet optimaal aan het publiek gebracht. Met het onderzoek van Hazenberg Archeologie in 2014 werd de stap gezet door Ipse de Bruggen om de rijke Romeinse geschiedenis deel uit te laten maken van Landgoed De Hooge Burch. Op basis van het onderzoek zijn er een aantal acties ondernomen om het tegenwoordige Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM mee te nemen in de Erfgoedlijn Zuid-Holland. Daarmee wordt de link tussen de bewoners van De Hooge Burch en de buitenwereld versterkt, met de positieve gevolgen van dien. Tevens zijn er tal van projecten in ontwikkeling, die extra kracht hebben gekregen met de nominatie van de Nedergermaanse *Limes* op de UNESCO Werelderfgoedlijst. Hoewel de benutting van erfgoed in de zorgsector door NIGRVM PVLLVM ver voorloopt in nationaal verband, valt op dat met name in het Verenigd Koninkrijk deze tak van erfgoedmanagement een interessante groei doormaakt. Vanwege de jeugdigheid van de combinatie van erfgoed en zorg voor verstandelijke beperkten is er nog niet heel veel over duidelijk over de toepassing hiervan, maar het motiveert wel tot vervolgonderzoek.

De boodschap aan Ipse de Bruggen is duidelijk: blijf vooral bezig zoals het nu gaat. Onder begeleiding van Leen van Zwieten wordt er al veel ondernomen om NIGRVM PVLLVM en het landgoed mee te nemen in de verschillende kringen rondom de *Limes*, met de positieve gevolgen van dien. Er valt echter wel op te merken dat de huidige werkzaamheden van Leen van Zwieten met betrekking tot de Romeinse Archeologie een op zichzelf staande functie verdient. Hiermee zou de onderlinge communicatie zowel binnen als buiten Ipse de Bruggen verbeteren. Bovendien zou het tegelijkertijd meer aandacht creëren voor de cliënten en hun belangen. Tevens zou dit bevorderend zijn voor verder onderzoek naar de unieke combinatie van zorg en erfgoed zoals deze is waargenomen in Zwammerdam. Het zou goed zijn om expliciet onderzoek uit te voeren naar de effecten van de combinatie van erfgoed en de gehandicaptenzorg, zodat de manier waarop dit nu plaatsvindt bij Ipse de Bruggen een inhoudelijke onderbouwing krijgt en waar nodig nog verbeterd kan worden.

Inhoud

Samenvatting.....	1
Inleiding.....	4
Leeswijzer.....	6
Verklarende woordenlijst.....	7
Ipse de Bruggen.....	8
Historie.....	8
Tegenwoordig.....	8
Dagbesteding.....	9
Bezoekerscentrum.....	9
Educatief centrum.....	10
Andere dagbestedingslocaties.....	10
Vergelijkbare situatie.....	11
Vroeger, nu en later.	13
Businesscase Hazenberg, 2014.....	13
Toekomstplannen NIGRVM PVLLVM.....	15
Toegang tot de Romeinse Waterbaan.....	15
Plannen voor verbeelding van de originele locatie van de schepen.	15
Limesclassic.....	15
Castellumtuin.....	15
De Limeslus.....	16
Evaluatie van de huidige situatie.....	16
Toerisme.....	18
Het Genootschap.....	18
Online aanwezigheid.....	18
PReT.....	18
UNESCO.....	18
Vraaggesprekken ter evaluatie.....	19
Conclusie van de vraaggesprekken.....	22
Advies.....	23
Communicatie binnen Ipse de Bruggen.....	23

Vergelijkbare situatie.....	23
Toerisme.....	23
Clënten.....	24
Compleet advies.....	24
Bronnen.....	25
Literatuur.....	25
Websites.....	25

Inleiding

In Zwammerdam ligt een unieke plek waar zorg en erfgoed bij elkaar komen. In Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM wordt het verhaal verteld over deze locatie van zorginstelling Ipse de Bruggen, op landgoed De Hooge Burch. In de Romeinse tijd lag hier een fort langs de grens van het Romeinse Rijk. Het was een zogenaamd *castellum*, waar circa 500 soldaten gelegerd waren. Verschillende resten van dat fort zijn in de twintigste eeuw opgegraven, waaronder de fundering van de *principia* ofwel het hoofdgebouw. Daarnaast zijn er ook de ondertussen wereldberoemde Zwammerdamschepen, een boottype vernoemd naar de eerste vindplaats van dit type, hier aangetroffen. Op het terrein zijn enkele restanten van dit fort gevisualiseerd, zodat er een blijvende herinnering is aan dit Romeinse verleden. Daarnaast heeft zorginstelling Ipse de Bruggen met Hazenberg Archeologie in 2014 actie ondernomen om de aanwezige erfgoedwaarden te gebruiken om de cliënten meer te betrekken in de samenleving. Dit originele initiatief om zorg en erfgoed te combineren komt het beste tot haar recht bij de vernieuwing van het dorps huis, die omgetoverd werd tot Limesbezoekerscentrum. Sindsdien zijn er tal van projecten geweest en in ontwikkeling om de cliënten te ondersteunen en tegelijkertijd bezig te blijven met het Romeinse verleden van het gebied. Deze combinatie van zorg, erfgoed en toerisme brengt nieuwe mogelijkheden om zorg voor mensen en zorg voor archeologisch erfgoed te integreren met zich mee.

In Februari 2021 is student Bart Werink in opdracht voor Ipse de Bruggen een onderzoek begonnen naar de genomen stappen door verschillende betrokken partijen om Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM toekomstbestendig te maken. Vervolgens is dit adviesdocument opgesteld met het doel Ipse de Bruggen te assisteren bij toekomstige keuzes. Het onderzoek is uitgevoerd op basis van de volgende hoofdvraag:

“Op welke manier dragen de, door zorginstelling Ipse de Bruggen, Limesnetwerk ZH, het Genootschap NIGRVM PVLLVM en Hazenberg Archeologie, genomen stappen bij aan het toekomstbestendig maken van Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM en daarmee aan een inclusieve erfgoedbeleving in Nederland?”

Om deze hoofdvraag te beantwoorden is hij allereerst opgedeeld in de volgende acht deelvragen:

- 1. Wat is bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM?*
- 2. Wat was de motivatie om het genootschap NIGRVM PVLLVM op te zetten?*
- 3. Wat waren de originele doelstellingen voor de vernieuwing van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in 2014?*
- 4. Welke partijen waren betrokken bij de ontwikkeling en uitbreiding van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in 2014?*
- 5. Hoe draagt bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM bij aan de inclusiviteit van de erfgoedsector?*
- 6. Wat is tot nu toe bereikt van de originele doelstellingen van bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM?*
- 7. Wat zijn de toekomstplannen voor de Zorg-Erfgoed-Toerisme combinatie binnen bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM?*
- 8. Wat ontbreekt er bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM om de stappen te kunnen zetten om het toekomstbestendig te maken?*

Het beantwoorden van de eerste vier deelvragen is voornamelijk gedaan op basis van literatuuronderzoek, en dan met name de originele plannen voor de vernieuwing van het dorpshuis. De vijfde deelvraag is beantwoord met behulp van grotendeels internationale literatuur met het oog op de jonge tak van erfgoedmanagement, de inclusieve erfgoedsector. De laatste drie deelvragen zijn beantwoord deels op basis van literatuuronderzoek en deels op basis van gevoerde vraaggesprekken met verschillende personen betrokken bij het bezoekerscentrum.

Leeswijzer

Voorafgaand aan het adviesdocument is er een kort onderdeel *Verklarende woordenlijst*, om extra uitleg te bieden bij enkele begrippen. In het hoofdstuk *Ipse de Bruggen* wordt de geschiedenis van de organisatie uitgelegd en wordt er een beeld geschetst van de huidige situatie met betrekking tot de dagbestedingslocaties. Vervolgens wordt er in het hoofdstuk *Vroeger, nu en later* gekeken naar de verwachtingen op basis van de originele plannen en wat er is waargemaakt van deze plannen. Daarna worden aan de hand van het hoofdstuk *Toerisme* de ambities van NIGRVM PVLLVM op dit gebied uitgelegd. Het evaluerende onderdeel sluit af met het hoofdstuk *Vraaggesprekken ter evaluatie*, om vervolgens het document inhoudelijk af te sluiten met het hoofdstuk *Advies*. Als laatste onderdeel van dit document worden in de bronnenlijst de verschillende analoge en digitale bronnen opgenoemd.

Verklarende woordenlijst

In het document komen verschillende vaktermen aan bod, zowel Nederlands als Engels. Tevens zijn er verschillende Romeinse woorden die aan bod komen. Dit hoofdstuk is bedoeld om deze begrippen te verklaren.

Publieksarcheologie:

Tak van de archeologie die tot stand kwam als gevolg van artikel 9 van het Verdrag van Valletta, Bewustmaking van het publiek. Dit artikel verplicht iedere partij om publiek besef te kweken en deze te ontwikkelen ten opzichte van de waarde van het archeologische erfgoed. Daarnaast moet de toegang tot de archeologie worden bevorderd. Het artikel is overigens niet verankerd in de Nederlandse wetgeving.

Inclusiviteit:

Inclusiviteit in het algemeen betreft een toestand waarbij er geen sprake is van uitsluiting, vaak vanuit de gedachte dat iedereen gelijkwaardig is en gelijke rechten heeft. Er wordt dus niet uitgesloten (Algemeen Nederlands Woordenboek).

Inclusiviteit in de archeologie:

Inclusiviteit in de archeologie betreft de deelname van het publiek aan activiteiten door bijvoorbeeld publieksarcheologie. Met behulp van erfgoed kan er zo een inclusieve erfgoedbeleving ontstaan voor de verschillende deelnemende partijen (Lensing, 2021).

Publieksparticipatie:

Volgens Kleijntjens (2016) betekent participatie van het publiek in de archeologie de mogelijkheid om actief deel te nemen aan activiteiten gerelateerd aan archeologie. Een voorbeeld van participatie is de kans om mee te denken als publiek bij het opstellen van een tentoonstelling in een museum.

Well-being:

Volgens het American Heritage Dictionary de Engelse term voor het welzijn van een individu, zijn of haar gezondheidstoestand.

Mental well-being:

Volgens het American Heritage Dictionary de Engelse term voor de gezondheidstoestand gerelateerd aan de geest van een individu, hoe iemand zich in zijn of haar hoofd voelt.

NIGRVM PVLLVM

Naam van het Limesbezoekerscentrum in Zwammerdam, uitgeschreven in de taal van de Romeinen het Latijn (nigrumpullum.nl). Vertaald betekent het "Zwarte Aarde" of "Zwarte Kip".

Nigrum Pullum

Naam van het Romeinse grensfort in Zwammerdam, in het Nederlands geschreven (nigrumpullum.nl). Vertaald betekent het "Zwarte Aarde" of "Zwarte Kip".

Ipse de Bruggen

Ipse de Bruggen is een zorginstelling die bijzondere zorg biedt aan mensen met een verstandelijke beperking. Dit doen ze op verschillende locaties verspreid over de regio Zuid-Holland.

Historie

Ipse de Bruggen is een organisatie met een lang verleden, en het huidige bestaan valt terug te traceren naar de twee onderdelen van de naam; Ipse en De Bruggen. In 2008 ontstond Ipse de Bruggen door het fuseren van Ipse en De Bruggen (Ipse de Bruggen – Ontstaan). Het onderdeel De Bruggen is het oudste en valt terug te leiden naar twee organisaties: de Vereniging Johannesstichting en de katholieke vrouwelijke kloosterorde zusters Ursulinen (Ipse de Bruggen – Ontstaan).

De Vereniging Johannesstichting werd in 1887 opgericht om huisvesting te bieden aan mensen die om wat voor reden dan ook niet voor zichzelf konden zorgen. In Nieuwenveen en Huis ter Heide werden twee huizen als onderdak gefaciliteerd. In 1967 werd besloten om enkel 'zwakzinnigen' te verplegen op de locaties. In 1975 verhuisde Vereniging Johannesstichting naar Zwammerdam, om daar onder de naam Stichting Hooge Burch verder te gaan. In 1990 veranderde de Vereniging Johannesstichting naar de Johannes Stichting, met als onderdeel De Hooge Burch (Ipse de Bruggen – Ontstaan). De zusters Ursulinen richtten in 1929 twee internaten op in Den Haag en Leiden, en startten in 1935 Huize Sint Ursula in Nieuwveen. Bij de verhuizing van de Vereniging Johannesstichting naar Zwammerdam nam Stichting Ursula de lege woningen van de Vereniging Johannesstichting in Nieuwveen over. In 1992 gingen de twee internaten in Den Haag en Leiden samen over in stichting Cunera, die in 1993 fuseerde met Stichting Ursula tot de Angelastichting. In 2000 werd de locatie De Hooge Burch losgekoppeld van de Johannes Stichting, en de stichting werd opgeheven. Hierna voegde De Hooge Burch samen met de Angelastichting tot De Bruggen (Ipse de Bruggen – Ontstaan).

Het onderdeel Ipse is terug te leiden naar vier stichtingen. In 1973 werd de Stichting BBV (Stichting ter Behartiging van de Belangen van Verstandelijk Gehandicapten Zoetermeer en omstreken) opgericht voor de huisvesting van kinderen en volwassenen in een aantal dagcentra. In 1995 fuseerde BBV met Stichting De Hoven uit Naaldwijk voor een periode van twee jaar. In 1997 fuseerden BBV, Stichting De Hoven en de Van der Woudenstichting uit Delft samen tot Ipse. Vervolgens ging Ipse in 2000 een fusie aan met Stichting Craeyenburch uit Nootdorp, waarbij de naam Ipse bleef. (Ipse de Bruggen – Ontstaan). In 2008 fuseerde Ipse, zoals eerder aangegeven met De Bruggen, waarbij ook de locatie De Hooge Burch onderdeel werd van deze gefuseerde organisatie.

Tegenwoordig

Nog voordat de archeologie aan bod komt in Zwammerdam wordt er gekeken naar de bewoners van Ipse de Bruggen, de zorg voor deze cliënten staat namelijk op nummer één. De basis van dit handelen is het manifest, waar met behulp van zeven onderwerpen de normen en waarden en visie van de zorginstelling uitgelegd wordt.

Om te beginnen spreekt Ipse de Bruggen zich uit over het recht op een goed leven. Zelf keuzes maken over wat goed voor je is, om je zo te ontwikkelen en volwaardig deel te nemen aan de samenleving. Ten tweede wordt er aandacht besteed aan het verbeteren van de kwaliteit van het leven van de cliënten. Dit sluit aan bij het eerdere onderdeel van zelf keuzes maken, de cliënt wordt ondersteund in zijn of haar eigen kracht om zo de regie over hun eigen leven te voeren. Het derde onderdeel is communicatie, en ook die is van groot belang voor een positieve samenwerking tussen cliënt en werknemer. Door in gesprek te gaan met de cliënt kan de werknemer bepalen wat zijn of haar wensen en behoeften zijn. Ook kan hierdoor gekeken worden naar de tevredenheid van de cliënt en of er ruimte voor verbetering is om de zorg te optimaliseren. Het vierde thema is vakmanschap, wat inhoudt

dat de werknemers van Ipse de Bruggen professionele zorgmedewerkers zijn. Naast vakinhoudelijke kennis is het ook van belang dat het mensen zijn die in gesprek gaan en persoonlijk initiatief durven te nemen, om zich te blijven ontwikkelen. Onderdeel vijf van het manifest is het hebben van een duurzame relatie tussen cliënt, zijn netwerk en de zorgprofessional. Er wordt veel verantwoordelijkheid en ruimte gegeven aan de begeleiders, om zo de besluitvorming te versnellen en daarmee het maximale te halen uit de samenwerking. Het een-na-laatste onderwerp gaat over de eenvoudigheid van regels, normen en waarden. Door terug te gaan naar de essentie van zorg minimaliseert Ipse de Bruggen de kaders en afspraken, waardoor de medewerkers zo dicht bij de cliënten staan als professioneel mogelijk. Hierover wordt uiteraard op een betekenisvolle manier verantwoording afgelegd. Het laatste onderdeel van het manifest betreft het hebben van een kritische houding, met name richting de realisatie van de visie van Ipse de Bruggen. De vraag daarbij is constant of echt alles eraan gedaan wordt om deze visie in de praktijk waar te maken, en daarmee bij te dragen aan de tevredenheid van de cliënten (Ipse de Bruggen – Manifest).

Dagbesteding

Op Landgoed De Hooge Burch zijn er verschillende dagbestedings-locaties voor cliënten waarmee ze bijdragen aan de beleving van het Romeinse verleden. Op deze locaties maken de cliënten producten zoals bijvoorbeeld kunstwerken in het Atelier Verfstreken, die vervolgens verkocht worden in het bezoekerscentrum (zie figuur 1). De werken roepen een verbinding op met het verleden, en dragen zo bij aan de beleving van de Romeinse geschiedenis. Hoewel het bezoekerscentrum de verbindende factor is, staan de locaties los van elkaar. Deze locaties zijn beschikbaar voor zowel intra- als extramurale cliënten, wat betekent dat er op de locaties diverse groepen bezig kunnen zijn.

Bezoekerscentrum

In het midden van Landgoed Hooge Burch ligt Grand Café De Haven, waar binnen- en buitenstaanders van NIGRVM PVLLVM samen kunnen komen om iets te eten en drinken of iets te leren van de Romeinse geschiedenis in het gebied. Onder toezicht van verschillende medewerkers van Ipse de Bruggen bereiden een aantal cliënten het eten en drinken in het Grand Café. Vanwege corona kan op dit moment op afspraak de lunch worden opgehaald door bewoners en werknemers van Landgoed De Hooge Burch. De cliënten van Ipse de Bruggen zijn niet

Figuur 5 Vooraanzicht van het Limesbezoekerscentrum en Grand Café De Haven (AVA, Ipse de Bruggen)

enkel bezig met het maken van eten, er zijn ook mensen die zich bij wijze van dagbesteding bezig houden met kleine souvenirs. Zo is er ook een onderdeel opgetrokken in het Grand Café voor de tentoonstelling en verkoop van voorwerpen als NIGRVM PVLLVM tassen en -boekjes, en door cliënten geknutselde vogelhuisjes. Naast een eetgelegenheid dient het Grand Café deels ook als museum, met een uitgebreide tentoonstelling van de Romeinse archeologie. Verschillende vitrines geven een kijkje in het verleden door middel van enkele vondsten die bijna 50 jaar geleden zijn gedaan door de archeologen. Daarnaast geven miniatuurschepen een driedimensionaal beeld van de aangetroffen schepen, ondersteund door een plattegrond van één van de schepen op de vloer bij binnenkomst. Deze verbeelding van de bodem van het schip is net zo groot als het origineel, waardoor de bezoeker een compleet beeld krijgt van de grootte van een schip van vroeger. De originele omvang van het *castellum* wordt duidelijk gemaakt aan de hand van een uitgebreide poster, waar elk onderdeel van het Romeinse verdedigingswerk wordt benoemd. En er wordt verwezen naar de *castellumtuin*, een onderdeel van de wandelroute over het terrein, waar de fundering van de *principia* te zien is. Met

behulp van een bord met uitleg over dit hoofdgebouw kan de bezoeker een duidelijk beeld vormen van de originele omvang (Ipse de Bruggen – Grand Café de Haven).

Educatief centrum

Op een steenworp afstand van het bezoekerscentrum op Landgoed Hooge Burch ligt het Educatief centrum. Op deze locatie hebben cliënten de mogelijkheid om deel te nemen aan een cursus op hun eigen niveau. Het niveau verschilt van basisschool groep drie tot praktijkonderwijs. Deze cursussen zijn bedoeld om verdere ontwikkeling van cliënten te stimuleren en zelfstandigheid te bevorderen. De lessen worden gegeven in kleine groepen en worden afgestemd op het niveau van de groep. Elk halfjaar kan de cliënt zich inschrijven voor schoolse vaardigheden, voor een jaar, of voor een korte cursus van 7 lessen. Wanneer een cliënt interesse toont in een bepaald onderwerp kan diegene zich dus met ondersteuning verdiepen in de stof, zoals bijvoorbeeld bij de cursus MARCUS CRESTO. Deze cursus neemt de cliënt elke week één dag mee naar het leven van een Romeinse soldaat die in Zwammerdam betrokken is bij verschillende onderdelen van zijn dagelijkse leven. Elke les staat in het teken van een andere ervaring van Marcus Cresto, de Romeinse soldaat (Ipse de Bruggen – Educatief Centrum).

Het spreekt voor zich dat op de locatie van een Romeins *castellum* het educatieve centrum iets met het onderwerp Romeinen zou kunnen doen. De cursus moest, zoals eerdere ervaring heeft geleerd, zo concreet mogelijk en dicht bij de cliënt blijven. De connectie met het huidige leven was van groot belang, omdat het erg lastig is om het begrip ‘2000 jaar geleden’ uit te leggen. De inhoud van deze cursus is na veel onderzoek en in samenwerking met verschillende archeologische partijen, waaronder Tom Hazenberg en het Archeon, ontwikkeld om de historische accuraatheid te waarborgen. Als afsluiting van de cursus krijgt de cliënt een bundel mee vanuit het Educatief centrum, met daarin cursusmateriaal waar aan gewerkt is en een certificaat met wat er behandeld is. Op dit certificaat wordt een opmerking gemaakt door de begeleider van de cursus, om de ervaring zo persoonlijk mogelijk te maken voor de cliënt (gesprek met Afra van Riet, contactpersoon Educatief Centrum).

Andere dagbestedingslocaties

Atelier Verfstreken

In Alphen aan den Rijn ligt de dagbestedingslocatie verfstreken, waar cliënten zich artistiek kunnen uitten. De mensen worden met professionele begeleiding gestimuleerd om op verschillende manieren kunst te maken, die vervolgens verhuurd en/of verkocht wordt vanuit het atelier. De werken variëren van vrije penseelstreken tot Romeins-gerelateerde schilderijen. Op dit moment zijn er plannen in ontwikkeling om deze locatie op te nemen in de route van de fietstocht Limes Classic (Ipse de Bruggen – Atelier Verfstreken).

Dakgebouw

Een algemener onderdeel van de dagbesteding op De Hooge Burch is het Dakgebouw, waar meerdere werkzaamheden plaatsvinden. Zo is er bijvoorbeeld de houtwerkgroep aanwezig, waar schaalmodellen van de Zwammerdamschepen en vogelhuisjes worden gemaakt. Ook de mozaïek-groep is hier hard aan het werk, met werkzaamheden voor onder andere een medaille voor de Limes Classic (Ipse de Bruggen – Houtbewerking).

Het knooppunt

Een ander onderdeel van de dagbesteding op De Hooge Burch is dagactiviteitencentrum Het Knooppunt. Op deze locatie worden bijzondere cadeautjes en houten speelgoed gemaakt, gemaakt door de cliënten (Ipse de Bruggen – Het Knooppunt).

Figuur 6 Producten van de dagbesteding die verkocht worden in het bezoekerscentrum (Werink, B.)

Vergelijkbare situatie

De werkwijze van Ipse de Bruggen in Zwammerdam is innovatief in de benutting van erfgoed in de zorgsector als het gaat om het betrekken van mensen met een verstandelijke beperking bij dat erfgoed. Niet alleen in Nederland, maar ook internationaal gezien is NIGRVM PVLLVM vrijwel uniek. Er is één andere locatie van Ipse de Bruggen die opvalt in de omgang met erfgoed: het Hofje van Pauw in Delft. Als één van de vier overgebleven hofjes van Delft wordt het Hofje van Pauw sinds 2007 gehuurd door Ipse de Bruggen. Volwassenen met een verstandelijke beperking worden hier begeleid in het wonen. Het hofje bestaat uit acht huisjes, en de tuin van het historische gebouw werd voor het 300-jarige bestaan gerenoveerd in 2007. Hoewel er dus wel een link is tussen de bewoners en de erfgoedwaarden, is het in Delft nauwelijks zo uitgebreid als in Zwammerdam (De Bruin, 2009; Ipse de Bruggen – Hofje van Pauw).

Een andere vorm van benutting van erfgoed is deelname van het publiek aan een opgraving, en dit wordt al regelmatig binnen en buiten Nederland gedaan. In Nederland zijn in de afgelopen jaren enkele projecten geweest waar het publiek mee mag doen aan een opgraving. Zo was er in 2014 in Nijmegen een oproep naar de omringende inwoners om deel te nemen aan de archeologische opgraving van een Romeins tempelcomplex onder het motto “Nijmegen Graaft!” (Steinebauch, 2014). Een ander voorbeeld is de vervolgoopgraving van een trechterbekergrafveld in Dalfsen, waarbij vrijwilligers van jong en oud gevraagd werden om te helpen om de “Schat van Dalfsen” op te graven (Schatgravers van Dalfsen, 2017).

In het buitenland, en dan met name het Verenigd Koninkrijk, is er steeds meer sprake van erfgoedactiviteiten om mensen met mentale gezondheidsproblemen te ondersteunen. De keuze voor erfgoedwaarden om het welzijn te verbeteren is niet nieuw, maar de link met mentale gezondheid (*mental well-being*) is nog in een vroeg stadium. In de Britse *Public Archaeology* is een stroming onder de naam *Cultural Heritage Therapy*. Deze stroming houdt zich bezig met activiteiten rondom archeologische sites, met name in de buitenlucht. Het doel van deze activiteiten is om de deelnemers meer tot hun oorspronkelijke ‘roots’ te laten komen, met als gevolg een beter gevoel over zichzelf (Darvill et. al., 2019). Een voorbeeld van zo’n project is het Human Henge Project, waar archeologie en welzijn samenkomen op een (nu even digitale) historische plek als Stonehenge (Thorpe, 2019). Onder begeleiding van een mentale gezondheidsmedewerker en een archeoloog neemt men deel aan verschillende lessen over Stonehenge en lokaal erfgoed. Het doel van de sessies is om van een ik-gevoel naar een wij-gevoel te gaan met de groep, waardoor de deelnemers steeds meer zichzelf kunnen zijn. Dit groepsgevoel zou er namelijk voor zorgen dat mensen meer zichzelf konden zijn en dus mentaal sterker zouden staan (Walking with intent: Culture therapy in ancient landscapes, Drysdale, 2019).

Een ander project vanuit het University College London hield zich bezig met erfgoed om de algemene welzijn van ziekenhuispatiënten te verbeteren. Onder leiding van Dr. Helen Chatterjee werd tussen 2008 en 2011 het *Heritage in Hospital* project uitgevoerd. Ruim 300 patiënten uit verschillende ziekenhuizen in het Verenigd Koninkrijk namen deel aan een onderzoek om de therapeutische effecten van interactie met museumstukken (*museum engagement*) in kaart te brengen (University College London, 2014). De groep kreeg eerst een “*quality of life-check*”, waar men aan kon geven hoe het zat met het welzijn. Vervolgens kregen ze een doos met natuursteen en archeologische artefacten en kunstwerken voor. Deze voorwerpen waren voorzien van een korte uitleg. Men werd gevraagd een voorwerp uit te kiezen en een aantal vragen erover te beantwoorden zoals de reden dat de deelnemer dit specifieke voorwerp koos. Na een sessie van 20 tot 50 minuten werd de “*quality of life-check*” opnieuw ingevuld). Er werd gekeken naar de invloed op het welzijn van de patiënt voor en na de interactie, en er was een duidelijke verbetering in de positieve emoties en het algehele welzijn van de

deelnemers. Het positieve effect kan volgens Chaterjee aan twee onderwerpen worden toegewezen: een persoonlijk herinnerend aspect en een algemeen leerzaam aspect. Een erg opvallend voorbeeld was een jonge vrouw met een hersentumor, wiens geheugen niet meer optimaal functioneerde. Tijdens het vasthouden van bepaalde voorwerpen kwamen er steeds meer herinneringen bij haar terug over haar studententijd waar ze vaker met dergelijke voorwerpen bezig was (Chaterjee, 2015).

Ook in Nederland is er steeds meer aandacht voor de toepassing van archeologie voor het welzijn van mensen. In 2016 heeft Lilla Vonk in het kader van haar scriptie gekeken naar de effecten van archeologie en erfgoed in de gezondheidszorg, specifiek richting de invloed op dementie. Ze concludeert dat er veel mogelijkheden liggen voor erfgoedwaarden in de behandeling van dementie (Vonc, 2016). Vonk geeft ook aan dat archeologie steeds vaker gezien kan en moet worden als een openbaar bezit van het publiek. Archeologie is niet meer enkel een wetenschappelijk iets, maar maakt steeds meer deel uit van het dagelijkse leven. Hoewel dit niet betekent dat het publiek bij elk onderdeel van de archeologische werkzaamheden betrokken moet worden, is er wel degelijk een verandering in de balans tussen de twee (Vonc, 2016). Dit idee is iets wat steeds vaker terugkomt, zowel in Nederland als in het buitenland. Zoals Marloes van der Sommen in 2016 aangeeft: "Langzaam maar zeker beginnen we wat dieper in het potentieel van archeologie als gereedschap bij sociaal maatschappelijke vraagstukken te komen." En de mentale gezondheidszorg is niet de enige sector die hiervan kan profiteren, ook de zorg van mensen met een beperking zoals bijvoorbeeld bij Ipse de Bruggen kan hier zijn voordeel mee doen.

Vroeger, nu en later.

In mei 2014 is Hazenberg Archeologie in opdracht voor zorginstelling Ipse de Bruggen Zwammerdam bezig geweest met een beslisdocument voor het project *Businessplan Romeinse Limes – Ipse de Bruggen 2013-2014*. Met dit haalbaarheidsonderzoek werd er gekeken naar de mogelijkheden om enkele onderdelen van Landgoed De Hooge Burch aan te passen aan de moderne eisen van de zorg. Tegelijkertijd is er vanwege de hoge archeologische waarde van de locatie een mogelijkheid gezien om het landgoed mee te nemen in de Erfgoedlijn *Limes* Zuid-Holland. De Erfgoedlijn *Limes* is één van de zeven Erfgoedlijnen (zie figuur 3) in Zuid-Holland, waarmee de provincie de geschiedenis van het landschap beter zichtbaar en beleefbaar wil maken.

Figuur 7 Overzichtskartaal van Erfgoedlijnen in Zuid-Holland met de limes in het groen. (kaart: Provincie Zuid-Holland)

Businesscase Hazenberg, 2014.

Al vrij snel tijdens de ontwikkeling van het haalbaarheidsonderzoek bleek dat de algehele opdracht dat stadium voorbij was gegaan, en was overgegaan in de voorbereidingsfase van uitvoering. Met een veranderende visie van Ipse de Bruggen tijdens het opstellen van de businesscase kwam de vraag naar meer interactie tussen cliënt en de buitenwereld. Er moest meer aandacht komen voor de wisselwerking met bezoekers, en de overgang van de zorglocatie naar het omliggende dorp Zwammerdam zou opener moeten (Hazenberg, 2014).

Het concrete doel van het project was om *“de unieke locatie van zorginstelling Ipse de Bruggen te Zwammerdam voor inwoners en toeristen beleefbaar te maken en te ontwikkelen tot een volwaardig bezoekerscentrum langs de Romeinse limes, zonder dat hierbij wordt voorbijgegaan aan de kerntaak van de instelling.”* (Hazenberg 2014, p.17). Door middel van een aantal deelopdrachten werd de visie voor ontwikkeling duidelijk voor alle betrokken partijen. Bij elk van deze opdrachten golden harde voorwaarden, met het oog op de belangen van de bewoners van Ipse de Bruggen. Alle onderdelen moesten zowel worden opgenomen in als aansluiten op de geactualiseerde structuurvisie en het zorgplan van Ipse de Bruggen (Hazenberg, 2014).

De eerste deelopdracht van het onderzoek van Hazenberg was om de verbeelding van het *castellum Nigrum Pullum* te verbeteren. Na de opgravingen in het begin van de jaren '70 van de twintigste eeuw is er aandacht besteed aan deze verbeelding in de vorm van betonnen contouren van het hoofdgebouw van het *castellum*, maar dit sprak niet echt tot de verbeelding. Daarom was het doel van deze opdracht *“om te kijken op welke manieren de principia en het zuidelijke poortgebouw sterker benadrukt konden worden in het landschap, om zo de zichtbaarheid en beleving van deze monumenten zowel voor bewoners als bezoekers te vergroten.”* (Hazenberg 2014, p.17). Om de beleving ook voor bewoners te verbeteren werd er gekeken naar mogelijkheden om op dat deel van het Landgoed grotere bijeenkomsten voor bewoners te faciliteren.

De tweede deelopdracht betrof onderzoek naar hoever de functie van een Romeins bezoekerscentrum bij zou kunnen dragen aan het besluit om het Dorpshuis te renoveren naar een dergelijk Limesbezoekerscentrum. Met name de hoeveelheid verwachte bezoekers voor *limes*-toerisme kwam hier aan bod, en hoe het Grand Café hier het beste op aan kon sluiten. De aansluiting op het *limes*-toerisme zou zich uiten in nieuwe ideeën zoals bijvoorbeeld de verkoop van *limes*-gerelateerde producten in het gebouw.

De derde deelopdracht betrof een concreet haalbaarheidsonderzoek naar de draagkracht voor het idee om één of meer van de Zwammerdamschepen te laten restaureren en opnemen in de tentoonstelling. Deze zou dan deel uit kunnen maken van de *limes*-ervaring op het park. Uit een eerdere studie (Hazenberg en Zandbergen, 2013) kwam naar voren dat er genoeg animo was bij de verschillende stakeholders voor een uitgebreide verbeelding van de schepen. Overigens werd er wel een notie geplaatst bij het feit dat een permanente verbeelding van de schepen mogelijk elders zou plaatsvinden. Tegenwoordig worden de schepen in het Archeon gerestaureerd. Om deze reden moest er ook gekeken worden naar andere mogelijkheden om de vindplaats van de schepen binnen het terrein van De Hooze Burch te verbeelden.

De vierde deelopdracht betrof een serie concrete maatregelen om de toenmalige tentoonstelling van de Romeinse vondsten te verbeteren. Aanvankelijk werden de vondsten van *castellum Nigrum Pullum* op de eerste verdieping van het Raadhuis gepresenteerd, waar ze niet de belangstelling trokken die ze verdienden. Vooraanstaand was het plan om het eigendom van de aanwezige vondsten over te dragen aan het Provinciaal Depot om vervolgens middels een langdurige bruikleenovereenkomst het materiaal binnen Ipse de Bruggen beschikbaar te hebben. Doel van dit deelonderzoek was om *“deze vondsten te ontsluiten voor een breder publiek, en ze zo te integreren in het landelijke en provinciale limes-programma.”* (Hazenberg 2014, p.19).

De vijfde en laatste deelopdracht betrof een serie concrete maatregelen ten aanzien van verbindingen tussen het terrein van Ipse de Bruggen in Zwammerdam en de gemeente Alphen aan den Rijn. In het verlengde van deze verbinding ligt de Erfgoedlijn Limes, waar Zwammerdam en Alphen aan den Rijn als twee van vele *limes*-knopen fungeren langs de Oude Rijn. Aansluiting op dit netwerk zou als zeer nuttig ervaren kunnen worden. Een nauwe samenwerking tussen Zwammerdam, Alphen aan den Rijn en het Archeon werd hier genoemd als een lucratieve onderneming voor alle betrokken partijen (Hazenberg, 2014).

Toekomstplannen NIGRVM PVLLVM

Met het algemene doel om de Nederlandse en Zuid-Hollandse *Limes* sterker te profileren in het jaar dat de Nedergermaanse *Limes* de erkenning krijgt van UNESCO Werelderfgoed is het document *Beleef de Limes projectformat* opgesteld. Hierin komen de plannen voor project 'Beleef Unesco, ervaar de Hollandse Limes' naar voren. Onderstaande onderdelen maken deel uit van dit project.

Toegang tot de Romeinse Waterbaan

Om de relatie tussen NIGRVM PVLLVM en de (Oude) Rijn te versterken is er het plan om het Limesbezoekerscentrum direct te verbinden met de aanlegsteiger aan de Steekterweg. Daarmee zal er een vaar-wandel arrangement worden opgesteld die bijdraagt aan de integratie met het erfgoedlijn-project "Beleef de Romeinse Rijn en Vliet". Deze steiger zal een nieuwe ingang voor het terrein verzorgen, en kan daarnaast met behulp van een QR-code een extra digitale dimensie toevoegen aan de beleving van NIGRVM PVLLVM. De steiger zal ook het begin zijn van een uitgebreide wandelroute over het terrein van De Hooge Burch.

Plannen voor verbeelding van de originele locatie van de schepen.

Tijdens de opgraving van de schepen in de jaren '70 werd men verrast door het formaat van de Zwammerdamschepen en de moeite die erbij kwam om alles uit de grond te halen. Er is tot op dit moment echter op het terrein van Ipse de Bruggen niks concreets gedaan met de originele locatie van de schepen. Daarom is er het plan vanuit Ipse de Bruggen om in 2021-2022 de zichtbaarheid van de vindplaats van de Zwammerdamschepen te verbeteren. Op dit moment zit het haalbaarheidsonderzoek hiernaar in de voorbereidende fase, met enkele ontwerpen voor een visualisatie van het geheel.

Limesclassic

Vanaf 2020 is er een jaarlijkse fietstocht georganiseerd langs de Hollandse *Limes*, dit jaar valt de tocht op 10 Juli. De route gaat langs delen van de grens van het Romeinse Rijk in Nederland, en eindigt bij organisatiepartner Ipse de Bruggen. Hier wordt de deelnemer uitgenodigd om het *castellum* Nigrum Pullum te ontdekken, waar de wereldberoemde Zwammerdamschepen zijn opgegraven (nigrumpullum.nl).

Figuur 8 Limesclassic promotievlag (Werink, B. 2021)

Castellumtuin

Op De Hooge Burch is er genoeg ruimte voor de cliënten om in de buitenlucht een ommetje te maken, en één van de routes neemt men mee door de *castellumtuin*. Dit stukje groen huisvest de plattegrond van het originele *castellum*, die met vaandels wordt benadrukt. Er staat op dit moment een bordje met een beknopte uitleg, maar het plan is om deze te vervangen door een uitgebreidere versie. Met de uitbreiding van de wandelroute vanaf de steiger is er bij de *castellumtuin* voor gekozen om het bordje ook mee te nemen in de vernieuwing. Een andere toevoeging aan de tuin zal een levensgrote houten Romeinse soldaat zijn, die zal bijdragen aan de verbeelding van het Romeinse verleden van het gebied.

Figuur 9 De castellumtuin met de fundering van de principia in steen (Audiovisuele Afdeling Nigrum Pullum, 2020).

De Limeslus

Op het moment van schrijven wordt er overleg gevoerd over de mogelijkheid om NIGRVM PVLLVM te verbinden met één of meerdere locaties aan de rand van Zwammerdam. Dit kan middels een 'limeslus', die bezoekers kunnen bewandelen. Langs de route liggen locaties waar cliënten verblijven of wonen en waar bijvoorbeeld producten van dagbesteding verkocht kunnen worden. Een plan hiervoor is in ontwikkeling.

Evaluatie van de huidige situatie

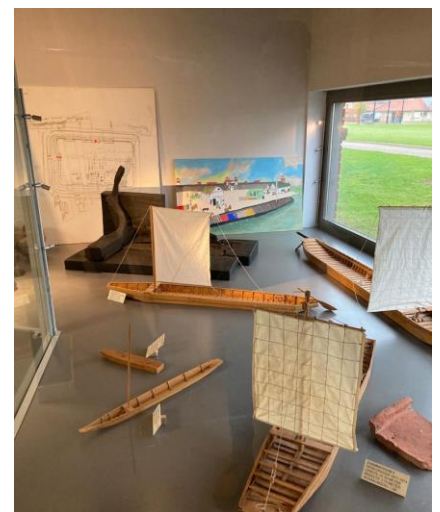
Voor het verbeteren van de verbeelding van het *castellum* Nigrum Pullum waren er veel ideeën, die voortkwamen uit een plan van Parklaan Landschapsarchitecten BV genaamd *Sensus Zwammerdam* (Parklaan Landschapsarchitecten, 2009, in Hazenberg, 2014). De aandacht ging hierbij vooral uit naar het visueel reconstrueren van het *castellum*. Vervolgens is er in het Ruimtelijke Structuurplan van de provincie in 2013 weinig over geschreven, en tegenwoordig is er nog minder waargemaakt (Hazenberg, 2014).

Het concrete resultaat van de eerste opdracht is een combinatie van functies op de originele locatie van de *principia*. Deze plek is het centrale punt voor de bezoeker met informatie over het *castellum* en het leven van haar bewoners. Met ondersteuning van een informatief bord spreekt deze locatie tot de Romeinse verbeelding van de bezoeker. Verder maakt de voorbijganger vanaf dit punt langs de wandelroute een tocht door de *vicus*, de handelsnederzetting naast een *castellum*, waar men meer kan leren over het leven nabij een Romeinse nederzetting. Als extra is de *principia* meer dan eens een plek waar de organisatie van NIGRVM PVLLVM een evenement kan organiseren, zoals bijvoorbeeld een voorstelling in de open lucht direct naast de fundering.

Het oorspronkelijke doel van de tweede opdracht in de Businesscase van Hazenberg(2014) was om te onderzoeken tot in hoeverre het nieuwe Grand Café gecombineerd kon worden met bestaand *limes*-erfgoed op een winstgevende manier. Tijdens het onderzoek van Hazenberg (2014) is echter gebleken dat er onvoldoende data aanwezig was om hier een concrete conclusie aan te koppelen. De opdracht veranderde daarom in een inventarisatie en uitwerking van de vernieuwing van het dorps huis en de dagbestedingslocaties. Er is ook gekeken naar de verschillende mogelijkheden om de aangetroffen archeologische resten of vondsten "actief open te stellen" door het een plek te geven in het Grand Café. Ook is ervoor gekozen om de *limes* definitief op te nemen in het landgoed, waarmee Ipse de Bruggen concreet de deur opent voor het Romeinse verleden.

De derde deelopdracht had als doel de oorspronkelijke Zwammerdamschepen een plek te geven op het landgoed. Met name vanwege de keuze om actief open te stellen heeft de noodzaak van de visualisering van de schepen verminderd, omdat er al een influx van aandacht voor de Romeinse geschiedenis ontstond. Hoewel er dus op dit moment geen plek is voor de verbeelding van de originele Zwammerdamschepen, blijven ze voor altijd gebonden aan de locatie. Wel is er een plan met betrekking tot de originele vindplaats van de schepen in ontwikkeling, om vervolgens die locatie kenbaar te maken langs de wandelroute over het landgoed.

Het doel van de vierde deelopdracht was het verbeteren van het tentoonstellen van de Romeinse vondsten. Tegenwoordig is er al sprake van een tentoonstelling van een groot aantal vondsten en zelfs een onderdeel van één van de schepen is te bewonderen in een vitrine (figuur 6). Naast de tentoonstelling is er ook sprake van de verkoop van

Figuur 10 Vitrine in het bezoekerscentrum met replica's van de Zwammerdamschepen, met een origineel onderdeel in het donkerzwart (Werink, B. 2021)

verschillende Romeins-gerelateerde objecten geproduceerd bij de dagbesteding. Op dit moment is de tentoonstelling onderhevig aan een vernieuwing, met meer ruimte voor verschillende thema's en een onderdeel wisselexpositie. Om de archeologische vondsten van de vorige eeuw in het gerenoveerde dorpshuis tentoon te kunnen stellen heeft Ipse de Bruggen, de oorspronkelijke eigenaar van het erfgoed, eerst het eigendom toegekend aan de provincie Zuid-Holland. Vervolgens is een deel na documentatie middels langdurige bruikleen teruggekeerd in Zwammerdam.

Op dit moment staan er meerdere vitrines gevuld met verschillende archeologische vondsten zoals de Umbo van Zwammerdam (zie figuur 7). De vondsten zijn dus zichtbaar voor iedere geïnteresseerde voorbijganger. Zoals eerder genoemd is er een vernieuwing van de tentoonstelling onderweg, echter gaat het hierbij nauwelijks om een toevoeging van originele vondsten.

Het laatste onderdeel van de Businesscase Romeinse *limes* betrof de deelname van NIGRVM PVLLVM aan het grotere *limes*-netwerk. Met name de gemeente Alphen aan den Rijn en Museumpark Archeon zouden hierbij grote belanghebbenden kunnen zijn. De ontwikkeling van de Rijn tot Romeinse Waterbaan is nog niet zo ver als gepland vanwege de coronasituatie, maar voor het einde van 2021 zou de aanlegsteiger langs de Oude Rijn klaar moeten zijn. Hiermee wordt Zwammerdam en NIGRVM PVLLVM opgenomen in het *limes*-netwerk in Zuid-Holland, en wordt er ook een verbinding gemaakt met Toeristisch Overstap Punten. Deze TOP's verbinden de vaarroutes met de wandel- en fietsroutes in het achterland. Zoals verwacht is ook de samenwerking met Museumpark Archeon goed uitpakend, met name wat betreft de link tussen de twee partijen in de vorm van de Zwammerdamschepen. Door de originele opgravingsplaatsen van het *castellum* en de schepen langs te gaan kan de bezoeker ervaren hoe de ontdekkers in de jaren '70 zich voelden bij het opgraven. Vervolgens kan men in het museumpark de gerestaureerde schepen bewonderen, om zo een totaalbeeld te krijgen van de opgravingen (Hazenbergh, 2014). Als laatste is de dagbesteding op het landgoed ook van belang voor deelname aan het *limes*-netwerk, met name middels de cursus Romeinen in het Educatief Centrum. Veel dagbestedingslocaties bieden Romeins-gerelateerde producten en diensten aan, zoals bijvoorbeeld de productie van banieren voor de omranding van het *castellum*. Het lespakket voor de cursus, een andere vorm van dagbesteding, verbindt de cliënten met de archeologie. Door deze connectie te maken kunnen deelnemers van de cursus op hun beurt bijdragen aan de beleving van bezoekers op het terrein, waardoor NIGRVM PVLLVM een sterkere positie krijgt in het *limes*-netwerk.

Figuur 11 De Umbo, Romeinse schildknop, van Zwammerdam (Audiovisuele Afdeling Nigrum Pullum, 2021)

Toerisme

Om mensen van buiten Landgoed De Hooge Burch te betrekken in de wereld van de cliënten houdt Ipse de Bruggen zich bezig met toerisme. De aanwezige erfgoedwaarden in NIGRVM PVLLVM worden ingezet om de bewoners van het landgoed deel te laten uitmaken van de samenleving.

Het Genootschap

Voor alle ideeën en uitleg binnen NIGRVM PVLLVM is Het Genootschap opgericht. Dit is een organisatievorm om NIGRVM PVLLVM en de *limes* tot leven te laten komen door middel van vrijwilligers en professionals. Net zoals locaties als Museumpark Archeon en Park Matilo is NIGRVM PVLLVM een Limespresentatieunit. Dit betekent dat als je iets met NIGRVM PVLLVM wilt ondernemen je via het Genootschap gehoord wordt. Ze verzorgen rondleidingen op het terrein en bieden inspiratie voor ontwikkelingen binnen NIGRVM PVLLVM. Als connectie met de locatie, Ipse de Bruggen, is Leen van Zwieten de coördinerende rol toevertrouwd.

“Het zijn uiteindelijk de mensen van Het Genootschap die het doen.” -Tom Hazenberg.

Online aanwezigheid

Om het bereik van NIGRVM PVLLVM te vergroten en intensiever deel uit te maken van het aanwezige *limes*-netwerk is de website nigrumpullum.nl door Tom Hazenberg opgezet. Via dit online medium worden geïnteresseerden up-to-date gehouden over de gebeurtenissen rondom NIGRVM PVLLVM. Deze website is net zoals NIGRVM PVLLVM onderdeel van een groter *limes*-netwerk, met andere websites zoals archeon.nl, langsdelimes.nl, romeinselimes.nl en hazenbergarcheologie.nl. Daarnaast is NIGRVM PVLLVM ook aanwezig op Facebook via “Zwschepen” en op Instagram via [@romanships](https://www.instagram.com/romanships) (nigrumpullum.nl).

PReT

Platform Recreatie en Toerisme is een organisatie die zich inzet voor recreatie en toerisme in Alphen aan den Rijn en omgeving. Het is een platform waarmee verschillende ondernemers zich kunnen ontwikkelen en waar verbinding tussen de spelers wordt bevorderd door “lijntjes aan elkaar te verbinden” ([alphenlinkt](http://alphenlinkt.nl)).

Vanwege de ligging van Zwammerdam, nog geen 10km van Alphen, wordt NIGRVM PVLLVM logischerwijs betrokken bij de ontwikkelingen van Alphen aan den Rijn: Wereldstad aan de Limes. Een mooi voorbeeld van het verbinden van onderlinge spelers in het gebied Alphen zijn de ontwikkelingen voor een vaararrangement. Het eerdergenoemde plan voor de ontwikkeling van een aanlegsteiger is opgenomen in dit plan via PReT. Er zal vanuit Alphen aan den Rijn een vaartocht plaatsvinden langs de Alphense forten met als tussenstop NIGRVM PVLLVM. Hier wordt men getrakteerd op een rondleiding over het terrein door leden van Het Genootschap, om vervolgens weer terug te gaan naar Alphen met de boot (Presentatie: “Limes Pitch concept PReT”).

UNESCO

In Januari 2020 hebben Nederlandse en Duitse erfgoedprofessionals samen het UNESCO nominatiedossier van de Nedergermaanse Limes ingediend. Het gebied langs dit onderdeel van de vroegere noordgrens van het Romeinse Rijk is rijk in archeologie, met de best bewaarde vindplaatsen genomineerd in het dossier. Het onafhankelijke adviesorgaan ICOSMOS, *International Council on Monuments and Sites*, heeft middels een veldonderzoek en een inhoudelijke beoordeling vorig jaar een rapport met voorlopige bevindingen opgesteld. Hierop volgde begin dit jaar een overleg tussen de Nederlandse en Duitse partijen. Naar verwachting zal het Werelderfgoedcomité in de maand Juli een besluit nemen over het advies (Interim report ICOMOS, 2021).

Vraaggesprekken ter evaluatie

Op Landgoed De Hooge Burch zijn er verschillende partijen betrokken bij de combinatie van Zorg en Erfgoed. Naast directe zorgmedewerkers zijn er ook werknemers van Ipse de Bruggen die indirect in contact staan met de cliënten en de archeologie. Deze groep mensen heeft een andere positie dan de zorgmedewerkers, en kan daarom ook een ander beeld hebben van de situatie zoals die is bij NIGRVM PVLLVM. Voor deze vraaggesprekken is juist gekeken naar werknemers die indirect in contact staan met NIGRVM PVLLVM. De selectie is gemaakt op basis van overleg met de opdrachtgever, Leen van Zwieten, die zelf erg geïnteresseerd was in de mening van een aantal andere werknemers. Bij het selecteren van de personen voor de vraaggesprekken was het de insteek om mensen vanuit verschillende disciplines voorbij te laten komen. Van zorgmanager tot coördinator groenvoorziening en van docent in het Educatief centrum tot projectcoördinator facilitaire horeca. Met behulp van een vraaggesprek is deze werknemers gevraagd naar hun ervaringen. Voor de vraaggesprekken is onderstaand vijftal vragen opgesteld, die vooral dienen om een dialoog te starten over wat de werknemers zelf vinden van de huidige situatie. Zie Bijlage 1 voor de volledige gesprekken.

1. Wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?

Vraag 1 dient als een algemene introductie van de ondervraagde persoon. Deze vraag volgt op de introductie van de student.

2. Hoe bent u verbonden aan bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM?

Vraag 2 dient als follow-up van vraag 1 om de belangen van deze persoon bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM te achterhalen.

De verbinding met NIGRVM PVLLVM verschilde per persoon. Voor Zorgmanager Frank van Leeuwen was het de link met de zorg en cliënten van De Hooge Burch die gewaarborgd moest worden bij de archeologische ontwikkelingen van het gebied. Zo zijn er verschillende dagbestedingslocaties waar hij verantwoordelijk voor is, waarvan een groot aantal een link hebben met de aangetroffen erfgoedwaarden in Zwammerdam.

Voor Jan Verwoerd van de groenvoorziening is de link met NIGRVM PVLLVM anders: voor hem is het de kantine waar hij even langsgaat voor een lunchpakketje en een praatje met zijn collega's. Hoewel hij wel bezig is met het onderhoud van de speciale *castellumtuin*, is de omgeving voor hem niet meer speciaal na bijna 38 jaar werk.

Voor Afra van Riet, docent in het Educatief Centrum op De Hooge Burch, is de link met het bezoekerscentrum weer anders. Bij haar kwam in het verleden de vraag vanuit NIGRVM PVLLVM om binnen het educatief centrum iets te doen met het onderwerp "Romeinen". Na uitgebreid onderzoek en gesprekken met onder andere Tom Hazenberg en het Archeon is er een 7-delige cursus ontstaan, waar cliënten dingen leren over de Romeinse Tijd. Vervolgens kunnen ze de opgedane kennis bevestigen in het bezoekerscentrum door bijvoorbeeld de tentoonstelling langs te gaan.

Voor Leen van Zwieten is de link met het bezoekerscentrum een persoonlijk iets. Als projectcoördinator van de facilitaire horeca is hij de persoon die vaak te vinden is in het Grand Café.

Samen met Frank van Leeuwen stuurt hij het geheel aan, en na de heropening in 2014 was het zijn taak om het huiselijke van het dorpshuis vast te houden in het vernieuwde Grand Café.

Voor Klazien Kroon is de verbinding met NIGRVM PVLLVM concreet, zij is één van de begeleiders in het Grand Café. Het verzorgen van een bakje koffie en wat te eten is haar taak. Via Leen van Zwieten is zij in aanraking gekomen met de Romeinse archeologie.

3. Hebben de bewoners van de Hooge Burch volgens u baat bij NIGRVM PVLLVM? Die invloed kan zowel direct als indirect worden geobserveerd, hoe ziet u beiden?

Vraag 3 dient om het beeld van de ondervraagde persoon mbt het nut van NIGRVM PVLLVM voor de cliënten te achterhalen. Deze vraag is opgesplitst, om een zo duidelijk mogelijk antwoord te krijgen, in directe en indirecte invloed. Met directe invloed wordt hier een actie met concrete impact op het leven van een cliënt bedoeld, zoals bijvoorbeeld de verschillende dagbestedingsactiviteiten of de vernieuwing van het Grand Café waardoor cliënten een nieuwe plek hebben gekregen om samen te komen (als er geen coronamaatregelen zijn). Met indirecte invloed wordt hier een actie bedoeld die niet meteen invloed heeft op het leven van de cliënten, maar via een omweg. Een voorbeeld is de vernieuwde tentoonstelling in het bezoekerscentrum, waardoor er meer buitenstaanders naar NIGRVM PVLLVM komen. Dit is positief voor deelname van de cliënten aan de samenleving.

Bij bijna elk van de gesprekken valt op dat deze vraag lastig is. Over de directe invloed is iedereen het wel eens: hoewel sommige cliënten de erfgoedwaarden simpelweg niet kunnen ervaren vanwege hun mentale beperking zullen er wel degelijk bewoners zijn van De Hooge Burch die de historie van de locatie interessant vinden.

Over de indirecte impact blijken verschillende ideeën te zijn. Volgens Frank van Leeuwen heeft iedereen er wel degelijk baat bij, zo ook Ipse de Bruggen als geheel. Met name de overgang van een intramurale- naar een extramurale zorginstelling wordt bevorderd door het gebruik van erfgoed zoals bij NIGRVM PVLLVM. Het deelnemen aan de samenleving voor zowel cliënt als zorginstelling is van steeds groter belang en kan dus als positief worden ervaren, zolang het maar gefaseerd gebeurt.

Jan Verwoerd kijkt er iets anders tegenaan. Het overgrote deel van de cliënten zal volgens hem weinig tot niks meekrijgen van alles, en van degenen die het wel meekrijgen is het nog de vraag of het ze iets interesseert. Hij geeft hierbij ook aan dat er naar zijn idee vanuit Ipse de Bruggen *“niet actief richting cliënten iets verteld wordt over de historie van dit terrein.”* Hij vervolgt dat de invloed van de archeologie lastig meetbaar is, dus dat het ook lastig is om in te schatten wat de cliënt er feitelijk aan heeft.

Afra van Riet blijft enthousiast voor de cliënten, volgens haar is het zowel direct als indirect positief voor de cliënten. Hoewel het idee van 2000 jaar geleden, de Romeinse Tijd, waarschijnlijk aan de cliënten voorbijgaat komt het besef van ‘vroeger’ wel binnen bij de bewoners van De Hooge Burch. Daarnaast zorgen evenementen zoals bijvoorbeeld een *limes*-dag voor interactie met mensen uit de buitenwereld, wat voor iedereen goed is.

Voor Leen van Zwieten is het ook duidelijk, de cliënten hebben wel degelijk baat bij NIGRVM PVLLVM. Aan de ene kant door de verschillende dagbestedingslocaties waar wordt gewerkt aan “Romeinse spulletjes”, maar ook de komst van mensen van buitenaf heeft een positieve invloed. Toen hij aangenomen werd was het zijn opdracht om gefaseerd “buiten naar binnen te halen”. De nadruk viel,

net zoals bij Frank van Leeuwen, op het feit dat de cliënt hoe dan ook op nr. 1 staat, maar dat het goed kan uitpakken als er gasten over de vloer zijn bij NIGRVM PVLLVM.

Klazien is ietwat sceptisch over het nut voor de cliënten, omdat zij nog niet heeft gezien dat ze er individueel iets mee doen. Wanneer de ouders ook aanwezig zijn pikken de cliënten wel iets op van de erfgoedwaarden, of met ondersteuning van haarzelf. Indirect merkt ze wel op dat er meer aandacht komt voor de cliënten, en dat is wel positief te noemen.

4. Wat gaat volgens u goed bij het bezoekerscentrum?

Vraag 4 dient om het beeld van de ondervraagde persoon met betrekking tot eventuele positieve onderdelen van NIGRVM PVLLVM te achterhalen.

Op de vraag wat de mensen goed vinden gaan aan het bezoekerscentrum komt de tentoonstelling vaak naar voren. Zo geeft Afra van Riet aan dat de visualisatie van de Zwammerdamschepen in miniatuurvorm heel handig is voor de cliënten, maar ook voor bezoekers van buitenaf. En de samenkomst van de twee groepen is volgens haar erg positief. Ook Jan Verwoerd laat weten dat hij de tentoonstelling erg mooi en duidelijk vindt, hoewel hij zijn vraagtekens zet bij de hoeveelheid mensen die er ook echt naar kijken. Frank van Leeuwen ziet het dan weer net van de andere kant, dat de vondsten die ooit aangetroffen zijn op het landgoed met de renovatie van het dorpshuis eindelijk een mooie plek hebben gekregen. En naar zijn idee komen er juist cliënten op af om te kijken wat het nou is. Klazien Kroon ziet de facilitaire balie als middelpunt. Naar haar beleving komen de meeste mensen toch langs voor iets kleins als een kopje koffie of iets te eten, en de archeologie wordt naar haar idee als een bijzaak gezien. Iets algemener is het antwoord van Leen van Zwieten, die het geweldig vindt dat het thuisgevoel van het dorpshuis is gebleven na de vernieuwing. *“ondanks dat we een nieuwe jas hebben gekregen hebben we nog steeds het dorpshuis gevoel.”*

5. Wat zou u anders willen zien?

Vraag 5 dient om eventuele veranderingen vanuit het oogpunt van de ondervraagde persoon te achterhalen.

Wat betreft toevoegingen aan het geheel van NIGRVM PVLLVM zijn de ideeën verdeeld. Frank van Leeuwen geeft aan dat hij ondanks oorspronkelijke twijfels erg tevreden is over het geheel, en dat er naar zijn idee niet per se iets hoeft te veranderen. Afra van Riet sluit aan bij de tevredenheid over de “museumwaardige” tentoonstelling, die zeker aanwezig moet blijven. Wel ziet zij de mogelijkheid voor een toevoeging met een persoonlijke link, cliënten die zelf deel uitmaken van de tentoonstelling door middel van foto's. Jan Verwoerd ziet wel ruimte voor verbetering, en dan met name bij de tentoonstelling. Hij stelt voor om iets meer in thema's te denken, met afwisseling hou je het geheel interessant. Volgens hem zouden maquettes hierbij een grote rol kunnen spelen, de 3D-modellen zijn ideaal om een brede groep geïnteresseerden te bereiken. Leen van Zwieten bekijkt het geheel vanuit een ander standpunt, namelijk dat de cliënten niet alleen doordeweeks bezig zijn in het Grand Café, maar dat ze ook in de weekenden aanwezig zijn. Aan het einde van de week is volgens hem een ontmoetingsplaats als deze juist van belang, en daarom zijn de cliënten als ondersteuning voor de keukens van groot belang. Klazien Kroon weet al een tijdje wat er anders kan, namelijk de verwijzing

vanaf de weg naar het bezoekerscentrum. Zij noemt de afstand, met woningen e.d., tussen de weg en het dorpshuis als voornaamste reden dat mensen van buitenaf minder snel langskomen. Wel merkt ze op dat er op dit moment plannen zijn voor een nieuwe ingang van het terrein, maar *“dat had wel eerder of sneller gekund”*.

Conclusie van de vraaggesprekken

Over het algemeen bestaat er dus een consensus tussen de werknemers dat NIGRVM PVLLVM op een positieve manier bijdraagt aan zowel de cliënten als de erfgoedwaarden op De Hooge Burch. De vraag blijft wel hoe groot die positieve impact is, met name omdat het erg lastig is om dit te meten. Natuurlijk is er ruimte voor verbetering, en komen er van de ondervraagden interessante ideeën naar voren, waaraan soms al gewerkt wordt. Zo komt een soortgelijk idee van Jan Verwoerd om met thema's de tentoonstelling aan te passen terug in plannen van Tom Hazenberg, die in de laatste fase van uitvoering zitten. Ook het idee van Afra van Riet, over een persoonlijke toevoeging van de cliënten aan de tentoonstelling, is terug te vinden in plannen voor de wisselexpositie.

Advies

Communicatie binnen Ipse de Bruggen

Binnen Ipse de Bruggen zijn er al een aantal initiatieven om verschillende locaties met elkaar te verbinden door middel van erfgoed. De Limesclassic is hier een mooi voorbeeld van. De fietsroute neemt mensen namelijk mee langs verschillende locaties van Ipse de Bruggen zoals bijvoorbeeld Atelier Verfstreken in de binnenstad van Alphen aan den Rijn. Soortgelijke acties bevorderen de onderlinge communicatie, en maken het daardoor makkelijker om samen te werken. Het helpt ook als er iemand aanwezig is binnen Ipse de Bruggen zoals Leen van Zwieten, via wie deze initiatieven uitsluitend lopen. Een persoon met een vriendelijke uitstraling die bekend is bij de verschillende afdelingen binnen Ipse de Bruggen maakt het makkelijk om de verbinding te leggen tussen de locaties. In de loop van dit onderzoek leek het alsof er binnen Ipse de Bruggen te weinig werd gedaan om onderling contact op te bouwen, en vooral uit persoonlijke ervaring is gebleken dat het helaas ook niet zo simpel is als het lijkt. De grote hoeveelheid aan individuele locaties maakt het haast onmogelijk voor iemand die voornamelijk bezig is als projectcoördinator van een aantal horecagelegenheden om ook nog eens de verbindende factor te zijn tussen iedereen.

Daarom is het advies om een nieuwe/aangepaste functie te maken voor deze onderlinge communicatie. De persoon voor deze functie zou zich zowel intern als extern bezighouden met de communicatie om NIGRVM PVLLVM nog verder op te nemen in het *limes*-netwerk. Deze persoon zou de bestaande connecties moeten onderhouden, en het aanspreekpunt zijn voor nieuwe aanvragen van buitenaf. Nieuwe samenwerkingen zouden zoals het nu plaatsvindt per project behandeld moeten worden via een maatstaaf. Er is op dit moment geen concrete lijst aan voorwaarden, enkel drie onderwerpen waarnaar gekeken wordt: Wat betekent de samenwerking voor Ipse de Bruggen?; Werkt de samenwerking voor de cliënten?; Hoe vertaalt de samenwerking zich tot het *limes*-netwerk?. De persoon zal aan de hand van de huidige drie onderwerpen elke keer kijken of de samenwerking zal plaatsvinden. Dit proces is nog in ontwikkeling.

Voor deze invulling zou het nuttig zijn als de persoon aandacht heeft voor erfgoed, maar ook kan denken vanuit het standpunt van de zorg. Het blijft namelijk cruciaal dat de cliënten op nummer één staan als er nieuwe plannen worden gevormd rondom de archeologische waarden.

Vergelijkbare situatie

Vanwege de jeugdigheid van erfgoed in de gehandicaptenzorg zoals geobserveerd binnen NIGRVM PVLLVM, is het enige concrete advies dat er meer onderzoek gedaan moet worden naar deze unieke combinatie. Resultaten uit andere specialistische richtingen zoals erfgoed in ziekenhuizen om mensen met mentale gezondheidsproblemen te ondersteunen biedt wel een veelbelovende toekomst voor dergelijke initiatieven toegepast in de zorg van mensen met een verstandelijke beperking. Nader onderzoek zou zich dan specifiek kunnen richten op de werking van erfgoedwaarden op het welzijn van mensen met een beperking zoals dit bijvoorbeeld al plaatsvindt in de behandeling van dementie.

Toerisme

Naast de vele vorderingen in de onderlinge communicatie binnen Ipse de Bruggen is er op het gebied van toerisme ook een stroming aan plannen, zoals bijvoorbeeld de aanlegsteiger. Daarnaast wordt er verwacht dat de Nedergermaanse Limes dit jaar genomineerd wordt als UNESCO Werelderfgoed, waardoor NIGRVM PVLLVM meer in het oog van het publiek komt te staan. Online blijft NIGRVM PVLLVM ook zeer actief in het bereiken van buitenstaanders, via het online *limes*-netwerk en het sociale netwerk. Wat dat betreft is NIGRVM PVLLVM met al deze ondernemingen erg actief in het bereiken van toeristen, om zo verder te groeien als onderdeel van de Nedergermaanse Limes. Daarom is het advies rondom toerisme dat het huidige beleid doorgezet moet worden.

Ook zou er gekeken kunnen worden naar het toepassen van erfgoedwaarden om mensen met een verstandelijke beperking bijvoorbeeld iets bij te brengen via het Educatief Centrum

Cliënten

Zoals in de verschillende vraaggesprekken duidelijk aan bod is gekomen staan de cliënten hoe dan ook op nummer één. Het is hun omgeving en zij moeten zich los van alles veilig voelen in hun eigen dorpje. De drang vanuit Ipse de Bruggen om steeds meer een extramurale instelling te worden, en daarmee de cliënten gaandeweg meer deel uit te laten maken van de samenleving, gebeurt op een gecontroleerde manier. Men is zich binnen NIGRVM PVLLVM uitermate bewust van de gevoeligheid van de cliënten, en dit is ook terug te zien in het beleid. Zoals Leen van Zwieten aangaf: *“ Het maakt dat bijna ieder besluit dat je maakt, past binnen de regels die we gesteld hebben met elkaar.”* Met “de regels” wordt hier bedoeld op de afspraken die gemaakt zijn om de veiligheid van de cliënten te garanderen. Daarom is het advies rondom de cliënten dat het huidige beleid doorgezet moet worden.

Compleet advies

De boodschap aan Ipse de Bruggen is duidelijk: blijf vooral bezig zoals het nu gaat. Onder begeleiding van Leen van Zwieten wordt er al veel ondernomen om NIGRVM PVLLVM en het landgoed mee te nemen in de verschillende kringen rondom de *Limes*, met de positieve gevolgen van dien. Er valt echter wel op te merken dat de huidige werkzaamheden van Leen van Zwieten met betrekking tot de Romeinse Archeologie een op zichzelf staande functie verdient. Hiermee zou de onderlinge communicatie zowel binnen als buiten Ipse de Bruggen verbeteren. Bovendien zou het tegelijkertijd meer aandacht creëren voor de cliënten en hun belangen. Tevens zou dit bevorderend zijn voor verder onderzoek naar de unieke combinatie van zorg en erfgoed zoals deze is waargenomen in Zwammerdam. Het zou goed zijn om expliciet onderzoek uit te voeren naar de effecten van de combinatie van erfgoed en de gehandicaptenzorg, zodat de manier waarop dit nu plaatsvindt bij Ipse de Bruggen een inhoudelijke onderbouwing krijgt en waar nodig nog verbeterd kan worden.

Bronnen

Literatuur

Darvill, T., Barras, K., Drysdale, L., Heaslip, V., Staelens, Y. (2019) *Historical Landscapes and Mental Well-being*. Summertown: Archaeopress Publishing, pp. 15-17, 54-62.

De Bruin, J. (2009). Secretariële ondersteuning gevraagd. *Cultuurhistorisch magazine voor Delft*, 11(2), p.3.

Hazenbergh, T. (2014) *Businesscase Romeinse limes – Ipse de Bruggen 2013-2014. Visualiseren en ontwikkelen castellum Nigrum Pullum (fase 1) op het terrein van Ipse de Bruggen te Zwammerdam (gem. Alphen a/d Rijn)* Publicatie 2014-05. Leiden: Hazenbergh Archeologie, pp.7-32.

IAA Architecten (2013) *Ipse de Bruggen Landgoed de Hooge Burch*. Amsterdam, p.18,36.

Kleijntjens, L. (2016) *Publieksparticipatie: de toekomst van de Nederlandse museumsector*. Utrecht, p.6.

Lensing, K. (2021) *Niet langer verborgen*, Doetinchem, p.18. (Ongepubliceerde bachelorscriptie Archeologie van Saxion, verkregen via HBO-Kennisbank op 16-04-2021: <https://www.hbo-kennisbank.nl/index>.

Parklaan Landschapsarchitecten (2009) *Sensus Zwammerdam. Definitief ontwerp Nigrum pullum*, Den Bosch.

Vonk, L. (2016) Archaeology's Potential for Active Engagement in Dementia Care. *International Journal of Student Research in Archaeology (IJSRA)*, 1(1) pp. 3-14.

Websites

Algemeen Nederlands Woordenboek (onbekend) Betekenis en Definitie *inclusiviteit*. Geraadpleegd op: 07-06-2021 via <https://www.ensie.nl/anw/inclusiviteit>

Chatterjee, H., Vreeland, S., & Noble, G. (2015) *Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects*. *Museum and Society*, 7(3) pp. 164-177. Geraadpleegd via <https://journals.le.ac.uk/ojs1/index.php/mas/article/view/145/159>

Ipse de Bruggen (onbekend) *Begeleid wonen in Delft - Hofje van Pauw*. Geraadpleegd op 04-06-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/zorglocatie/74/hofje-van-pauw>.

Ipse de Bruggen (onbekend) *Dagbesteding in Alphen a/d Rijn – Verfstreken*. Geraadpleegd op 23-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/zorglocatie/47/atelier-verfstreken>.

Ipse de Bruggen (onbekend) *Educatief centrum in Zwammerdam - Educatief centrum*. Geraadpleegd op 15-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/zorglocatie/227/educatief-centrum>.

Ipse de Bruggen (onbekend) Het Knooppunt. Geraadpleegd op 23-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/dagbestedingslocatie/14/het-knooppunt>.

Ipse de Bruggen (onbekend) *Manifest in beeld*. Geraadpleegd op 15-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/manifest>.

Ipse de Bruggen (onbekend) *Ontstaan van Ipse de Bruggen*. Geraadpleegd op 13-04-2021 via https://www.werkenbijipsedebruggen.nl/index.php/cms_categorie/145201/content/categorie/id/145201/CurrentLanguage/1.

Ipsede Bruggen (onbekend) *Werken in Zwammerdam - de Houtbewerkingsgroep*. Geraadpleegd op 23-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/zorglocatie/175/dac-houtbewerking>.

Ipsede Bruggen (onbekend) *Werken in Zwammerdam - Grand café De Haven en Eigenbereid*. Geraadpleegd op 16-04-2021 via <https://www.ipsedebruggen.nl/zorglocatie/396/grand-caf-de-haven>.

Platform Recreatie en Toerisme (PReT) Geraadpleegd op: 13-06-2021 via <https://www.alphenlinkt.nl/recreatie-en-toerisme-pret.html>

Polak, M. et.al (2021) *Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes Nomination File for Inscription on the UNESCO World Heritage List Part I – Nomination file*, pp. 8-15. Geraadpleegd via: <https://www.romeinen.nl/uploads/media/5e185e94562d1/lgl-1-nomination-file-06012020.pdf?token=/uploads/media/5e185e94562d1/lgl-1-nomination-file-06012020.pdf>

Schatgravers van Dalfsen (2017) *Nieuw archeologisch onderzoek Dalfsen en publiek graaft mee*. Geraadpleegd op 17-06-2021 via <http://www.schatvandalfsen.nl/news/item/nieuw-archeologisch-onderzoek-dalfsen-en-publiek-graaft-mee>

Steinebauch, C. (2014) *Nijmegenaren kunnen zelf graven naar verleden*. Geraadpleegd op 17-06-2021 via <https://erfgoedstem.nl/nijmegen-graaft/> Nijmegen: Gemeente Nijmegen

The American Heritage Dictionary (onbekend) Definitie *mental well-being* en *well-being*. Geraadpleegd op: 07-06-2021 via <https://www.ahdictionary.com/>

Thorpe, V. (2019) *Heritage healing: why historic houses improve wellbeing*. Geraadpleegd op 18-06-2021 via <https://humanhenge.org/>

University College London (2014) *Healing Heritage: The impact of museums on health and wellbeing*. Geraadpleegd op 17-06-2021 via <https://www.ucl.ac.uk/impact/case-studies/2014/dec/healing-heritage-impact-museums-health-and-wellbeing>

Van der Sommen, M. (2016) *Archeologie en kwaliteit van leven: tijd als vluchtig gegeven*. Geraadpleegd op 18-06-2021 via <https://erfgoedstem.nl/archeologie-en-kwaliteit-leven-tijd-als-vluchtig-gegeven/?cn-reloaded=1>

Wettenbank Overheid (onbekend) *Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien)*, Valletta. Geraadpleegd op 03-06-2021 via <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002031/2007-12-12>

Contactgegevens

Bart Werink

Studentenmail: 447104@student.saxion.nl

Persoonlijke mail: bartwerink@gmail.com

Telefoonnr: 0637351511

LinkedIn: [linkedin.com/in/bart-werink-1203931b6](https://www.linkedin.com/in/bart-werink-1203931b6)

Bijlage 2: Verklarende woordenlijst

In het document komen verschillende vaktermen aan bod, zowel in het Nederlands als in het Engels. Tevens zijn er verschillende Romeinse woorden die aan bod komen. Dit hoofdstuk is bedoeld om deze begrippen te verklaren.

Publieksarcheologie:

Tak van de archeologie die tot stand kwam als gevolg van artikel 9 van het van Valletta, Bewustmaking van het publiek. Dit artikel verplicht iedere partij om publiek besef te kweken en deze te ontwikkelen ten opzichte van de waarde van het archeologische erfgoed. Daarnaast moet de toegang tot de archeologie worden bevorderd. Het artikel is overigens niet verankerd in de Nederlandse wetgeving.

Inclusiviteit:

Inclusiviteit in het algemeen betreft een toestand waarbij er geen sprake is van uitsluiting, vaak vanuit de gedachte dat iedereen gelijkwaardig is en gelijke rechten heeft. Er wordt dus niet uitgesloten (Algemeen Nederlands Woordenboek).

Inclusiviteit in de archeologie:

Inclusiviteit kan met de nodige moeite in archeologische context geplaatst worden. Het voorkomen van uitsluiting is hierbij nog steeds leidend. Volgens Alexander Zagkotsis (2021) is inclusiviteit in de archeologie op drie manieren relevant:

- Inclusiviteit in het **werkveld**. De mate van verdeling in het werkveld bijvoorbeeld op basis van sekse.
- Inclusiviteit in het **onderzoek**. Het rekening houden met stereotypering van verschillende groepen in het verleden en nu. De discussie over de representatie en perceptie van gender in de archeologie is hier een mooi voorbeeld van.
- Inclusiviteit van het **publiek**, de relatie tussen archeologie en de maatschappij. Wat is bijvoorbeeld de samenstelling van het publiek, en wat is de invloed van deze samenstelling op bepaalde keuzes in de archeologische wereld.

Inclusiviteit in de archeologie betreft dus niet alleen de toegankelijkheid van archeologie voor eenieder, het is ook belangrijk dat men rekening houdt met de diversiteit van de betrokken groepen.

Publieksparticipatie:

Volgens Kleijntjens (2016) betekent participatie van het publiek in de archeologie de mogelijkheid om actief deel te nemen aan activiteiten gerelateerd aan archeologie. Een voorbeeld van participatie is de kans om mee te denken als publiek bij het opstellen van een tentoonstelling in een museum.

Erfgoedsector:

De sector die zich bezighoudt met het cultureel erfgoed. Hieronder vallen musea, monumenten en archeologie op het land en onder water. Deze sector bestaat uit; eigenaren, gebruikers en kopers van erfgoed; musea, beheerders van de rijkscollectie, archeologen belangenverenigingen, professionals in de erfgoedsector, gemeenten, provincies en verschillende onderdelen van de Rijksoverheid. (<https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet>)

Inclusieve erfgoedsector:

Een inclusieve erfgoedsector is bereikt wanneer er geen uitsluiting meer plaatsvindt in de sector op basis van sekse, afkomst of leeftijd. Verder gaand dan inclusiviteit in de archeologie gaat het hierbij om de gehele erfgoedsector, zoals bijvoorbeeld het Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM.

Wellbeing:

De Britse overheid definieert in 2010 *wellbeing* als een fysiek, sociaal en mentaal positieve staat van zijn. Niet enkel de afwezigheid van pijn en ongemak, maar echt een positieve staat. Dit wordt bereikt als men een gevoel van nut heeft, belangrijke doelen kan halen en actief deel uit maakt van de samenleving. Reilly, S., Nolan, C., Monckton, L. (2018) Wellbeing and the Historic Environment

Mental wellbeing:

Als onderdeel van *wellbeing* wordt met *mental wellbeing* de gezondheidstoestand gerelateerd aan de geest van een individu bedoeld, hoe iemand zich in zijn of haar hoofd voelt.

Gehandicaptenzorg:

Met gehandicaptenzorg wordt de zorg voor mensen met een beperking bedoeld. Deze beperking kan fysiek en/of verstandelijk zijn. Op basis van de mate van beperking varieert de zorg van een cliënt van licht tot zwaar. Ondersteuning bij Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen zoals het doen van boodschappen wordt gezien als lichte zorg. 24-uurs ondersteuning wordt gezien als zware zorg.

NIGRVM PVLLVM

Naam van het Limesbezoekerscentrum in Zwammerdam, uitgeschreven in de taal van de Romeinen het Latijn. Vertaald betekent het "Zwarte Aarde" of "Zwarte Kip" (nigrumpullum.nl).

Nigrum Pullum

Naam van het Romeinse grensfort in Zwammerdam, in het Nederlands geschreven. Vertaald betekent het "Zwarte Aarde" of "Zwarte Kip" (nigrumpullum.nl).

Castellum

Romeins fort voor hulptroepen, er huisden ongeveer 500 mensen.

Principia

Romeinse naam voor het hoofdgebouw van een castellum.

Via principalis

Eén van de twee hoofdwegen in een castellum, deze loopt langs de principia en staat loodrecht op de via praetoria.

Via praetoria

De tweede hoofdweg in een castellum, die vanuit het hoofdgebouw naar de aanvalspoort loopt.

Via decumana

De verlenging van de via praetoria die vanuit het hoofdgebouw naar de achterkant van het castellum loopt.

Vicus

Handelsnederzetting naast een castellum gelegen.

Limes

Grens van het Romeinse Rijk. Deze loopt onder andere langs de Oude Rijn door Nederland.

Limes ad Germaniam inferiorem

De Neder-Germaanse grens van het Romeinse Rijk.

Pax Romana

Periode van vrede in het Romeinse Rijk. Deze periode was ongeveer in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling.

Bijlage 3: Teksten nigrumpullum.nl

Als onderdeel van de werkzaamheden bij bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM heeft de student zich beziggehouden met het aanvullen van de website nigrumpullum.nl. De taak van de student was om de website te voorzien van verschillende nieuwsberichten, die relevant waren voor NIGRVM PVLLVM op dat moment.

Bericht 1.

Afstuderen bij Ipse de Bruggen, 04-03-2021

Bij Ipse de Bruggen zijn regelmatig stagiaires werkzaam in het kader van hun opleiding. Dit zijn doorgaans zorgopleidingen maar Bart is een uitzondering.....

Wie ben ik?

Ik ben Bart Werink, 22 jaar oud en 4de-jaars HBO-Archeologie student aan Hogeschool Saxion Deventer. Vanaf begin Februari t/m half Juli ga ik in opdracht voor Ipse de Bruggen, en in samenwerking met Hazenberg Archeologie, me bezig houden met een advies gericht op het toekomstbestendig maken van bezoekerscentrum Nigrvm Pvllvm.

In het bezoekerscentrum in Zwammerdam komen zorg, erfgoed en toerisme op een speciale manier samen, wat mij heeft geïnspireerd om aan de slag te gaan met dit onderzoek. Daarnaast ga ik ook meewerken aan enkele producten om direct bij te dragen aan de toekomst van Nigrvm Pvllvm.

Hoe ziet mijn onderzoek eruit?

Als eerste ga ik de publieksruimte en de binnen- en buitententoonstelling Nigrvm Pvllvm analyseren en evalueren; wat waren de plannen en wat is ervan waargemaakt, en wat ging er goed of kon misschien beter? Vervolgens zal ik op basis van deze analyse en evaluatie een advies geven om Nigrvm Pvllvm optimaal bestand te maken voor de toekomst.

Gedurende mijn onderzoek zal ik ook:

1. inhoudelijk bijdragen aan een tentoonstelling die tijdens de (her)opening van Nigrvm Pvlvm zal plaatsvinden.
2. bijdragen aan 1 of meer video-opnamen met cliënten op locatie, om de mensen buiten Ipse de Bruggen (en al helemaal in deze tijd) een kijkje te geven binnen de zorginstelling.
3. de website nigrumpullum.nl bij gaan houden en aanvullen met nieuws over het bezoekerscentrum.

Ik hoop dat ik tijdens mijn onderzoeksperiode de mogelijkheid krijg om u te ontmoeten want natuurlijk hoor ik ook graag van u hoe u Nigrvm Pvlvm ervaart en waardeert.

Hopelijk tot snel!

Bericht 2.

De Umbo van Zwammerdam, 06-03-2021

Het jubilerende tijdschrift Frons nodigde archeoloog en classicus Tom Hazenberg uit om te spreken tijdens hun lustrumsymposium in februari jl. Tom sprak over enkele epigrafische vondsten van de West-Nederlandse Limes. Epigrafie is de wetenschappelijke bestudering van inscripties die (op duurzame wijze) zijn aangebracht op steen of andere harde materialen, of zijn gegraveerd in metaal. Zo vertelt de vondst van de bekraste umbo of schildknop in Zwammerdam bijvoorbeeld iets over zijn eigenaren.

Tijdens de opgraving naar het fort Nigrvm Pvlvm bij het dorp Zwammerdam – in de jaren 70 van de vorige eeuw – is er een bijzondere epigrafische vondst gedaan, in de vorm van een *umbo* (schildknop). De *umbo* werd ontdekt in de onderste afval laag van de toenmalige Rijnkade, waar de zes wereldberoemde Zwammerdamschepen zijn opgegraven. Deze zware bronzen knop sierde in het midden van het schild van een ruiter: de knop beschermde de hand achter het houten schild maar kon ook als stootwapen dienen.

Graveringen met namen

Op de voorkant van deze *umbo* zijn in puntjes de volgende letters aangebracht: T VERACIS PUPI en T VERI HAHVCI. De binnenkant draagt de tekst T MANSVIITI PVPI. De tekst aan de binnenzijde wordt gelezen als “(schild van) Pupus uit de turma van Mansuetus”. T is de afkorting van turma, een ruitereenheid, waardoor we weten dat Pupus een ruiter is. Het lijkt erop dat Pupus vervolgens zijn naam aan de buitenzijde opnieuw inpunt met de naam van een andere turma-leider, wat op een

overplaatsing kan duiden. Vervolgens is het schild in handen gekomen van een collega, Hahucus. Pupus is op grond van zijn naam geboren in Gallia. Hahucus is een Germaanse naam.

Zo leren we twee ruiters en hun aanvoerders een beetje kennen op grond van hun namen op archeologisch vondstmateriaal met behulp van epigrafie.

Te zien in Zwammerdam

De schildknop is in al zijn glorie te bewonderen in het bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam! Waar de gidsen voor u klaarstaan met wekelijkse rondleidingen en waar eenieder heerlijk kan afsluiten met een lekker limeskoekje en/of -biertje. Tot snel!

Bericht 3.

De Zwammerdam-eik, 17-03-2021

Wat lijkt u interessanter om te bekijken? Een schip met alleen het prachtige originele oude hout maar niet compleet? Of een compleet schip dat een combinatie is van het originele hout aangevuld met nieuw hout? Voor archeologen vaak een lastige keuze.

Op de restauratiewerf in Museumpark Archeon is er bewust voor gekozen u een compleet Romeins schip te tonen, de Zwammerdam 2. Het laat u beter zien hoe de platbodem eruit gezien heeft en gebruikt is. Dat geldt ook voor de Zwammerdam 3.

De stam

Na wat moeite is begin maart jl. de perfecte eikenstam gevonden voor de reconstructie van de Zwammerdam 3. Hoewel de stam indruk wekt met een lengte van wel zes meter, is er 'slechts' de helft van nodig. Dus gaat de grote stam in de lengte doormidden, zodat ie het goede formaat heeft voor de Zwammerdam 3. Archeoloog, en tevens projectleider van 'Operatie Zwammerdamschepen', Tom Hazenberg kwam via Gany Hennekens aan de boom. Deze betrokken bosbouwkundige had nog een mooi exemplaar liggen en twijfelde geen moment.

Oude glorie

De Zwammerdam 3

In Alphen aan den Rijn ligt de restauratiewerf waar de Zwammerdam 3 teruggebracht zal worden in haar oude glorie. De originele, inmiddels grijs-zwarte planken van dit scheepje zullen net zoals bij Zwammerdam 2 gecombineerd worden met jeugdiger hout, om zo een complete boomstamkano te vormen. Eindresultaat is een kano van 10,40m lang en 1,40m breed, net zoals de Romeinen het voor ogen hadden.

Archeon

Naast de eerder gerestaureerde Zwammerdamschepen kan men in Museumpark Archeon op een interactieve manier de Romeinse tijd beleven. En wanneer de Zwammerdam 3 klaar is, bent u van harte welkom om nog meer te leren over de Romeinen in Nederland.

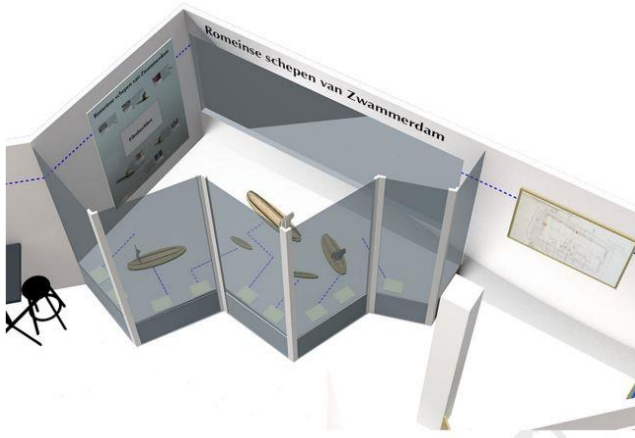
Bericht 4.

Nieuwe expositie NIGRVM PVLLVM krijgt vorm, 24-03-2021

Om bezoekerscentrum de Haven compleet te maken is er 17 Maart jl. goedkeuring gegeven voor het aanvullen van de huidige tentoonstelling NIGRVM PVLLVM. De expositie neemt de bezoeker mee in de oorspronkelijke Romeinse bewoning in het gebied, en de opgraving waarvan nog enkele vondsten aanwezig zijn vandaag de dag. Daarnaast draagt de tentoonstelling bij aan de relatie tussen de bewoners van Ipse de Bruggen en de directe geschiedenis van het Romeinse verleden.

Aan de basis van de opdracht staan drie partijen; Echo Information Design voor het ontwerp en de uitvoering, Hazenberg Archeologie voor de inhoud en medewerkers van Ipse de Bruggen voor de productie van het hout. Deze combinatie van erfgoed en de bewoners van Ipse de Bruggen is precies waar NIGRVM PVLLVM voor staat, een mooie manier om de cliënten te betrekken bij de Romeinse achtergrond van het gebied in Zwammerdam.

Alledaags leven

Met de aanvulling komen de schepen in de vitrines extra in de aandacht, en wordt er meer aandacht besteed aan een drietal thema's; Het Romeinse Rijk, de Limes en het dagelijkse leven. Daarnaast zal er een digitaal scherm komen, waar verdiepende informatie over het fort en de schepen tonen. En als klap op de vuurpijl wordt er zelfs een originele veldtekening van de opgraving tentoongesteld.

De vernieuwde tentoonstelling is vanaf eind April te bewonderen voor de bewoners van Ipse de Bruggen, en wanneer de maatregelen het weer toestaan is eenieder die geïnteresseerd is welkom in

bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. Dan zullen de werknemers u verwelkomen met een heerlijk Limeskoekje.

Impressie van de aangevulde tentoonstelling

Bericht 5.

Varen als de Romeinen deden, 28-04-2021

Binnenkort zal het weer mogelijk zijn om met een boot tussen Alphen aan den Rijn en NIGRVM PVLLVM (Zwammerdam) te varen. Net als de Romeinen vroeger deden! Alleen wacht er voor u in Zwammerdam de vernieuwde tentoonstelling NIGRVM PVLLVM en een heerlijke lunch i.p.v. een cohort soldaten.

Op de boot vanuit Alphen vertelt een gids u over het roemruchte verleden van de Romeinen langs de Rijn terwijl u relaxt de omgeving kan bekijken. Eenmaal aangekomen in Zwammerdam meert de boot aan aan de fonkelnieuwe steiger, en loopt u naar het landgoed Hooze Burch waar een lid van het genootschap NIGRVM PVLLVM op u wacht. Hij of zij laat u horen en zien wat deze locatie nou zo speciaal maakt aan de hand van verschillende verhalen en Romeinse vondsten. Natuurlijk spelen de wereldberoemde Romeinse Zwammerdamschepen hier een hoofdrol in. Na een heerlijke lunch in grand café De Haven vaart u terug naar Alphen aan den Rijn.

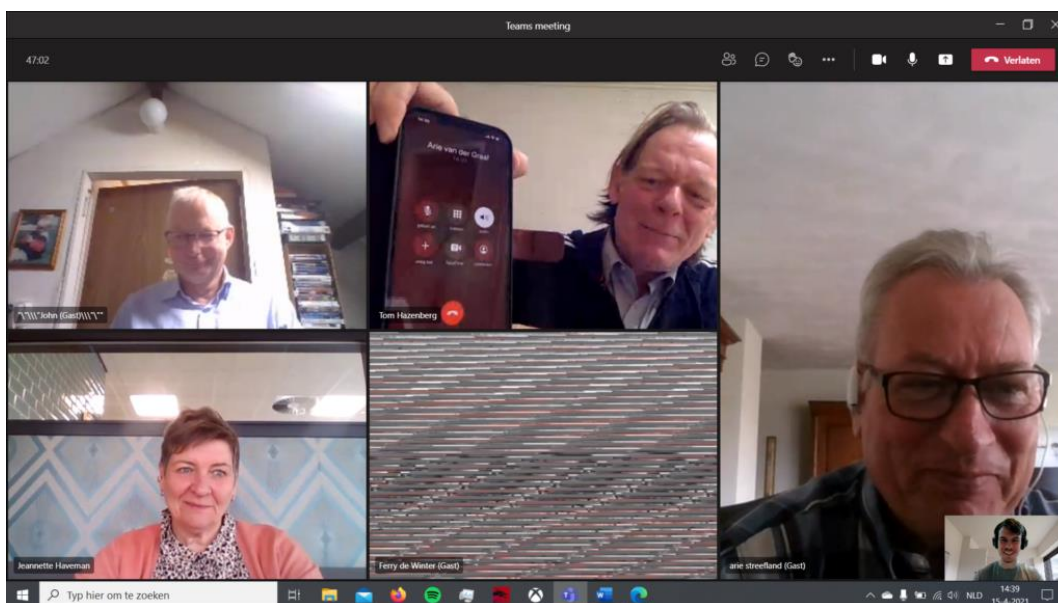

Foto: leden van Het Genootschap vergaderen over het vaararrangement.

Tentoonstelling met rondleiding

De tentoonstelling is opgesteld in het hart van Hooze Burch, in Grand Café De Haven. Hier ziet u onder andere vele vondsten van aardewerk en glas, een ijzeren zwaard en een umbo (schildknop). Nieuw zijn de drie informatiepanelen die de lezer meenemen door de jaren die de Romeinen in onze streken doorbrachten. Natuurlijk missen een tijdbalk en geschiedenisverhalen van belangrijke gebeurtenissen niet.

Maar de meest tot de verbeelding sprekende onderdelen zijn de zes replica's van de Zwammerdamschepen. Bijna vijftig jaar geleden werden deze voorlopers van onze platbodems op het terrein van Hooze Burch opgegraven. De gerestaureerde Zwammerdam 2 kunt u inmiddels bekijken in Museumpark Archeon in Alphen aan de Rijn. Hier wordt ook hard gewerkt aan de restauratie van het volgende schip, de Zwammerdam 6: ruim 20 meter lang en 3,5 meter breed.

Wilt u meevaren?

We hopen deze zomer met het vaararrangement te kunnen starten, dus houd de website in de gaten voor data en aanmeldingsmogelijkheid!

Bericht 6.

Vraaggesprekken afstudeeronderzoek, 04-05-2021

Als onderdeel van het afstudeeronderzoek heeft Bart Werink, student van Saxion Hogeschool, vraaggesprekken gehouden met medewerkers van zorginstelling Ipse de Bruggen. Hij heeft mensen van verschillende afdelingen online bevraagd over het Romeinse bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM in Grand Café De Haven. Het doel van deze gesprekken is om een beeld te krijgen van de ervaringen van werknemers, die niet direct betrokken zijn bij de archeologische tentoonstelling.

Zo heeft Bart gesproken met Frank van Leeuwen, zorgmanager bij Ipse de Bruggen. Hem is gevraagd of de inrichting van het Limesbezoekerscentrum een nuttige toevoeging voor de instelling is, met name voor de cliënten maar ook voor het archeologische erfgoed.

Eén van de dingen die hij naar voren bracht, was dat hij bij aanvang van het project NIGRVM PVLLVM toch een lichte twijfel had over het effect op de bewoners. Zijn zorgen voor de cliënten verstevigen de notie van het op nummer één zetten van deze mensen. Maar die zorgen waren achteraf nergens voor

nodig. Op de vraag of hij op dit moment iets zou aanpassen was het antwoord concreet: "Eigenlijk vind ik dat het heel goed gaat."

Een andere werknemer met wie Bart heeft gesproken is Jan Verwoerd, coördinator groenvoorziening van het terrein De Hooge Burch in Zwammerdam. Deze ervaren werknemer – hij werkt hier al 38 jaar – twijfelt of de cliënten van de Hooge Burch enige interesse hebben voor de Romeinse geschiedenis van de locatie. Wel ziet hij in dat er meer aandacht komt voor de cliënten, en dat is positief. Hij geeft ook aan dat er wellicht meer aandacht kan worden besteed aan het verbeelden van het castellum, door er bijvoorbeeld een maquette van te maken en deze te verwerken in de tentoonstelling.

Als vervolg voor het onderzoek gaat Bart bezig met een adviesrapport om te garanderen dat bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM zo aangenaam mogelijk voortgezet wordt voor zowel de bewoners van de zorginstelling als voor u, de bezoeker.

Bericht 7.

Schoenen type Zwammerdam, 26-05-2021

Nagemaakte schoen type Zwammerdam

Bron: Gelderseroos.nl

Niet alleen Romeinse schepen hebben de soortnaam 'type Zwammerdam' gekregen. Er zijn ook Romeinse schoenen die deze soortnaam hebben. Archeologe Carol van Driel-Murray, gepensioneerd universitair docent Romeinse archeologie van de Universiteit van Leiden, weet daar alles van. Ze specialiseerde zich in de Romeinse tijd en in archeologisch leer.

Lang is gedacht dat de Romeinse forten in het noorden van Europa alleen door Romeinse soldaten bevolkt werden. Maar allerlei vondsten weerspreken deze aanname. Niet alleen blijken 'Romeinse' soldaten niet Romeins te zijn maar leden van stammen uit het gehele Romeinse Rijk. Ook blijken hun vrouwen en kinderen bij of zelfs in het fort te hebben gewoond.

Carol van Driel was betrokken bij vele opgravingen waar restanten van schoenen uit grenszone van het Romeinse Rijk. Regelmatig onderzoekt zij de leercollectie van Vindolanda aan de Muur van Hadrianus, maar zij heeft natuurlijk ook veel schoenen onderzoek van de Nederlandse limesforten en ook Romeinse schepen. De informatie hierna komt uit een tweetal publicaties van haar naar aanleiding van opgravingen langs de Muur van Antoninus Pius in Schotland uit de 2^e eeuw na Christus.

Zij schrijft bijvoorbeeld dat “schoenen uitzonderlijke dragers van informatie zijn over leeftijd, geslacht en identiteit.” Zelfs rekening houdend met een overlap tussen man en vrouw en voor jongens (jonger dan 16 jaar), is de conclusie dat vrouwen en kinderen in aanzienlijk aantal aanwezig waren in en rond deze forten onontkoombaar”. De opgravingen van de forten Bar Hill, Camelon (beide aan de Muur van Antoninus Pius) en Newstead (ten noorden van de Muur van Hadrianus) hadden dusdanig veel schoenen dat de aanwezigheid van vrouwen en kinderen statistisch onderbouwd kon worden.

Die vrouwen kwamen uit alle lagen van de samenleving: vrouwen met kunstig gedecoreerde schoenen en zijden linten maar ook vrouwen die hun schoenen droegen totdat de zolen waren versleten.

The Camelon footwear collection III (© Mareille Arkesteijn), 21-25 Zwammerdam

Uniseks

Uit de onderzoeken van Carol blijkt daarnaast dat over het algemeen Romeins schoeisel opmerkelijk gelijk is voor mannen en vrouwen: uniseks dus. Maar er komen wel verschillende populaire stijlen voor in verschillende maten.

Eén stijl lijkt echter wel seksegericht te zijn: alle gevonden Zwammerdam-stijlen liggen tussen continentale maat 33 en 38, wat aangeeft dat het vooral geliefd was bij vrouwen. Wat niet uitsluit dat ook mannen deze schoenen droegen, trouwens.

Bronnen:

The Antonine Wall. Papers in honour of Professor Lawrence Keppie en *ANALECTA PRAEHISTORICA LEIDENSIA* 45 / 2015, hoofdstuk *Discarded shoes from a Roman fort*

Bericht 8.

Kunstwerken Atelier Verfstreken langs Limes route, 16-06-2021.

Atelier Verfstreken, de creatieve werkplek voor kunstenaars van Stichting Ipse de Bruggen in Alphen aan den Rijn, ligt aan de Limes Route, de grensmarkering van het oude Romeinse Rijk. In Nederland loopt deze grens van Katwijk aan Zee, via Leiden, Alphen aan den Rijn, Zwammerdam, Bodegraven, Woerden en Utrecht, naar Wageningen, Arnhem en Nijmegen. Uit verschillende opgravingen en onderzoeken is stukje bij beetje een beeld ontstaan hoe de Limes eruit heeft gezien. De kunstenaars van Atelier Verfstreken in Alphen aan den Rijn (Romeinse naam: Albaniana) hebben zich laten inspireren door de verhalen uit de Romeinse geschiedenis en tonen hun prachtige creaties op 5 grote

bouwdoeken aan Van Boetzelaerstraat, tegenover de galerie en kunstuitleen van Atelier Verfstreken. Mark Dolk, vrijwilliger bij Verfstreken, was behulpzaam bij het maken van de lay-out.

Kunstwerk Limes met kunstenaars en begeleiders Verfstreken

De kunstdoeken worden gesponsord door Garbe Institutional Capital Netherlands B.V en Boer Bouw B.V. uit Nieuwerbrug, die in opdracht van Garbe Institutional Capital Netherlands B.V. op deze locatie commerciële ruimten met hierboven 24 nieuwe appartementen zal laten verrijzen.

Het initiatief tot samenwerking met Boer Bouw B.V. ontstond, toen tegenover het atelier een houten schutting verscheen. Karina de Waard en Marianne Melgers, begeleiders bij Verfstreken zagen hierin een nieuw project voor de kunstenaars van het atelier en namen contact op met het bouwbedrijf. Met de Limes Route als leidraad maakten de Outsider Art kunstenaars van Verfstreken kunstwerken over de Romeinse tijd.

Eerder maakte het atelier al een muurschildering in de Aarhof in de samenwerking met de winkeliersvereniging van De Aarhof en centrummanager Marc Krimpenfort, die ook het Romeinen weekend in Alphen aan den Rijn organiseert.

De Limes Classic fietsroute, die op 10 juli zal plaatsvinden, voert de deelnemers o.a. langs de kunstwerken aan Van Boetzelaerstraat, www.limesclassic.nl. Leen van Zwieten, projectcoördinator in Zwammerdam van Stichting Ipse de Bruggen, was direct enthousiast om de prachtige Limes kunstwerken in de fietsroute op te nemen. In café De Haven in Zwammerdam bevindt zich het NIGRVM PVLVM het kleinste castellum van Nederland, zijn in de jaren '70 de schepen, het fort en de vicus opgegraven.

Van 1 juli t/m 30 september is in de galerie van Atelier Verfstreken een levendige expositie over de Romeinen te zien zijn. In de cadeau-winkel van Atelier Verfstreken en bij De Haven in Zwammerdam, zijn originele Limes producten te koop, zoals ansichtkaarten, kalenders en boekenleggers. Een echt collectors item is de originele Limes sok, waarvoor kunstenaar Pien het ontwerp maakte.

Bericht 9.

Online conferentie ICAHM, 26-06-2021.

Hoe belangrijk erfgoed kan zijn in de samenleving maken we elke dag mee als we kijken naar NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam. Maar afgelopen donderdag 24 juni hebben Leen van Zwieten en Tom Hazenberg met hulp van stagiair Bart Werink hun verhaal mogen doen aan de Europese Erfgoedtop.

Met hulp van de audiovisuele afdeling (AVA) van Ipse de Bruggen hebben de drie heren hun visie vertaald naar de verschillende deelnemers aan de livestream. Tom Hazenberg verzorgde de introductie, met een uitleg van de unieke situatie die voor hem als erfgoedmanager is ontstaan na de vernieuwing van het dorpshuis in Zwammerdam tot tentoonstellingsruimte en Grand Café. Vervolgens gaf Leen van Zwieten als zorgmanager zijn inzichten over de positieve impact die erfgoed heeft op de cliënten en hun omgeving. Als laatste kreeg stagiair Bart Werink de ruimte om de resultaten van zijn onderzoek kort te presenteren.

De drie sprekers met op de achtergrond de ondersteunende leden van de AVA

Als afsluiting werd nog kort gesproken over de tentoonstelling die op dit moment vernieuwd wordt. Natuurlijk werd iedereen uitgenodigd om als de omstandigheden het toelaten langs te komen voor een lekker kopje koffie met een limeskoekje. En dat geldt natuurlijk ook voor u!

Bericht 10.

Hollandse Limes Classic @Home, 02-07-2021.

Goed nieuws! De corona cijfers gaan steeds verder omlaag en de versoepelingen volgen elkaar in rap tempo op! Dit biedt voor de Hollandse Limes Classic @home ook mogelijkheden om de tocht nog leuker te maken. Je fietst nog steeds vanuit huis, maar langs de routes is veel vertier.

Locaties langs de route

Zo kun je bij de verschillende boerenbedrijven in het Groene Hart stoppen voor een lokale lekkernij. Bij castellum NIGRVM PVLLVM, op het terrein van Ipse de Bruggen in Zwammerdam, is de speciale Limes expositie eindelijk weer geopend! Er zijn rondleiders aanwezig die jou alles kunnen vertellen over de gevonden Zwammerdamschepen en je begeleiden door de Castellumtuin.

Feestelijke opening

Op deze grote dag wordt ook het havenpad, de nieuwe verbinding van het terrein met de geplande steiger, feestelijk geopend. Ook is er een archeologische tent, kun je een testrit maken op bijzondere duo-fietsen en is er échte Romeinse koffie. En als kers op de taart zal onze eigen stagiair zijn adviesdocument kort presenteren aan de aanwezigen. Kortom, een hele leuke dag op, maar ook naast de fiets!

Schrijf je in voor 2 juli en maak kans op de speciale Limes- fiets (t.w.v. €1000,-). Bij inschrijving ontvang je sowieso een geweldig startpakket met allemaal mooie lokale producten. Ga voor meer informatie of om je in te schrijven naar www.hollandselimesclassic.nl.

Bericht 11.

Hollandse Limes Classic 10 juli, dit maal vanuit huis, 20-07-2021.

Landgoed Hooge Burch in Zwammerdam zette op 10 juli speciaal voor de Hollandse Limes Classic haar deuren open om de deelnemers de kans te bieden het Castellum NIGRVM PVLLVM te bekijken. Dit terrein van Ipse de Bruggen is bekend vanwege de vondsten van de wereldberoemde Zwammerschepen. Terwijl deelnemers de vondsten uit de Romeinse tijd bewonderden schonken cliënten van Ipse de Bruggen een heus Romeins kopje koffie. Ook de medailles die de deelnemers van de tour ontvingen waren door hen gemaakt.

Op zaterdag 10 juli, stapten deelnemers van de Hollandse Limes Classic op de fiets voor een ontdekkingstocht langs de Hollands Limes, het voormalige Romeinse Rijk. Dit deden ze vanwege de coronamaatregelen vanuit huis. Vooraf konden de fietsers uit de afstanden 25, 65 en 110 kilometer kiezen. De routes gingen dwars door het mooie Groene Hart en over de Romeinse Limes. Dit is de grens van het voormalige Romeinse Rijk van Katwijk aan Zee, via Alphen tot aan de Duitse grens bij Herwen. Langs de Limes vind men het Romeinse erfgoed bij het NIGRVM PVLLVM in Zwammerdam, Museumpark Archeon en archeologisch park Matilo en Brittenburg in Katwijk. Een stukje unieke Nederlandse geschiedenis die de deelnemers op eigen gelegenheid kunnen ontdekken.

Streekproducten en kunst

Tijdens de tour konden de deelnemers bij verschillende lokale boeren genieten van streekproducten. Tegenover de galerie van Atelier Verfstreken van Ipse de Bruggen, aan Van Boetelaerstraat in Alphen aan den Rijn, kon men de [kleurrijke Limes ontwerpen zien op maar liefst 12 meter bouwdoek](#).

De expositie en de bouwdoeken vragen op originele wijze aandacht voor de archeologische waarde van de Hollandse Limes route die dwars door Alphen aan den Rijn loopt. De vormen en beelden van de Limes kunstwerken verwijzen naar de rijke cultuur en geschiedenis van de Romeinen in Alphen aan den Rijn en omstreken. De kunstwerken zijn niet alleen tijdens de Hollandse Limes Classic fietsroute te bewonderen, maar ook tijdens een wandeling.

Geschenk van Zorg en Zekerheid

Via Zorg en Zekerheid ontving Ipse de Bruggen drie elektrische duo fietsen. Zo kunnen de cliënten samen met een maatje net als de Limes Classic fietsers genieten van de mooie omgeving. De fietsen staan bij Grand café de Haven, zodat cliënten en begeleiders er gebruik van kunnen maken.

Intentieverklaring voor Limes Classic volgend jaar

Afgevaardigden van de verschillende sponsor- en organiserende partijen, zoals gemeente Alphen, Provincie Zuid-Holland, Archeon, Tactic Benelux, ICP, PReT en Ipse de Bruggen, hebben een intentie verklaring getekend om volgend jaar weer de Limes Classic te organiseren. We verwachten eind deze maand voor de gehele Hollandse Limes de Unesco-status te krijgen en dat zal veel aandacht geven. De tocht zal ook bijdragen aan de ambitie van de gemeente Alphen aan den Rijn om wereldstad aan de Limes te worden!

De intentieverklaring voor de Hollandse Limes Classic voor volgend jaar.

Bericht 12.

Positieve uitkomst onderzoek naar combinatie zorg en erfgoed, 05-08-2021.

Student Bart Werink heeft zijn onderzoek naar de combinatie zorg en erfgoed afgerond, zijn adviesdocument is klaar. Tijdens de Holland Limes Classic presenteerde hij de erfgoedrapportage "Zorg meets Erfgoed" waarin hij adviseert over de stand van zaken van NIGRVM PVLLVM. Hij richtte zich op vier onderdelen: Communicatie binnen Ipse de Bruggen, Toerisme, Cliënten en Vergelijkbare situatie. Kernboodschap: ga zo door!

Niet alleen Ipse de Bruggen ontving het adviesdocument van Bart maar ook archeoloog Tom Hazenberg en wethouder Kees van Velzen. De boodschap aan Ipse de Bruggen is duidelijk: blijf vooral bezig zoals het nu gaat. Met de unieke combinatie van zorg en erfgoed heeft men goud in handen!

Aanbeveling

Natuurlijk zijn er altijd de ‘puntjes op de i’ te benoemen. Dat geldt ook voor de organisatie van en communicatie over bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. Zo adviseert Bart een aparte functie te introduceren om de huidige coördinator te ontlasten. Leen van Zwieten, officieel projectcoördinator restauratieve voorzieningen binnen Ipse de Bruggen, is momenteel ook verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van NIGRVM PVLLVM. Niet alleen intern maar ook extern. Door zijn taken te verlichten zou de onderlinge communicatie zowel binnen als buiten Ipse de Bruggen kunnen verbeteren. Bovendien zou het tegelijkertijd meer aandacht creëren voor de cliënten en hun belangen. Een nieuwe functionaris zou ook meer tijd hebben om verder onderzoek te doen naar de effecten van de unieke combinatie van zorg en erfgoed zoals deze is waargenomen in Zwammerdam.

Bijna klaar

Voor Bart liggen er nog een paar afrondende ‘klussen’ voordat hij zijn diploma van Hogeschool Saxion in handen houden kan. Eerst een verantwoordingsdocument afmaken, daarna zijn onderzoek verdedigen. Maar het eind is in zicht.

Bart: “Ik heb tijdens dit afstuderen veel geleerd en leuke nieuwe mensen leren kennen. Ook heb ik het goed getroffen met mijn opdrachtgever, Leen van Zwieten, die mij niet alleen inhoudelijk maar ook in mijn persoonlijke ontwikkeling nieuwe inzichten heeft gegeven. Kortgezegd, een hele waardevolle tijd!”

Bericht 13.

Neder-Germaanse Limes is UNESCO-Werelderfgoed, 05-08-2021.

Vorige week dinsdag 27 juli, kwam na lang wachten dan eindelijk het bevrijdende besluit. De voormalige grens van het Romeinse Rijk in Nederland en Duitsland is door de jury van UNESCO op de UNESCO-Werelderfgoedlijst geplaatst.

De plaatsing biedt dan wel geen directe financiële boost voor locaties langs de voormalige grens (Limes) maar het zorgt wel voor een toenemende bekendheid. De verwachting is dan ook dat het Groene Hart meer aandacht zal krijgen, zowel nationaal als internationaal. Ipse de Bruggen blijft er aan werken om ook bezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM als Romeinse beleving in Zwammerdam te promoten. We zijn er klaar voor, met de vernieuwde tentoonstelling en verbeterde toegankelijkheid van het bezoekerscentrum!

Geld versus creativiteit

Eén van de drijfveren achter de promotie van het bezoekerscentrum is onze eigen Leen van Zwieten, de projectcoördinator van NIGRVM PVLLVM. Met zijn motto “*Limes meets Zorg*” staat hij trots achter de ontwikkelingen van de afgelopen jaren in Zwammerdam. In plaats van praten over geld wil Leen het liefst dat iedereen geniet van de geschiedenis in het gebied. “*Want geld hebben is handig, maar creativiteit is nog bepalender*”.

Een trotse Leen van Zwieten op het terrein van De Hooge Burch.

Rondleiding, kopje koffie, cadeautje

Met al deze vorderingen op het gebied van erkenning is er nog één ding wat mist, u de toeschouwer. We ontvangen u graag op ons mooie landgoed en deze historische grond. Grand café De Haven en het bezoekerscentrum NIGVM PVLLVM zijn open op maandag t/m vrijdag 9-16 uur, zaterdag 9-17 uur en zondag 10-16 uur. Hier kunt ook originele Romeinse cadeautjes kopen. Elke dinsdagmiddag is er daarnaast een gratis rondleiding door een kundige gids, door de tentoonstelling en over het opgravingsterrein. Tussen 14 – 16 uur. We hopen u snel weer te zien!

Bijlage 4: Vraaggesprekken

Gesprek 1, Frank van Leeuwen.

Bart

Frank

Begin ik even met de eerste vraag, nogmaals het zijn vragen om een dialoog te starten. Wat is uw eigen ervaring in het dagelijks leven van het erfgoed bij NIGRVM PVLLVM.

En dan even kort voorstellen, wie bent u en wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?

Mijn naam is Frank van Leeuwen, ik ben zorgmanager binnen Ipse de Bruggen. Ik ben verantwoordelijk op dit moment voor 10 arbeidsmatige dagbestedingslocaties. En ik heb ook vanuit de zorg de link met NP in mijn pakket zitten. En wij zijn natuurlijk jaren geleden begonnen om het erfgoed wat bij ons op het terrein ligt, om daar iets mee te doen. De vraag vanuit de samenleving werd natuurlijk ook steeds groter en actueler. En het hoogtepunt in natuurlijk nu, met de nominatie van de Limes voor de UNESCO-werelderfgoedlijst. Dat is natuurlijk helemaal prachtig.

En omdat we het ook heel belangrijk vinden dat onze bewoners erbij betrokken zijn hebben we er ook voor gekozen om iemand uit de zorg, een manager zoals ik, om die ook mee te laten doen en denken. En daarmee de link met de bewoners van NP op de been te houden. Nou omdat we dat heel belangrijk vonden, hebben we ook gezegd dat de castellumtuin die bij NP hoort. Dat het onderhoud ervan en het hele ontwerp de bewoners erbij moet betrekken. Dus we hebben de contouren van de castellumtuin met banieren afgezet. Deze banieren worden gemaakt bij de dagbesteding, de vlaggen worden genaaid in Alphen aan den Rijn bij een naaiatelier, de palen worden gemaakt in Zwammerdam bij de houtbewerkingsgroep bij de plantenkas. En ga zo maar door. Er is een tuingroep uit Alphen aan den Rijn die het groenonderhoud doet in de maanden dat het gras weer hard groeit. En zo weer verder, er worden producten gemaakt die betrekking hebben op NP en die proberen we te verkopen in verschillende winkels en verkooppunten. Daar heb je misschien van Leen al wat van begrepen.

Ja, ik heb zelf van Leen al een leuk NP tasje gekregen op dag 1, die heeft hij volgegooid met wat kleine dingetjes en gezegd kijk maar wat je ermee doet.

Top, duidelijk inderdaad.

Tweede vraag was hoe bent u verbonden aan bezoekerscentrum NP, maar die heeft u zojuist al beantwoord. Dan gaan we door naar de volgende vraag, hebben de bewoners van De Hooie Burch volgens u baat bij NP? En dan vooral in de zin, hebben zij er iets aan dat er daar iets met archeologie wordt gedaan?

Ik vind het antwoord op die vraag erg lastig, want we hebben ook een doelgroep in ZD wonen die de link met de archeologie eigenlijk niet zal voelen. Dat heeft natuurlijk ook te maken met wie deze bewoners ook zijn en wat hun beleefwereld is. Er zijn er wel een aantal die dat wel hebben, we hebben ook in ons educatief centrum een cursus ontwikkeld over Romeinen(Marcus Cresto). Wie zijn Romeinen nou eigenlijk, en wat deden ze hier vroeger. En als er straks heel veel mensen op bezoek komen, waar komen ze dan voor? Dus we vonden het heel belangrijk dat de bewoners wel weten, ja waar gaat het nou eigenlijk over. Hoe mooi is het om daar een cursus voor te ontwikkelen waarbij ze dat kunnen leren.

Ja, voor mij is het ideaal ook om ergens binnenkort met één van de dames van de cursus, Afra, ga ik een gesprek aan. Want het is inderdaad ook een mooi initiatief.

Voor de rest is het voor onze bewoners natuurlijk wel belangrijk dat het heel praktisch gemaakt wordt. Dus de mensen die op de verschillende dagbestedingslocaties meewerken aan houten producten, banieren of textiel etc. die voelen de link met NP beter dan de cliënten die in het dagelijks leven daar niet aan meewerken. Dus dat blijft wel lastig.

Ja het blijft natuurlijk ook een afweging, hoeveel krijgen de cliënten er nou echt van mee. Maar er is er natuurlijk ook weer wat voor te zeggen dat ze misschien niet direct er iets van meekrijgen, de archeologie. Maar omdat er erfgoed wordt tentoongesteld komen daar mensen op af, en in die zin

hebben de cliënten er dan weer wel wat aan omdat ze op die manier weer meedoen in de samenleving. Dus ik ben het eens met u dat het een lastige is.

Ja het afgelopen jaar was natuurlijk geen goed voorbeeld, want we hebben geen kip gezien op het terrein. En de jaren ervoor, we zitten gewoon dat hebben we ook afgesproken met elkaar vanaf het begin, we gaan gewoon heel langzaam vanaf het begin dat hele traject opbouwen. We moeten ook heel goed de balans houden, dat er wel mensen komen maar niet teveel. Het moet goed voor onze bewoners zijn, want het is ten slotte hun leefomgeving. Dat moet voorop staan. We willen geen, even gechargeerd, touringcars vol met Japanners bij ons op het terrein hebben. Dus we proberen daar ook goed naar te kijken en daarom doen we het ook gewoon stap voor stap. Er worden vooral door Leen en zijn team activiteiten georganiseerd die ook met dit in het achterhoofd mensen naar binnen halen, maar ook weer niet te veel.

Ja en inderdaad, een gecontroleerde toestroom aan buitenstaanders omdat de cliënten zoals u net zegt op nummer één staan. Dus in die zin is dat heel logisch, maar om het even te concluderen; begrijp ik dat u denkt dat ze er wel degelijk baat bij hebben, alleen heel veel verschillende gradaties van baat?

Nou, hoog over hebben we er natuurlijk baat bij, ook als zorginstelling. We willen natuurlijk meedoen in de samenleving, en we zijn van oorsprong zijn we altijd heel erg naar binnen gericht geweest (intramurale instellingen). Nou dat is echt iets van vroegere jaren, en dat willen we ook erg graag achter ons laten. We willen heel graag dat onze bewoners gezien worden in de samenleving meedoen daar waar het mogelijk is, en daar is dit natuurlijk ook een onderdeel van. En daarnaast is het natuurlijk ook zo dat wij onze instelling op een stukje Werelderfgoed hebben neergeploft in de jaren 70, en wat we toen allemaal niet wisten. Het kwam eigenlijk pas naar boven toen daar de bouwgrond rijp gemaakt werd om te bouwen, en toen werden de Zwammerdamschepen naar boven gehaald. Toen begon het eindelijk pas te leven.

Dan de volgende vraag, wat gaat volgens u goed bij het bezoekerscentrum. Dus stel u komt binnenlopen en ziet iets gebeuren of staan en dan denkt u dit is iets waar iedereen wat aan heeft.

Er zijn natuurlijk allemaal vondsten gedaan en die hebben in kasten gelegen en waren daarom niet zichtbaar voor het publiek. De nieuwe expositie wordt daar natuurlijk op ingericht. Het is natuurlijk mooi dat die dingen voor iedereen zichtbaar gemaakt worden, voor belanghebbenden. En niet in de minste plaats voor onze bewoners, die komen lunchen of koffie drinken. Dan gaan ze toch even kijken wat er nou in die vitrines ligt, er worden vragen gesteld wat is dat, wat zijn Romeinen en leven die nog steeds. Dus het verhaal komt in ieder geval wel op gang, en dat vind ik wel erg mooi.

Inderdaad erg mooi dat die ‘verborgen’ archeologie op deze manier niet alleen voor mensen buiten NP zichtbaar is maar ook voor de cliënten die er interesse in hebben.

En dan het laatste onderdeel, zijn er dingen die u anders zou willen zien binnen NP als u het helemaal alleen voor het zeggen had?

Is wel een lastige vraag. Ik moet eerlijk zeggen dat ik in het begin wel mijn twijfels had bij het hele project. Doen we hier wel goed aan? Want we zitten natuurlijk op de leefomgeving van een hele grote groep bewoners. Wat halen wij naar binnen? Dus ik was daar vrij voorzichtig in. En eigenlijk vind ik dat het er heel goed gaat. We hebben goeie contacten met de provincie, subsidieaanvragen worden over het algemeen gehonoreerd. Wij kunnen natuurlijk geen zorggeld gaan besteden aan een vitrine, daar moeten we ook heel eerlijk in zijn. Ons geld is gewoon bestemd voor zorg voor cliënten. En het is fijn dat als wij daar ondersteuning vragen bij de provincie dat zo iets gewoon gehonoreerd wordt. Dat voelt ook als een gezamenlijk iets.

Daar komt het uiteindelijk ook op terug, je bent bij NP een samenleving waar je dus gezamenlijk dingen doet. En ik kan me ook voorstellen dat de gemeentes daar betrokken bij willen zijn. En daarmee op die manier de samenwerking honoreren omdat iedereen er baat bij heeft. In die zin ben ik het (naar mijn korte ervaring) met u eens.

Gesprek 2, Jan Verwoerd

Bart

Jan Verwoerd

Jan Verwoerd is de naam, ik ben coördinator groenvoorziening op dit terrein van Hooge Burch. Dee uitmakend van Ipse de Bruggen. Het terrein is 45 hectare groot, alles bij elkaar. Ik werk hier al bijna 38 jaar, dus elke vierkante meter ken ik wel. Ja, wat ik zeg ik regel alles wat met groenvoorziening te maken heeft. Heel kort door de bocht gezegd, alles buiten de deur waar geen stekker aan zit.

Oké, en hoe bent u verbonden aan bezoekerscentrum NP?

Nou ja dit is het bedrijfsrestaurant/kantine, en daar maak ik gebruik van.

Ja, en dan wat meer richting het archeologische aspect? Want het onderhoud van de tuin(castellumtuin) betekent natuurlijk wat meer dan slechts gras knippen. Het gras knippen van een archeologisch interessante locatie.

Ja, het vergt wat meer onderhoud en kost wat meer tijd. Maar dat hoort er natuurlijk bij, en het is niks nieuws voor mij. Het is op een gegeven moment gewoon, niks bijzonders. Voor een buitenstaander misschien wel, maar voor ons niet. Het is een dorp op zich zeggen we altijd.

Naast het dorp Zwammerdam, en ook deel uit makend van Zwammerdam met de winkeltjes.

Nou dan iets meer richting hoe het op de cliënten werkt, want denkt u dat de bewoners van de Hooge Burch baat hebben bij NP zoals het nu is. Dus aan de ene kant als samenkomstplek, voor de cliënten. Maar aan de andere kant ook, dat er natuurlijk meer aandacht is gekomen voor dit grand café omdat er dus iets met archeologie gedaan is. En hebben de cliënten daar dan baat bij?

Ik vind het een lastige vraag, we hebben natuurlijk cliënten van allerlei pluimage en allerlei niveaus. Ja, de cliënten vanaf laag- en middenniveau hebben er uiteraard geen enkel benul van archeologie of wat er allemaal mee te maken heeft. Het hogere niveau, ja daar vraag ik me af of het ze interesseert.

Ja en er zijn natuurlijk verschillende manieren van baat bij hebben, want de directe vorm 'krijgen ze überhaupt iets mee van de archeologie' dat op zich.

Ik denk alleen als ze er zelf naar vragen eventueel dat ze dan wat info krijgen. Maar er wordt niet actief richting cliënten iets verteld over de historie van dit terrein. Ten minste daar heb ik nog nooit iets van gehoord. Misschien is het er, maar ik heb het nog nooit gezien of gehoord.

Maar er is natuurlijk ook iets te zeggen voor de indirecte impact, want omdat er dus iets met archeologie gedaan is, is dit omgebouwd, en mede daardoor komen er mensen van buitenaf langs. Dit toerisme heeft natuurlijk een bijdrage aan de interactie waar cliënten wel weer wat aan hebben.

Ja, dan krijg je natuurlijk een stukje integratie.

Precies, en dat is weer deel uitmaken van de samenleving. Dus in die zin ben ik het met je eens dat het een lastige balans is.

Ja het is maar moeilijk in te schatten wat die cliënt daar dan feitelijk aan heeft. Dat is moeilijk te duiden.

Er zijn ook al eerder onderzoeken naar gedaan, maar met name als je een interview hebt zoals deze. Dan zit er altijd een begeleider bij, dus daar weet je al niet zeker of je het oprechte antwoord krijgt. En de vraag is ook, landen de vragen wel? En de groep mensen die je interviewt zijn natuurlijk lang niet altijd representatief voor alle bewoners. Want de mensen die je naar voren krijgt zijn vaak de enige die iets vertellen.

Het is nooit representatief, want wat ik al zeg. We hebben zovelerlei verscheidenheid aan type cliënten, dat het nooit representatief kan zijn. Het grote deel heeft niet het benul, dus het is altijd maar een klein deel die het eventueel snappen en kunnen bevatten. En er iets mee doen is dan nog het vervolg.

Er komen hier ongetwijfeld best veel cliënten binnen, en die zien dan die platen daar wel hangen, maar het zegt ze helemaal niks. En al zou je het uitleggen, 2000 jaar geleden hebben ze niks aan.

Dan even concreet over het bezoekerscentrum zelf, wat vind jij dat er echt goed gaat hier. Bijvoorbeeld een interactie, of hoe de dingen worden gepresenteerd.

Nou ja hoe ze gepresenteerd staan in die vitrines en dergelijken dat is wel duidelijk en helder. En met een stukje tekst erbij etc. Maar hoeveel mensen daar naar kijken, ja... Sowieso de mensen die hier werken hebben het 1x gezien en lopen er 100x per dag langs, en die kijken er dan niet meer naar. Maar

zo werkt dat nou eenmaal. Alleen de mensen die hier nieuw binnenkomen, als ze geïnteresseerd zijn zie je ze wel even staan en kijken.

Dat blijft natuurlijk een dingetje, het staat hier altijd en de mensen die hier altijd staan hebben er op een gegeven moment geen oog meer voor.

En het veranderd ook nooit.

Ja er is nu een plan uitgewerkt voor een uitbreiding van de huidige tentoonstelling, en dan bij de ingang is het idee om een wisselexpositie te hebben. Waar je dus afwisseling krijgt, en daarbij om foto's van cliënten die bezig zijn voor NP tentoon te stellen. Bezig met bijvoorbeeld de productie van de palen die op het terrein staan, om dat erbij betrekken. En dat door middel van afwisseling interessant te houden.

Ja, je zou inderdaad moeten wisselen en dat dan ook goed kenbaar maken. Want anders lopen we er nog steeds elke dag langs. Het duidelijk aangeven. Dat het gelijk te zien is bij binnenkomst.

En dan is het nog de vraag of het de mensen interesseert, maar dat blijft altijd nog de vraag...

En dan het laatste onderdeel, als u de inrichting hier ziet zou u er dan iets anders mee willen. Een bepaalde toevoeging oid. Als u volledige vrijheid had over deze plek, zou u dan iets anders doen en zo ja? Wat dan.

Afwisseling. Ik denk dat dat het toverwoord is. Afwisseling, vernieuwen.

En dan puur de inhoud? Of misschien ook met opstelling?

Opstelling maakt niet zo gek veel uit, is ook best ingewikkeld om dat elke keer te veranderen. Het moet wel haalbaar zijn natuurlijk, anders heeft het geen enkel nut. Dan denk ik met name de inhoud van de vitrines, en dan wellicht iets met bepaalde thema's.

Begrijpelijk, want dit zijn natuurlijk niet alle vondsten die gedaan zijn tijdens de opgraving. Dus in die zin is dat een optie voor afwisseling.

Ik kan me ook voorstellen dat (blijf ik een beetje in de buurt van mijn vak) dat je thema's hebt: landbouw, wat en hoe. Per onderwerp doen, zodat het niet te druk wordt door de verscheidenheid.

Dan heb je natuurlijk ook niet 1 aandachtspunt, en is het ook makkelijk om weg te dwalen.

Als het 1 thema blijft en dan elke keer een ander thema, dan blijft het speciaal. Bijvoorbeeld gebouwen, hoe zag dat er dan precies uit in die tijd? Want daar hebben we geen helder beeld van, hoe die nederzetting eruit gezien heeft. Ik ten minste niet. Die contouren zijn wel helder, maar hoe dat gebouw er nou echt uitzag...

Er zijn natuurlijk een paar van die platen, maar daar heb je dan wel iets aan? Je kijkt ernaar en dan blijft er niet zoveel hangen?

Nee, inderdaad. Je zou het desnoods in de vorm van een maquette kunnen doen, waardoor het duidelijker zichtbaar wordt wat er nou stond in die tijd. En er waren natuurlijk allerlei gebouwen uit die tijd. Ik kan me voorstellen dat er in de haven ook van alles heeft bestaan.

Ja er is flink wat mogelijk, maar het moet natuurlijk wel representatief blijven.

En we weten ook niet alles van die tijd denk ik zo.

Officieel gezien weten wij(ik ben nog niet afgestudeerd) archeologen natuurlijk nooit iets 100% zeker, het blijven aannames omdat er geen schrift van de situatie is.

Ja dat klinkt wel logisch ja.

Maar ik wil nog wel even terug naar het punt van net, want voor mij als archeologiestudent is het niet moeilijk om rustig even te kijken naar alles hier aan de muur. Met verschillende herkenningspunten. Maar voor iemand met een andere educatieve achtergrond zoals de groensector, had ik me dat nog niet gerealiseerd. Maar het is logisch dat je als kijker een bepaald onderdeel van een tentoonstelling opslaat, er is iets geweest. Maar hoe nou concreet is voor iedereen anders.

Met een maquette kun je natuurlijk heel makkelijk een beeld creëren voor iedereen.

En dan zoiets als de miniatuurscheepjes in de vitrine, helpt dat dan?

Ja dat helpt zeker, het is toch anders dan een plaatje. Het driedimensionale.

En al helemaal in combinatie met de plattegrond van de boot die in de vloer is verwerkt bij binnenkomst is top.

Je zegt nou dat het in die vloer verwerkt is he, maar het is dat ik het weet. Maar mensen die even leuk binnenkomen denken misschien 'O leuke vloer' en gaan door.

En er staat volgens mij ook geen bordje bij of iets dergelijks.

Ja er zal ongetwijfeld een hoop geld in die vloer gestoken zijn, maar het is dat ik het weet.

Dit komt natuurlijk terug bij het eerdere punt, voor mij valt zo iets op en is het leuk. Maar voor andere mensen is die beleving anders. En dan met name wat je hebt staan en wat ervan binnenkomt bij anderen.

Inderdaad, het is heel moeilijk te peilen. En bij degenen die het zouden kunnen snappen, is het de vraag of ze het interesseert. En dat zijn dan zoals wij dat noemen de wat hogere niveaus, daar zit dan wel vaak een gedragsproblematiek bij. En dat wordt dan al snel: "Dat ouwe klotebootje, wat ken mij dat schelen?". Dat zijn dan vaak de jongeren die het wel kunnen snappen, maar er voor kiezen om er eigenlijk niets te doen. De telefoon is vaak veel interessanter.

Gesprek 3, Afra van Riet

Bart Werink

Afra van Riet

Nou dan beginnen we even met de introductie, mijn naam is Bart Werink ik ben een 4de jaars archeologie-student aan Saxion Deventer. En voor mijn afstuderen ben ik bezig met een onderzoek bij Ipse de Bruggen, waar ik ga kijken wat er gedaan kan worden om NP even relevant te houden in de toekomst als dat het op dit moment is. Waar zowel de cliënten als de archeologie iets aan heeft. En dan geef ik zo het woord aan u, wie bent u en wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?

Mijn naam is Afra van Riet, en ik geef les op het educatief centrum. En de cliënten kunnen zich elk halfjaar inschrijven voor cursussen. En dan volgen ze of schoolse vaardigheden, een jaar lang, zoals lezen of zelfstandig omgaan met geld EHBO. Daarnaast hebben we ook korte cursussen. Dat zijn lessen van 7x dat ze hier aanwezig zijn 5 kwartier. En 1 van die cursussen is de cursus MARCUS CRESTO, de Romeinse soldaat. En na die 7 lessen, bij de laatste krijgen ze cursusmateriaal mee en een certificaat met wat er behandeld is en een persoonlijke noot.

Top, goed om te horen. Ik ben zelf ook wel erg onder de indruk van het educatief centrum, want er is natuurlijk veel meer te doen dan alleen de Romeinse cursus. Dan even de volgende vraag, Bent u verbonden aan NP en zo ja hoe? Directe of indirecte connectie?

Nou we hebben in het verleden de vraag gehad om met het onderwerp Romeinen iets te gaan doen als educatief centrum. En wat dan zou passen voor de cliënten, dus hoe zou je het onderwerp romeinen onder de aandacht kunnen brengen bij onze cliënten. En toen zijn we gestart om eerst het nodige te lezen over romeinen, en wat het allemaal inhield. En we hebben overleg gehad met mensen die op het Archeon werken, en met Tom Hazenberg, de archeoloog. Dus daar hebben we ook onze ideeën geopperd, en zo kwamen we op een gegeven moment tot de conclusie dat we voor onze cliënten een cursus zouden kunnen maken. Maar het zou dan we zo concreet mogelijk moeten zijn, en dicht bij de client., En dat je steeds de onderwerpen die je bespreekt in het hier en nu kan halen. Want dat lijntje moet er wel zijn, omdat je 2000 jaar geleden niet uit kan leggen. Dus toen zijn we gekomen om het in verhaalvorm te doen, 7 of 8 lessen is prima voor het onderwerp Romeinen. En toen zijn we gestart met het maken van onze eigen romein, Marcus, vernoemd naar ingekraste scherven die in Zwammerdam gevonden zijn met de naam Marcus. En Cresto dat zou een Franse plaats kunnen zijn waar hij vandaan komt, omdat het niet alleen Marcus kan zijn (te verwarren met de evangelist). En het moet natuurlijk ook uit te spreken zijn, en daar hebben we een figuur bij gezocht van het Archeon. Een werknemer van het Archeon is dus met foto's onderdeel geworden van de cursus. En door het in verhaalvorm te vertellen, je start met een stukje voorlezen oid. En dan kom je tot allerlei onderwerpen, uitstraling, afkomst, naam, en waar hij heengaat(NP). En door allerlei onderwerpen onder de aandacht te brengen en de link te maken aan de historische achtergrond maar ook een recente link blijft het behapbaar voor de cursisten. Bijvoorbeeld sandalen met noppen, die dan weer te koppelen zijn aan voetbal. En daarmee gaat het leven voor een client.

En daarmee de actuele connectie maken natuurlijk.

Inderdaad. En dan zie je dat je toch best veel onder de aandacht kan brengen. Dus het is een stuk bewustwording, mensen leefden vroeger anders, en ook een stukje verbreding (spullen die met de boot hierheen komen waar mensen nog nooit van gehoord had zoals druiven). Kruiden en noten etc. En niet alleen eten, maar geld en wegen etc. en daar is een link van tegenwoordig weer te maken, wij gebruiken nu namelijk ook geld. En dat zijn dan weer hele concrete zaken die je dan goed uit kan leggen. En in NP kan je in café de haven kijken hoe groot een boot is en wat er gevonden is etc. Een indruk maken van wat er was. En je kan ook naar het gebied erachter, hier is alles gevonden etc. Dus je kan veel leren aan ze, en ook wel dingen die we nog steeds gebruiken uit die tijd. En ook het tastbare, zoals mozaïek, dat je ermee aan de slag kan in de vorm van handenarbeid. Dus het heeft ook een breder doel, en dat is dan toch herkenning als er bijvoorbeeld een Limesdag is. Maar ook dat ze hun woordenschat verbreden, kledij en materialen etc. En daarmee gaan de ideeën en voorwerpen ook leven voor de cliënten.

Klinkt inderdaad erg handig, en daarop kunnen we mooi even doorborduren bij het volgende onderdeel. Want hebben de bewoners van de Hooze Burch volgens u baat bij NP?

Ja, wel degelijk. Ik denk dat het sowieso een bijeenkomst is. Een eetgelegenheid, waar je een ander dus treft. Maar ik denk dat ze ook leren dat het leven vroeger anders was, ook als ze niet weten wat het verschil is tussen 100 en 2000 jaar geleden vroeger. Maar wel dat lang geleden hier ook mensen woonden, en dat die mensen van alles uitgevonden hebben. En niet iedereen zal alle dingen begrijpen, maar er zijn er wel bij die dat zeker wel begrijpen.

Ja want dat wilde ik ook nog graag even aangeven; er is natuurlijk een breed scala aan type cliënten, met verschillende gradaties van beperking. En dan ontstaat er soms toch de vraag of de bewoners er echt iets aan hebben, want hoeveel mensen begrijpen het en wat hebben ze er überhaupt aan. Wat is uw kijk daarop?

Ik denk dat een aantal het 1 en ander van leren, met herkenning als er nieuwe dingen rondom Romeinen gebeuren. Dat zij dan zelf de link kunnen leggen tussen die gebeurtenis en de cursus die ze eerder hebben gevolgd. En een aantal zullen ook iets hebben als er een Limesdag of andere activiteit is, dat het gewoon leuk en gezellig is. En dat ze dan een activiteit uitvoeren met een link naar de Romeinen, dan heeft dat ook een leuk spelelement naast het educatieve waar ze blij van worden. Een aantal die kunnen de lesstof of wat ze horen bevatten, en degenen die daar een beetje tegenaan schurken die zullen het mogelijk wel interessant vinden. En dat het iets gezelligs brengt, wat die Romeinen hier doen et cetera.

Het is natuurlijk niet perse dat ze het meteen vast moeten houden, maar als ik u goed begrijp dat het inhoudelijke aspect belangrijk is. Maar wat eromheen speelt kan natuurlijk ook positieve invloed hebben op de bewoners. En dan zeker in de zin van hé het is een gezellige dag, en daaruit kan dan eventueel interesse voor de Romeinen komen. Maar dat is dan de volgende stap. Samengevat bent u het er dus mee eens dat de cliënten baat hebben bij NP?

Ja, een aantal wel. Het hogere niveau heeft er begrip voor, en kan al helemaal met het werk van de dagbesteding, dat ze weten dat het allemaal van lang geleden is. En je kan het ook aanwijzen hier, met filmpjes maar ook door naar de plek zelf te gaan.

Het is heel tastbaar.

Inderdaad, en daardoor kun je met onze doelgroep er iets mee.

Goed om te horen, dan gaan we even iets specifieker naar het Café de Haven. Als u kijkt naar het bezoekerscentrum, wat ziet u dan waarvan u denkt Dit gaat helemaal goed.

Ik denk dat de visualisatie van de schepen, in miniatuurvorm, iets is wat de cliënten snappen. Maar ik denk dat het ook iets is van mensen die de Limesroute fietsen, die vervolgens een kijkje krijgen in wat hier was. En daarmee komt de verbinding tussen client en bezoeker tot stand, waardoor er ook kennismaking plaatsvindt tussen twee samenlevingen in de tegenwoordige zin. Zwammerdam is natuurlijk een samenleving op zich. Zo van dit is een doelgroep die ik niet ken, maar ze hebben hier wel een leven. Het mes snijdt daarmee dus een beetje aan twee kanten. En de cliënten zijn er ook wel aan gewend, dat ze beperkte aandacht krijgen.

Oké, dat is natuurlijk heel mooi. Hoe aan de ene kant de toeristen een kijkje naar binnen krijgen bij NP, maar voor de klanten zelf is het natuurlijk ook prettig dat ze contact hebben met de buitenwereld en daarmee deel uit maken van een grotere samenleving.

En bepaalde klanten vinden dat wel leuk en anderen weer niet, maar de meesten die daar(café) zitten zullen zich er niet aan storen.

Nee, en om nou te zeggen dat de mogelijkheid er niet moet zijn omdat de helft het niet leuk vindt is ook geen gang van zaken natuurlijk.

Ja ik denk dat het een mooie wisselwerking is.

Ben ik het ook mee eens, en vooral de interactie tussen client en buitenstaander vind ik ook erg mooi. Zoals ik bijvoorbeeld vorige week had toen ik in het café zat te werken en aangesproken werd door een bewoner die paaskleurplaten had gemaakt. Die heeft hij even laten zien, en 2min later gaat hij weer rustig door met zijn dag en ik met die van mij. En het deel uitmaken van de samenleving zoals het doel van NP is erg leuk om mee te maken.

Ja dat is ook erg mooi, en laat mensen maar wat van elkaar zien. Laat iedereen het lekker beleven.

En dan komen we eigenlijk al bij het laatste onderdeel van dit gesprek. Zijn er dingen binnen NP waar u iets aan zou willen veranderen als u volledige vrijheid had?

Wat jij al aangaf, ik denk dat het goed is dat bepaalde materialen verkocht moeten worden. Met de verschillende thema's. En dat je die tentoonstelling wel een plek geeft, die is natuurlijk museumwaardig. Ik denk dat iets zoals foto's van klanten zelf, zoals het idee bij de wisselexpo, een mooie toevoeging is. Zichzelf terugzien, of anderen herkennen voegt enorm veel toe aan de beleving van de romeinen.

Ja want dan kan die persoonlijke link gemaakt worden. Waardoor het interessanter is, en met name als het natuurlijk een daadwerkelijke wisselexpositie is. En met de wisseling heb je de mogelijkheid om veel verschillende bewoners te laten zien. En dat zal natuurlijk toevoegen aan het thuisgevoel van NP, wat Leens insteek ook is. Een veilige thuisplek, en in elk huis staan natuurlijk foto's van de desbetreffende bewoners.

Een mooi puntje op de i dus.

Nog vragen en/of opmerkingen?

Als je foto's oid nodig hebt kun je die bij ons aanvragen, mits de privacy gewaarborgd wordt.

Dat is inderdaad het plan ook, de uitwerking zijn we nu mee bezig.

En mocht je nog iets uitwerken oid, vind ik het wel leuk om te lezen of te krijgen.

Gesprek 4, Leen van Zwieten

Bart Werink

Leen van Zwieten

Wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?

Ik ben projectcoördinator van de facilitaire horeca binnen Ipse de Bruggen.

Hoe bent u verbonden aan bezoekerscentrum NP?

NP is een wezenlijk onderdeel van De Haven, daardoor ben ik betrokken geraakt bij NP. En nu stuur ik het samen met Frank van Leeuwen aan.

De Haven is dus jou thuishaven?

Tot een aantal jaar geleden was het inderdaad mijn thuishaven en ben ik inmiddels projectcoördinator van de 4 facilitaire horeca gelegenheden binnen Ipse de Bruggen.

Hebben de bewoners van De Hooze Burch volgens u baat bij NP? Indirect of direct.

Mooie vraag, ik kan daar voor een gedeelte ja op zeggen. Omdat er inmiddels aardig wat dagbestedingen betrokken raken bij NP en het maken van Romeinse spulletjes. Dus daardoor zullen ze gevoel hebben bij het romeinse gebeuren.

Dat is dan de directe invloed, er is natuurlijk ook een vorm van indirecte invloed. Door deze erfgoedwaarden komt er meer aandacht van buiten Ipse de Bruggen. En dit kan een positieve invloed hebben op de cliënten.

Ja, maar die is heel moeilijk meetbaar. Je zou kunnen zeggen, we hebben 2 jaar geleden de limes classic gehad, en dan krijg je mensen op je terrein die anders nooit bij Ipse de Bruggen binnen zouden komen. De vraag is natuurlijk wat je voor elkaar kan betekenen en hoe ziet dat er dan op termijn uit, welke mensen gaan daarop aanhaken.

Het is inderdaad erg lastig, maar deelname aan de samenleving is wel één van de speerpunten van Ipse de Bruggen. En je zou kunnen stellen dat NP daaraan bijdraagt.

Jazeker, maar dan krijg je weer wat anders. Mijn opdracht toen ik hier aangenomen werd was buiten naar binnen halen. Maar gefaseerd.

Toen we de nieuwe route vanaf de steiger rondliepen kwam natuurlijk de vraag waarom lopen we om? Antwoord; nee, we lopen aan de achterkant van de huizen, zodat de cliënten die hier wonen geen last hebben van bezoekers als het ineens wel heel druk wordt.

Dus ja het is leuk als er mensen van buiten komen, maar we moeten wel kijken hoe we dat doen zodat het past voor onze cliënten. Met de veiligheid van het wonen op een landgoed als De Hooge Burch.

Dat blijft ook terugkomen in het idee van Ipse de Bruggen, dat de cliënt hoe dan ook op nr.1 staat.

Heel mooi, inderdaad.

Het is natuurlijk hun thuis.

En ze hebben de veiligheid van het landgoed nodig om normaal te kunnen leven. Wij zijn hier maar te gast, niet alleen als werknemer maar ook van mensen van buiten. En we moeten er voor zorgen dat de cliënt zich gewoon veilig blijft voelen.

En dan moet je dus gefaseerd omgaan met bezoekers.

Het maakt dat bijna ieder besluit dat je maakt, dat het past binnen de regels die we gesteld hebben met elkaar. En die is wel eens lastig, omdat je een duidelijke opdracht meekrijgt, buiten naar binnen.

Dus het is af en toe werken in een grijs gebied, maar dat past wel goed bij mij.

Toch wel grappig dit gesprek, jij weet eigenlijk wel waar ik naartoe ga.

Het feit dat jij A, met mensen binnen Ipse de Bruggen al hebt gesproken, maar ook dus al de feeling hebt waar je bent. En dat is belangrijk.

Als je een onderdeel zou mogen kiezen aan het bezoekerscentrum, wat vind je dat er echt heel goed gaat of heel mooi is.

Die is heel makkelijk. Ik werd geïnterviewd voordat het hier open ging. Toen werd mij gevraagd wat mijn wens was. Ik vind dat iedereen die hier binnenkomt zich welkom hoort te voelen. En de haven was het dorps huis van de Hooge Burch, en ondanks dat we een nieuwe jas hebben gekregen hebben we nog steeds het dorps huis gevoel. Want in het dorps huis kan je bingoën, sjoelen, etc. Maakt niet uit wat, je voelt je welkom. Mensen, van waar dan ook, ieder behoort welkom te voelen. En daar ben ik echt trots op.

Als je volledig recht had om te zeggen wat er zou gebeuren binnen NP, zou je dan iets veranderen en zo ja wat?

Wat ik dan zou willen is werkzame cliënten in het weekend in het café. Ze nog meer betrekken bij het dagelijkse handelen en wandelen van het bezoekerscentrum.

Want doordeweeks werken ze hier wel, en dan verrichten ze werkzaamheden als..

Ja, in de keuken ondersteunend aan het proces. En dat gebeurt niet in het weekend, terwijl ik denk dat op een terrein als dit waar mensen komen het belangrijk is dat er ook in het weekend cliënten staan. Dat zou ik heel fijn vinden.

Wat ik ook mooi vind, is mensen een kans geven. Mensen een plek geven om op adem te komen, die zorg voor elkaar dat is mooi. Ik had ook tegen jou kunnen zeggen als stagiair dat NP maar een klein iets is. Maar ik vind het juist leuk dat jij ook komt waar nog niemand is geweest, we hadden hier nog nooit een stagiair gehad. Geef jonge mensen gewoon een kans!

Dus in het werk kijken we naar de cliënten en de mogelijkheden van die cliënt, dan moeten we dat toch ook met de mensen doen? Ik ben trots op het feit dat ik bij de Haven gewoon eigenwijs mag zijn en kan zijn, en dingen gewoon lekker doe.

Bart Werink

Klasien Kroon

Korte introductie ik ben Bart Werink en ik ben 4de-jaars archeologiestudent in Deventer, en ik ben nu voor mijn afstuderen bezig met een adviesrapport voor NIGRVM PVLLVM. Dus dan als introductie; wat voor werkzaamheden verricht u binnen Ipse de Bruggen?

Ik ben Klasien Kroon, en ik werk bij facilitair. Dus ik verricht de werkzaamheden achter de balie, en wij ontvangen gasten en serveren koffie, thee en gebak. En als er mensen zijn voor NP dat wijzen wij ze de weg, en we geven foldertjes mee.

Dan de tweede vraag; op wat voor manier bent u verbonden aan het bezoekerscentrum. Nou ja die heeft u net al een beetje beantwoord.

Ja wij werken voor het facilitair, en wij zijn met NP in aanraking gekomen door Leen. En die hebben dit pand ook gedeeltelijk gefinancierd voor de verbouwing. Dus we hebben allebei een gedeelte, en dat hebben we samengevoegd. Dus wij doen het facilitaire gedeelte, en NP werkt met vrijwilligers. En die komen hier dan op afspraak, of ze hebben 2x in de week (in de normale wereld) de mogelijkheid om rondgeleid te worden. En dan kunnen ze bij ons een bakje koffie nemen of iets dergelijks, en dat is ons stukje.

Nou dan de volgende vraag; hebben de bewoners van De Hooge Burch volgens u baat bij NP.

Nou als de cliënten alleen komen hebben ze er eigenlijk niks mee, maar sommigen komen met ouders en die hebben er dan wel belangstelling voor. En dan gaan de cliënten er wel in mee. Maar als ik nou een cliënt hier alleen naar binnen stuur om de tentoonstelling te bekijken, nou daar hebben ze geen visie voor. Maar als ze gewoon met ouders komen, en die hebben er interesse in dan zie je wel dat ze meegaan erin.

En dan iets concreter, bijvoorbeeld dus met de ouders gaan ze er in mee, maar hebben ze daar dan ook iets aan. Vatten ze wat op?

Ja dan pakken ze het wel op, omdat het door de ouders wordt verteld. Ja of wij moeten erbij gaan staan. Maar los schieten ze er niks mee op.

Nou dan de volgende vraag, als er 1 iets is aan het bezoekerscentrum wat heel goed gaat, waar denkt u dan aan.

Toch de balie, gewoon het facilitaire ja. De mensen komen binnen, en de meeste die hier binnenkomen doen dat toch voor een bakje koffie of taart. En ik denk dat ze NP meer als bijzaak zien. Omdat het wel bekend is, maar het is nog niet ZO bekend. In mijn visie zou er meer bekendheid aan moeten gegeven. We staan al in het kampeer- en camperboekje natuurlijk, maar het is nog niet genoeg naar mijn idee. Daarnaast denk ik dat mensen vanwege de locatie op het landgoed minder snel langskomen.

Oké, ja dan haak ik even in met de laatste vraag; als er iets is wat u zou kunnen veranderen aan NP wat zou dat dan zijn?

De verwijzing vanaf de weg. Je moet eerst het halve terrein over voordat je het Grand Café überhaupt kan zien. Dat is dan eerst z'n barricade die toch wel mensen ervan weerhoudt om langs te komen. En er zijn wel plannen voor een nieuwe route, omdat het blok oost weggehaald gaat worden, maar dat had wel eerder of sneller gekund. En als dat aangepast wordt denk ik dat je meer interactie en contact krijgt. De toegang moet dus verbeterd worden.

En ik denk dat er ook meer wegverwijzing vanaf bijvoorbeeld de rotonde moet komen. Daar staat namelijk alleen maar een Romein, leuk ja maar wat er verder mee bedoeld wordt weet de leek echt niet hoor. Er is geen bordje als verwijzing naar NP specifiek.

Ja er staat natuurlijk een bordje met 'de Hooge Burch', maar dat koppel je niet direct aan die Romein dan.

Ja leuk dat hij er staat, maar waarom staat die daar. Ik denk dat dat een aandachtspuntje is.

Ja ik probeer zelf even terug te denken naar de eerste keer dat ik hier met de buurtbus aankwam, de bushalte is natuurlijk verderop bij de informatiebalie. En ik wist ook niet zo goed waar ik heen moest vanaf de rand van het terrein.

Ja dat komt omdat hier vroeger slagbomen waren, die altijd dicht stonden. En daarom stopte die daar. Maar het zou mooier wezen als de buurtbus hier voor de deur zou stoppen. Mensen gaan niet op die borden lopen kijken die er nu hangen, waar is die Limes nou. Het is gewoon de drempel voor mensen, want Nieuwveen bijvoorbeeld doet t beter. Want daar kom je het terrein oprijden, en dan heb je naast de parkeerplaatsen het nieuwe restaurant. Dus dan hoef je niet het hele terrein over. En hier moet je half het terrein over eer dat je er bent. En dat houdt mensen best wel tegen denk ik.

Ik denk als er wat meer verwijzing vanaf de weg is, dat de mensen het dan makkelijker vinden. Die Romein heeft voor de leek geen extra betekenis. Ik werk hier al 21 jaar, en je ziet het toch wel met mensen. De vaste bezoekers, ouders e.d., die weten het wel. Maar vreemden die hebben geen flauw idee. En ik denk dat er in de Romein een betere verwijzing moet komen.

Ja je zou bij wijze iets kunnen aanpassen op de rotonde dat de Romein z'n speer een bepaalde kant op wijst.

Zoiets inderdaad, het hoeft niet al te moeilijk.